

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

135244

Yüksek Lisans Tezi

135244

ESKİÇAĞ'DA
MERZİFON, GÜMÜŞHACIKÖY, HAMAMÖZÜ

(Düzeltilmiş Tez)

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT

Abdullah DÜNDAR
95.13768

İstanbul 2002

ÖZ

Gümüşhacıköy, Merzifon ve Hamamözü bölgelerinde bugüne kadar Paleolitik, Mezolitik, ve Neolitik Çağlara ait herhangi bir yerleşim yerlerini temsil eden herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır. Ancak yapılan sistematik yüzey araştırmaları sonucunda, elde edilen verilere göre bölgenin Orta Kalkolitik Dönem'den itibaren Geç Antik Çağ ve sonrasına kadar kesintili de olsa yerleşime sahne olduğu anlaşılmıştır.

Bölgedeki İlk Tunç Çağ ve M.Ö. II. Binyıl yerleşmeleri genellikle tarıma uygun ovalık alanlarda ve suya yakın yerlerde kurulmuştur. Ancak bunun yanında bazı yerleşmelerin istisna da olsa yamaç eteklerinde kurulduğu saptanmıştır. . Buna karşılık, Demirçığ'dan itibaren Roma Dönemi sonuna kadar yerleşmelerinin ağırlıklı olarak tepe ile kaya üstü gibi yüksek ve stratejik öneme sahip korunaklı yerlerde seçilmiş olması gözlemlenmiştir. Bu durum, büyük olasılıkla korunma ihtiyaçları ile ilgili olsa gerek. Hazırlanan bu çalışma ile Eskiçığ'da bölgenin tarihi, yerleşmeleri, tarımsal ve ticari faaliyetleri irdelenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

No artifact has ever been found in the regions of Gümüşhacıköy, Merzifon and Hamamözü that represents a dwelling -place pertaining to Paleolithic, Mesolithic or Neolithic Ages. Nevertheless, according to the data gathered through the systematic surface researches it has been understood that the region-through with intermissions-was a dwelling place from the Middle Calcolithic Age to Late Antique Age and to later years.

The settlements in the area during the Early Bronze Age and the Second Millennium (B.C.) usually took place in plains and in those areas near water places. However, it has been discovered that some settlements- through exceptional- took place on hillsides. Newertheless, elevated and strategic places as hilltops and tops of rocks were mostly chosen as settlement areas. This most likely must have been for protective requirements.

In this work we have endeavored to examine the history of the region during Antiquity, its settlement features as well as agricultural and commercial activities thereof.

DÜZELTMELER

- 1- 14. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE KADAR BÖLGEYE YAPILAN BAŞLICA İNCELEME GEZİLERİ VE ARAŞTIRMALAR başlıklı bölüm çıkarılmıştır.
- 2- EN ERKEN DÖNEMLERDEN M.Ö. II. BİN YILA KADAR MERZİFON, GÜMÜŞHACIKÖY VE HAMAMÖZÜ YERLEŞMELERİ başlıklı bölümde yerleşmeler tek tek yerine, topluca ve ayrıntısız olarak verilmiştir.
- 3- DİPNOTLAR YENİDEN DÜZENLENMİŞTİR.
- 4- SONUÇ BÖLÜMÜ GELİŞTİRİLMİŞTİR.

ÖNSÖZ

Hazırlanan bu çalışma ile Amasya il sınırları içerisinde yer alan Gümüşhacıköy, Merzifon ve Hamamözü ilçelerinin eskiçağdaki tarihi coğrafyası, kültür tarihi, tarımsal ve ticari durumu ile yerleşim modellerini araştırmak amaçlanmıştır. Orta Kalkolitik Dönem'den itibaren yerleşime sahne olmuş olan bu bölge, Orta Karadeniz Bölgesi'nin kültür ve yerleşim tarihi açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Çalışmamızı iki ana plan içerisinde gerçekleştirdik. Bunlardan biri kütüphane çalışması, diğeri ise arazi çalışması idi. 1994 yılından bu yana katıldığım Prof. Dr. Mehmet Özsait başkanlığında yürütülen Orta Karadeniz Bölgesi yüzey araştırmaları sırasında, bölgeyi tanıma ve yerleşim modellerini görme olanağı buldum. Bu vesile ile konu üzerinde çalışmamı sağlayan ve sürekli olarak destekleyen hocam sayın Prof. Dr. Mehmet Özsait'e teşekkürü bir borç bilirim. Aynı zamanda, çalışmamızla ilgili olarak her zaman yardımlarına başvurabildiğim hocam Prof. Dr. Oğuz TEKİN'e; bu çalışmadaki levha ve harita çizimleri ile ilgili olarak yardımlarını gördüğüm Arş. Gör. Dr. Özdemir KOÇAK, Arş. Gör. Hamdi ŞAHİN ve Arkeolog Mustafa BİLGİN'e candan teşekkür ederim.

Çalışmamız sırasında Merzifon İlçe Tarım Müdürlüğü'nden Hasan FERENDECİ, Gümüşhacıköy İlçe Halk Kütüphanesi emekli müdürü Ali Galip TUNCAY ve Gümüşhacıköy Çok Programlı Lise Müdürü Sedat CİN'in büyük yardımlarını gördüm. Bundan dolayı kendilerine müteşekkirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZ.....	iii
DÜZELTMELER	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LEVHALAR, FOTOĞRAFLAR VE HARİTALARIN LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
I. COĞRAFI ÖZELLİKLER.....	3
A.Fiziki Coğrafya.....	3
1.Jeolojik ve Jeomorfolojik Yapı.....	6
2.İklim.....	6
3. Flora ve Fauna.....	9
4. Akarsular ve Göller.....	10
5.Ovalar.....	10
B. Tarihi Doğal Yollar.....	11
C. Yerleşim Özellikleri.....	13
D. Başlıca Bölgeler ve Kentler.....	14
II. EN ERKEN DÖNEMLERDEN M.Ö. II. BİN YILA KADAR MERZİFON, GÜMÜŞHACIKÖY VE HAMAMÖZÜ.....	17
III. M.Ö. II. ve I. BİN YILDA MERZİFON, GÜMÜŞHACIKÖY VE HAMAMÖZÜ.....	18
A. M.Ö. II. Bin Yılda Bölgenin Durumu.....	18
B. M.Ö. I. Bin Yılda Bölgenin Durumu.....	37
1. Bölgede Bozkır Halkları ve Yerleşmeleri.....	39
a. Bozkır Halkları.....	39
b. Bozkır Yerleşmeleri.....	42
2. Persler'den Roma Egemenliğinin Sonuna Kadar Siyasal Durum.....	45
a. Pers Egemenliği.....	46
b. Büyük İskender ve Diadokhlar Dönemi.....	48
c. Pontos Egemenliği.....	50
d. Roma Egemenliği.....	58
IV.EKONOMİK DURUM.....	66
A. Tarımsal (Zırai) Üretim.....	66
1. Bitkisel Ürünler.....	66
a. Üzüm ve Şarapçılık.....	66
b. Tahıl.....	68
c. Zeytinyağı.....	71
2. Hayvansal Ürünler.....	72
a.Canlı Hayvan.....	72
b. Dericilik.....	74
c.Tekstil Ürünleri.....	74
3. Kereste Üretimi.....	76
B. Endüstriyel (Sınai) Üretim.....	77
1. Maden Ürünleri.....	77

a. Madencilik	77
b. Taş İşçiliği ve Kıymetli Taşlar.....	88
2. Toprak Ürünleri.....	89
C. Diğer Ticari Unsurlar.....	90
SONUÇ.....	91
BİBLİYOGRAFYA.....	93
A-ANTİK KAYNAKLAR.....	93
B- MODERN ESERLER.....	94
EKLER.....	111
Tablolar.....	112
Levhalar.....	116
Fotoğraflar.....	119
Haritalar.....	121

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1- Gümüşhacıköy, Merzifon ve Hamamözü Yerleşmeleri.

Tablo 2- Gümüşhacıköy, Merzifon ve Hamamözü Yerleşmeleri.

Tablo 3- Gümüşhacıköy, Merzifon ve Hamamözü Yerleşmeleri.

LEVHALAR LİSTESİ

Levha 1- Kesik Geniş Gaga Ağızlı Dikey tek Kulplu Testi. Geç Demir Çağı
(Kulaçoğlu 1988, s. 83).

Levha 2- Gümüşhacıköy'den Mezar Yazıtı Örnekleri. M.S. 3-4. yüzyıl
(Gümüşhacıköy Halk Kütüphanesi).

Levha 3- Gümüşhacıköy'den Mezar Yazıtı Örnekleri. M.S. 3-4. yüzyıl
(Gümüşhacıköy Halk Kütüphanesi).

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1- Aliğa Pınarı Höyük. (Fotoğraf M. Özsait)

Fotoğraf 2- Aksungur II Yerleşmesi (Fotoğraf M. Özsait)

Fotoğraf 3- Tilkitepesi Yerleşmesi (Fotoğraf M. Özsait)

Fotoğraf 4- Üçtaş Höyük (Fotoğraf M. Özsait)

Fotoğraf 5- Yeniköy Höyük (Fotoğraf M. Özsait)

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1- Fiziki Harita: Günümüzde Orta Karadeniz Bölgesi
(Harita Genel Müdürlüğü Pafta b).

Harita 2- M.Ö. III., II., ve I. binyılda Gümüşhacıköy, Merzifon ve Hamamözü Yerleşmeleri.
(Harita Genel Müdürlüğü Pafta b. Harita üzerindeki yerleşme çizimleri Araş. Gör. Dr. Özdemir Koçak tarafından yapılmıştır).

Harita 3-M.Ö. II. binyılda Orta Karadeniz Bölgesi (TAVO B III 6).

KISALTMALAR LİSTESİ

Adı geçen eser	a.g.e
Aynı yer	a.y.
Bakınız	Bkz.
Çeviren	Çev.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	v.d.
EDÇ	Erken Demir Çağı
Editör	Ed.
İTÇ	İlk Tunç Çağı
OTÇ	Orta Tunç Çağı

GİRİŞ

Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT başkanlığında Orta Karadeniz Bölgesi'nde yapılan arazi çalışmalarına 1994 yılından bu yana katılmaktayız. Bu çalışmalar Merzifon, Gümüşhacıköy ve Hamamözü kesimlerini de kapsamaktaydı. Bunun sonucunda, söz ettiğimiz alanla ilgili ayrıntılı bilgiye ve değerlendirme açısından gerekli materyallere sahip olma imkanımız doğdu.

Bu çalışmalarda bölgede bulunan höyük, kale, yamaç yerleşmesi gibi farklı yerleşimleri, bunların coğrafi konumları, yol bağlantılarıyla ilgileri vb. konuları doğrudan arazi üzerinde görebildik. Bunun yanında, yerleşmelerden toplanan materyalleri arazide ve bir kısmını da laboratuvarında değerlendirdik.

Merzifon, Gümüşhacıköy ve Hamamözü'nü kapsayan çalışma alanımız Orta Karadeniz Bölgesi içerisinde yer almaktadır. Bu alan, önemli tarihi doğal yolların geçiş noktalarında bulunmaktadır. Ayrıca, bu kesimdeki yeterli su kaynakları ve verimli topraklar bölgenin erken dönemlerden itibaren gelişmesine neden olmuştur.

Çalışmamız sırasında belirli bir metod izlemek durumunda kaldık. Çünkü, günümüzdeki yerleşimlerle eski çağdaki yerleşimlerin durumları farklılık göstermektedir. Bu yüzden konu bütünlüğünü de sağlayabilmek amacıyla belli noktalarda olaylara biraz daha geniş bir perspektiften bakmak durumunda kaldık. Nitekim, bölgedeki Hitit-Kaşka mücadeleleri her iki toplumun siyasal tarihleri çerçevesinde incelendi. Bunun yanında, Pontos egemenliği dönemi de bütün Pontos tarihi ile iç içe ele alındı.

Ayrıca, çalışma alanımızın ekonomik yapı özellikleri de bölgedeki diğer yerleşmelerle birlikte değerlendirildi. Bundan dolayı, bu bölgede arkeolojik kazı yapılmış başlıca yerleşmeler arasında yer alan Maşathöyük ve biraz daha uzaktaki İkiztepe buluntuları değerlendirmelerimizde yol gösterici oldu.

Bölgenin Hititler dönemindeki lokalizasyonu ile ilgili problemlerden dolayı genel değerlendirmeler ve genel doğruların ışığında ve yine geniş bir coğrafi ve siyasal mekan

içerisinde gerekli değerlendirmeler yapıldı. Örneğin; Hititler döneminde bölgedeki önemli yerleşmelerden Anziliya (Zela) ve Hakmış (Amasya) gibi lokalizasyonu güçlü olan yerleşmeler ve bunların geçtiği metinler dikkatli bir şekilde incelendi ve söz ettiğimiz perspektiften gerekli sonuçlara ulaşılmaya çalışıldı.

Bu çeşit değerlendirme zorlukları, kimi yerlerde arkeolojik materyalle ve kimi yerlerde de daha sonraki dönemlerin (Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti) bulgularıyla desteklenerek kapatılmaya çalışıldı.

Yerleşmelerle ilgili bu problemlerden dolayı arkeolojik materyalin değerlendirilmesi dikkatli bir şekilde yapıldı. Burada, söz ettiğimiz erken dönem yerleşmelerinin yerleşim durumları, konumları ve üzerlerinde bulunan arkeolojik bulgular (çanak-çömlek, tekstil ağırlıkları, madeni buluntular ve maden cürufları) bize değerlendirmede kolaylık sağladı.

M. Ö. II. Bin yıllar ile ilgili en önemli yazılı belgelerimizi Asur ve Hitit çivi yazılı tabletleri oluşturmaktaydı. Özellikle Hitit egemenliği döneminde bu bölgeyle ilgili olarak Maşathöyük'ten çıkarılmış olan Hitit belgeleri en önemli yazılı kaynaklarımız arasında yer aldı.

Çalışmamızda, öncelikle bu bölge hakkında antik dönem yazarlarının verdiği bilgiler değerlendirildi. Bu bölge hakkında en geniş bilgilere Strabon'un *Geographika* adlı eserinde rastlanmaktaydı.

Bunun yanında, bölgede çok sayıda çıkan yazılı taşlar, mezar stelleri, miltaşları vb. de konumuzla ilgili olarak değerlendirmeye alındı.

I. COĞRAFI ÖZELLİKLER

A. Fiziki Coğrafya

Konumuzu oluşturan Merzifon, Gümüşhacıköy ve Hamamözü Orta Karadeniz Bölgesi'nin güneybatı kesiminde ve Amasya İl sınırları içerisinde yer almaktadır (Harita 1)¹.

Merzifon, Tavşan Dağı'nın güney eteklerinde ve Muşruf Deresi ile Paşa Deresi Vadileri arasında kurulmuştur. Doğusunda Suluova, güneyinde Amasya Merkez İlçe, batısında Gümüşhacıköy, kuzeyinde Havza ve Vezirköprü İlçeleri yer alır. Yükseltisi 710 m.'dir.

Gümüşhacıköy'ün ilk yerleşim yeri 5 km. güneyindeki Gümüş'dür. 1883 yılında şimdiki yere taşınmıştır. Gümüşhacıköy'ün doğusunda Merzifon, güneyinde Hamamözü, batısında Osmancık ve kuzeyinde Vezirköprü yer alır. Yükseltisi 810 m. 'dir.

Hamamözü, Gümüşhacıköy'ün 23 km. batısında, Çorum İl sınırında yer alır. Doğusu Kandil ve Saray Dağları; güneyi Eğirce, kuzeyi İnegöl Dağları ile çevrili olup yerleşim merkezi çanak şeklindedir. Kasabının ortasından geçen Kızılcaören Çayı, Hamamözü Çayı ile birleşerek Çamlıca Vadisi'nde Kızılırmak'a dökülür. Burasının yükseltisi 664 m.'dir.

Merzifon Ovası, Orta Karadeniz Bölümü'nde Samsun-Çorum hattının ortasına rastlayan ve 35°-36° doğu boylamı ile 40°36'-40°55' kuzey enlemlerinin sınırladığı yöreyi içine almaktadır. Kabaca doğu-batı doğrultusunda uzanan bir dikdörtgeni andırmakta ve Türkiye'yi kuzey-güney doğrultusunda iki eşit parçaya bölen simetri ekseni veya coğrafi boylam bu dikdörtgeni de ortalamaktadır².

Bu bölgenin içinde yer aldığı Merzifon Depresyonu, Amasya İli'nin kuzeybatı kesiminde, bu ile bağlı Merzifon, Gümüşhacıköy ve Suluova topraklarını içine almaktadır.

¹ Birinci Coğrafya Kongresi 1941, 83, harita; H. Louis, "İç Anadolu ve Coğrafi Hudutları", Türk Coğrafya Dergisi, 1 (1943), 51-70, Levha I-IV, Harita 1; Merzifon'un Monoğrafyası 1980, 33.

² Merzifon'un Monoğrafyası 1980, 7.

Bu depresyonun batı kısmı Merzifon-Gümüşhacıköy depresyonu olarak adlandırılır. Etrafı yüksek alanlarla çevrili, geniş anlamıyla Merzifon Ovası'nın taban alanı 600 km².’yi bulmaktadır. Su bölümünün geçtiği doruk hatlar esas alınarak çizilen sınırlar içinde ova ve çevresindeki yüksek alanla birlikte tam bir coğrafi birim teşkil eden sahanın alanı ise 1450 km².’dir³.

Tavşan (Taşan) Dağları, ovanın bu kesimindeki en belirli dağ sırasıdır. Zirve noktası Merzifon’un kuzey batısında 1900 m.’ye kadar yükselmektedir. Havzayı batıdan çevreleyen İnegöl Dağları’nın da hemen hemen aynı doğrultuyu muhafaza ettiği görülür. Bu kesimin en yüksek yeri 1864 m.’dir. Havzanın iskeletini oluşturan, bu nispeten yüksek dağ sıraları depresyon tabanı ve bu yüksek sıralar arasındaki ana vadi olukları yönünde tedrici bir şekilde alçalarak ova ve vadi tabanlarına ulaşırlar. Depresyonun uzanış doğrultusu, Karadeniz havzasındaki genel uzanış doğrultusuna uygundur. Burası kabaca batı-doğu doğrultusundadır⁴.

Merzifon Depresyonu’nun kuzey kısımlarında yer alan Tavşan Dağları yükseltisi, doğrultu ve litolojik özellikler bakımından Akdağ’ın bir uzantısı izlenimini vermekle beraber, bu depresyonla topografik ve jeomorfolojik ilişkiler açısından farklı özelliklere sahiptir. Tavşan Dağları depresyon kuzeyinde birdenbire yükselir ve Gelinsini dolaylarında 1900 m.’ye ulaşır⁵.

Merzifon havzasının drenajını temin eden ana kolların en önemlisi, depresyonun boşaltılmasında en önemli role sahip olan Tersakan Çayı’nın hem akış yönü ve hem de doğrultu olarak açtığı vadidir⁶.

Merzifon Depresyonu sadece Orta Karadeniz Bölgesinin değil, Kuzey Anadolu Bölgesinin de en geniş Neojen havzalarından biridir. Havzanın temelini paleozoik yaşlı mermer ve şistler oluşturur⁷.

³ Erer 1983, 1 vd., 119 vdd.; Merzifon’un Monoğrafyası 1980, 5 vdd.

⁴ Erer 1983, 2; Merzifon’un Monoğrafyası 1980, 39.

⁵ Erer 1983, 19 vd.

⁶ Erer 1983, 4; Merzifon’un Monoğrafyası 1980, 26 vd.

⁷ Erer 1983, 5; Merzifon’un Monoğrafyası 1980, 39; Didik 1982, 6.

Merzifon Depresyonu'nun güneybatısındaki Köseler Çayı ve Gümüş dolaylarında İnegöl Dağları'nın doğu eteklerinden kaynaklanan Keçiköy Dere depresyonunu batı-doğu doğrultusunda kateden Gümüşdere, Merzifon'un kuzeybatısındaki Kuruçay (Muşruf Çayı) zayıf mukavemet sahalarına ve yöreyi etkileyen dislokasyon hatlarına kısmen veya tamamen intibak etmiş subsekant özellikli akarsulardır⁸.

Gümüşhacıköy-Merzifon Depresyonu'nun önemli akarsularından birisi de, güneyde 14-15 km. uzunluğunda, kanyon karakterinde derin bir vadi oluşturmuş olan Salhan Çayı'dır⁹. Tavşan Dağları'nın güneybatı eteklerinde oluşan konilerin en büyüğü Merzifon'un içinden akan Paşaderesi ile Kuruçay'ın (Muşruf) ortaklaşa oluşturduğu konidir¹⁰.

Pontos Bölgesi kuzeyde Pontos Eukseinos, güneyde Kapadokia ve Armenia, batıda Halys Nehri ve doğuda ise Kolkhis ile sınırlıdır¹¹.

---

⁸ Erer 1983, 25.

⁹ Erer 1983, 128.

¹⁰ Erer 1983, 131 vd.

¹¹ Strabon, *Geographika*, XII.3.9; 4.1. Ayrıntılı bilgi için bkz. Işık 1995, 21 vdd.; Koçak 2000, 12.

1. Jeolojik ve Jeomorfolojik Yapı

Karadeniz Bölgesi, Genç Tektonik hareketlerle oluşmuş bir bölgedir. Bu kesimdeki çukur alanlar Alp-Himalayalar yüksek kuşağının kuzey tarafında kalan ve ona uygun şekilde uzanan bir zon halinde devam eder¹².

Karadeniz bölgesi, en önemli gelişim aşamasını III. Zaman'da (Tersiyer) gerçekleştirir. Bu dönemin sonunda artan yerkabuğu hareketleri sonucu Alp Orojenik Sistemi oluşmuştur. Böylece, Akdeniz'le doğudaki denizin ilişkisi kopmuş ve Karadeniz Tethys Denizi'nden ayrılmıştır¹³. Böylece, Alp orojenik hareketleriyle Kuzey Anadolu Dağları'nın çatısı oluşmuştur¹⁴.

Türkiye'deki orojenik silsileler, jeosenklinallerde biriken çökellerin sıkışarak kıvrılması ve yükselmesi sonucunda meydana gelmişlerdir. Orojenik olaylar sonucunda oluşmuş yüksek alanlardan olan Kuzey Anadolu Dağları, birbirine bağlı silsileler ve sıralar halinde uzanmaktadır. Bu dağlar, ülkemizin en arızalı ve en yüksek alanları arasında yer alır. Kuzey Anadolu Dağları batıdan doğuya doğru tedrici bir yükselme gösterirler. Ancak, bu dağlar özellikle Orta Karadeniz kesiminde önemli ölçüde yükseklik kaybetmektedir¹⁵.

2. İklim

Karadeniz Bölgesi'nin orta kesimleri genel iklim özellikleri bakımından üç kuşağa ayrılır: 1. Kuzeyde kıyı kuşağı; 2. Kıyı Ardı Geçiş Kuşağı; 3. İç Kısımların Yüksek Ova ve Plato Düzlükleri¹⁶.

¹² Yalçınlar 1985³, 374 vdd.; Atalay 1982, 36.

¹³ Akkan 1986, 1 vdd.; Yalçınlar 1985³, 376 vd.; Didik 1982, 12.

¹⁴ İ. Ketin, "1/ 2.500.000 Ölçekli Türkiye Tektonik Haritası Hakkında Açıklama (Notice Explicative)", MTA Dergisi, 54 (1960), 1-6, Harita; Atalay 1982, 36 vdd.; İzbirak 1972, 7; Akkan 1970, 40 vdd.; Nişancı 1989, 70 vd.; Avcı 1998, 193 vdd.

¹⁵ Atalay 1982, 36 vdd.; İzbirak 1972, 7; Akkan 1970, 38 vdd.; Saraçoğlu 1990, 9 vd.; Olshausen 1991, 173. Canik Dağları ve bunların doğuya doğru uzantısı olan ilk sıradağlar üzerinde yükseklikler 2.000 m.'nin altında kalmaktadır (Canik Dağları 1780 m.; Sıralıdağ 1351 m.). Daha güneydeki iç kısımlarda ikinci bir sıradağ görünümündeki yükseklikler (Akdağ 2062 m.; Sakarat 1945 m.; İnegöl Dağı 1854 m.; Egerli Dağı 1765 m.) daha çok kütleli görünüşlü dağlık alanlardır. Bunlar, havza ve vadi tabanı düzlükleri, ova ve platoları kuşatan çevre yüksekliklerdir. Bkz. Nişancı 1989, 75.

¹⁶ Nişancı 1989, 69 vdd.

Karadeniz Bölgesi, genel olarak Anadolu'nun diğer kesimlerine göre farklı iklim özellikleri gösterir. Bölgede yaz aylarında bile oldukça bol yağışlar görülür. Bölgedeki yağış tipine *Karadeniz Tipi Yağış Rejimi* adı verilir. Burada, en az yağış Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında, en çok ta kış ve ilkbahardadır¹⁷. Karadeniz iklimi; Doğu, Batı, Orta ve Karadeniz Ardı Bölgesi olmak üzere 4 kısımda ele alınır. Bunlardan Orta Karadeniz İkliminde ortalama yıllık yağış miktarı 700-800 mm. civarındadır (TABLO B)¹⁸. Orta Karadeniz kesiminde yer alan Amasya, Merzifon ve Gümüşhacıköy'de, Samsun ve çevre kıyı bölgesinde olduğu gibi en az yağış Temmuz ve Ağustos aylarındadır. Aşağıdaki Tabloda da görüldüğü gibi, bölgedeki illerin, en sıcak ayları olan Ağustos, aynı zamanda, en az yağış düşen aydır (TABLO A)¹⁹.

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	YILLIK	Denizden Yüksekliği
Amasya	2.7	4.2	8.6	11.5	18.9	22.1	22.1	24.0	20.4	12.9	8.3	7.5	13.6	411 m.
Merzifon	1.2	2.6	5.0	10.7	15.2	18.5	20.5	20.5	17.2	13.0	7.5	2.7	11.2	710 m.
Gümüşhacıköy	1.3	2.6	5.5	11.2	15.8	19.1	21.3	21.4	17.7	13.1	8.1	3.2	11.7	810 m.

TABLO A: Sıcaklık Tablosu (Aylık Ortalama °C)²⁰.

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	YILLIK
Amasya	58.9	91.4	48.1	76.9	35.0	50.8	-	0.1	10.1	7.2	58.4	58.4	495.3
Merzifon	36.4	31.7	35.6	40.1	58.9	45.6	12.8	9.9	17.9	24.1	31.4	32.1	376.7
Gümüşhacıköy	37.8	32.8	36.3	40.6	56.8	44.8	11.3	10.6	19.8	22.8	29.7	35.4	378.8

TABLO B: Yağış Tablosu (Toplam mm.)²¹.

¹⁷ Çölaşan 1960, 113; İzbirak 1972, 137, 181 vd.

¹⁸ İzbirak 1972, 137, 181 vd.; Nişancı 1988, 227 vdd.

¹⁹ Meteoroloji Bülteni 1971, 318 vdd.; İzbirak 1972, 135; Çölaşan 1960, 111; Köksal 1972, 38 vdd.; Nişancı 1988, 228 vd.

²⁰ Meteoroloji Bülteni 1971, 318-319; Merzifon'un Monoğrafyası 1980, 34, 36; Meteoroloji Bülteni 1971, 318 vdd. Ayrıca bkz. Çölaşan 1960, 111; Kurter 1971, 37; Özçağlar 1986, Tablo ; Tuncel-Doğener 1989, 54; Nişancı 1989, 69 vdd.; Avcı 1998, 145 vdd.

²¹ Merzifon'un Monoğrafyası 1980, 34, 36.

Karadeniz'in etkilerinin iç kesimlere kadar ulaşmasına, Orta Karadeniz kesiminde, dağların yüksekliğinin azalması neden olmaktadır. Bu ise, bölgede yağışın Doğu ve Batı taraflarına göre daha az olması sonucunu doğurmuştur. Sahilin doğuya bakması, Batıdan gelen depresyonlara sırt çevirmiş olması da yağış azlığının diğer bir nedenidir²².

Bölge'nin iç bölümleri, Karadeniz yağış rejimi ve İç Anadolu karasal yağış rejimi arasında geçiş ifade eder (Karadeniz Ardı Bölgesi). Burada, İç Anadolu yağış rejiminin karma şekli görülür. Yani her ay yağışlı Karadeniz kıyı bölgesi rejimi ile, yağışları azalmış ve yaz kurak süresi uzamış, esas yağış mevsimi İlkbahara kaymış yağış rejimi şekli görülür. Bolu ve çevresinin batısından, doğuda Şebinkarahisar'a kadar uzanan Bolu, Kastamonu ve Merzifon'u içine alan, yer yer daralıp genişleyen ve özellikle buralardaki ovalarla tekne ve vadiler boyunda kendini belli eden bir geçiş bölgesi bulunmaktadır²³.

Yukarıda söylediğimiz Bolu ve çevresinin batısından, doğuda Şebinkarahisar'a kadar uzanan Bolu, Kastamonu ve Merzifon'u içine alan, geçiş bölgesi güneyde de Tokat, Amasya, Çorum ve Çankırı'ya kadar sokulmaktadır. Bu bölgede, Karadeniz ve karasal iç bölge karışımı bir yağış rejimi görülür²⁴.

En sıcak ayı Temmuz, en soğuk ayı Şubat olan Merzifon'da ortalama yıllık sıcaklık 11.5°C'dir²⁵. İlçe, bu bölgede 24.3°C'yle en yüksek sıcaklık farkına da sahiptir. Aynı şekilde, don olayı da en çok bölgenin iç kesimlerinde görülür. Bu kesimde yer alan Merzifon'da, yıllık ortalama 80.9 gün sıcaklığın bu şekilde düştüğü gözlenmektedir. Yine bu kesimde, sıcaklığın -5.0°C'den aşağıya düşmesi nadir olarak görülmektedir²⁶.

Orta Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Merzifon'da genel olarak poyraz rüzgarları esmektedir (KD)²⁷. Kuzeyli hava akımlarının sürekli oluşu nedeniyle Merzifon civarında hakim rüzgar kuzey-kuzeydoğuludur. Bu yönlerden alınan rüzgarın ortalama hızı 5 m/sn..

²² Çölaşan 1960, 39.

²³ İzbirak 1972, 139 vd.; Köksal 1972, 38 vdd.; Avcı 1998, 144 vdd.

²⁴ İzbirak 1972, 139 vd., 182; Çölaşan 1960, 38, 113; Kurter 1971, 34, 49, 102, 194; Özçağlar 1986, 222 vdd.; Tuncel-Doğener 1989, 53 vdd.; Avcı 1998, 163 vdd.

²⁵ Merzifon'un Monoğrafyası 1980, a.y.

²⁶ Çölaşan 1960, 110, 114 vdd.; Kurter 1971, 35; Köksal 1972, 32 vdd.; Nişancı 1989, 71.

²⁷ Çölaşan 1960, 118 vd.; Kurter 1971, 67 vd.; Özçağlar 1986, 233 vdd.; Köksal 1972, 35 vdd.; Avcı 1998, 187 vdd.

saniyede 5 m.'dir. Ancak bu yörede en kuvvetli rüzgar batıdadır ve değeri 33 m/sn., saniyede 33 m.'dir. Ortalama kuvvetli rüzgar gün sayısı 65.4'dür.²⁸.

3.Flora ve Fauna

Merzifon, Gümüşhacıköy, Hamamözü'nde, yaklaşık olarak 600 m.'ye kadar, korulu baltalıklar görülür. Bu yükseklikten sonra yapraklı koru ormanları başlar ve bunlar da 1200 m.'ye kadar çıkar. Bu yükseklikten sonra iğne yapraklı ormanlar başlar. Bu bölümde, başlıcaları sarıçam, karaçam, köknar ve ladin olmak üzere çamlar hâkimdir²⁹.

Karadeniz'in kıyı kesiminin gerisindeki dağ sıralarının iç bölgelere bakan yamaçlarında kıyı kesimindekilere göre daha az verimli olan ormanlar vardır. İç bölgelere bir geçiş alanı olan ve yağışları azalmış bulunan bu kesimde ormanlar daha azdır. Bu kesimlerdeki başlıcaları çam, ardıç ve meşe olan ağaçların çoğu iğneliler, bir kısmı da yapraklılardır.³⁰. Ayrıca bölgede buğday, mısır, çeltik ve arpa gibi tahıl ürünlerinin, geniş bir kesimde ekiminin yapıldığı da görülmektedir³¹.

Günümüzde Akdağ ve Merzifon Tavşandağı- Vezirköprü arasında çok az sayıda geyik ve karaca bulunmaktadır. Amasya'da domuz, tilki, kurt, tavşan; Taşova'da sansar; Merzifon'da çulluk, çil keklik, tahtalı vardır. Akdağ dolaylarında çok az sayıda boz ayı bulunur. Tersakan Irmağı ve Türmük Çayı'nda Su Samuru; Merzifon'da Kireymir; Uluköy ve Alala Köyleri civarında toy vardır. Ayrıca Tavşan Dağı'nda keklik ve yaban domuzu; Merzifon Ovası'nda ördek, kaz ve angut; Kayadüzü'nde çulluk ve hopan; Harız, Yuvala ve Yenice'de keklik, çulluk, çil kekliği, tavşan bulunur³².

²⁸ Merzifon'un Monoğrafyası 1980, 35.

²⁹ İzbirak 1972, 200; Köksal 1972, 60 vd.; Saraçoğlu 1990, 49.

³⁰ İzbirak 1972, 200; Çölaşan 1960, 38; Saraçoğlu 1990, 43.

³¹ Öngör 1977, 54 vdd.; Doğaner 1988-1992, 164 vd. Ayrıca bkz. Evliya Çelebi, II.369 vdd.

³² Tuncel-Doğener 1989, 56 vd.

4. Akarsular ve Göller

Merzifon depresyonu içinde yer alan Tersakan  ayı da, bölgede önemli bir yere sahiptir. Kaynağını Ta ova'nın kuzeybatısındaki dağlık kesimden alan bu ırmak, batıya yönelir.  nce, Ladik'in kuzeyinden geçerken Ladik Gölü'nden çıkan bir kolla birleşir. Sonra da Havza'nın doğusundan geçerek güneye yönelir. Akdağ'ın kuzeybatısı ile, Ta an Dağları'nın güneydoğu eteklerini oluşturan tepelik alanı kuzey-güney yönünde yarar. Daha sonra, Suluca Depresyonu'nu batı-doğu yönünde kat eden G m  dere'yi aldıktan sonra Amasya'nın kuzeyindeki boğazı oluşturarak Yeşilırmak'a karışır. Bu  ayın diğer kolları arasında Büyükçay,  orak Deresi, Köseler Deresi sayılabilir³³.

Havza'nın kuzeybatısında  neg l Dağları'nın kuzeydoğu eteklerinden doğan G m  dere ise, önce kuzeybatı-güneydoğu yönünde bir müddet aktıktan sonra, Eğerliadağ eteklerinden doğan Köseler ve Avratdağın kuzeybatı eteklerinden doğan Salhan  ayı'nı alarak Tersakan'a ula maktadır³⁴.

Merzifon havzasında, bunlardan başka, batıda daimi akış gösteren Söğütlü Dere,  mirler ile G rgenlik Dere ve Sirdere'yi ve kuzeyde Pa a Deresi de yer almaktadır. Bu kesimde yeraltı su kaynakları da  nemlidir³⁵.

5. Ovalar

Suluova (Merzifon-Gümüşhacıköy) Havzası: Bu bölgenin orta kısmında yer alan ve yaklaşık 45 km. uzunluğunda olan bir ovadır. Burası da, bölgenin genelinde olduğu gibi, çok yeni tektonik hareketlerle oluşmuştur. Ayrıca, Kuzey Anadolu'nun en geniş neojen

³³ Erer 1983, 4; Ardos 1984, 94, 99; Blumenthal 1950, 100; Pekcan 1992, 175 vdd.; Olshausen 1997, 448; Erer 1983, 63 vdd.

³⁴ Erer 1983, 4.

³⁵ Erer 1983, 4; Merzifon'un Monoğrafyası 1980, 70.

havzalarından biridir. Bu ovanın sularını, Tersakan Çayı ve onun kolları drene etmektedir³⁶.

Etrafı yüksek dağlarla çevrili olan Merzifon Depresyonu (629 km²), bir dağ içi ovasıdır ve geniş tabanlı bir depresyon özelliği taşır. Burası, doğuda Suluca, batıda Merzifon-Gümüşhacıköy Depresyonu olmak üzere iki kısımdan oluşur. Havzanın en yüksek yeri, depresyonu doğudan, güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda verev bir şekilde kapatan Akdağ'dır (Taşlıdağ: 2062 m.). Kuzeyde ise, Akdağ'ın devamı görüntüsü veren ve yine güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu Tavşan (Taşan) Dağları, ovanın bu kesimindeki en belirli dağ sırasıdır. Bu dağın zirve noktası, Merzifon'un kuzeybatısında 1900 m.'ye kadar yükselmektedir. Buradaki en yüksek yerlerden birisi Kazancı Tepe'dir (1829 m.). Havzayı batıdan çevreleyen İnegöl Dağları'nın da, hemen hemen aynı doğrultuda olduğu görülür (en yüksek yeri 1864 m.). Depresyon güneyindeki Avratdağ ve Çakırdağ'ın uzanış doğrultusu diğerlerine nazaran dikey yöndedir³⁷.

Kuzey Anadolu Ovaları, Kuzey Anadolu Fay Zonu'nun kimi zaman güneyinden, kimi zaman da kuzeyinden geçmektedir. Çoğu zaman da bu fay zonunun üzerinde yer almaktadır. Bu fay hattı, yaklaşık 1100 km. uzunluğunda birkaç parçadan oluşan ve 500-1000 m. genişlikte bir zon halindedir. Bunlar, çöküntü dolgu ovalarıdır. Türkiye'nin en önemli genç tektonik hareketlere sahne olan bu kesimden Kuzey Anadolu Fay Hattı geçmektedir ve sismisite burada azami haddine ulaşmaktadır. Bundan dolayı, bu bölge birçok dönem depremlerle tahrip olmuştur³⁸.

Bu kesimdeki ovalardan, Havza, Merzifon-Suluova, Amasya, Ladik, Taşova, Erbaa ve Niksar'ı Yeşilırmak ve kolları olan Tokat Irmağı, Çekerek Suyu, Tersakan, Destek ve Kelkit Çayları drene etmektedir³⁹.

³⁶ Ardos 1984, 98 vdd.; Erer 1983, 1 vdd.; Ardos 1985, 112, 119; Pekcan 1987, 156, 163; Pekcan 1992, 177, 185.

³⁷ Erer 1983, 1 vd., 16 vd., 19 vdd.; Ardos 1984, 98; Ardos 1985, 119.

³⁸ Ardos 1984, 104 vdd., 163; Ardos 1985, 114 vd.; Pekcan 1987, 160; Nişancı 1988, 223; Pekcan 1992, 180, 185. Nitekim, 127-128'de Niksar-Suşehri (6 şiddeti), 335'de Niksar (8 şiddeti), 343'de Niksar (6 şiddeti), 345'de Niksar (7 şiddeti), 366'da Niksar (6 şiddeti) merkezli depremler çalışma alanımızı da etkilemiştir. Bkz. H. Soysal- S. Sipahioğlu- D. Kolçak- Y. Altınok, *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu* (M. Ö. 2100- M. S. 1900), İstanbul, 1981.

³⁹ Pekcan 1987, 156; Pekcan 1992, 177.

B. Tarihi Doğal Yollar

En eski çağlardan günümüze kadar Anadolu'da başlıca iki ana yol güzergahı mevcuttur. Bunlardan birisi, Batı Anadolu'da Smyrna (İzmir) ve Ephesos (Efes) kentlerinden başlayarak doğuya giden Doğu-Batı Yolu; diğeri, Sinope ve Amisos'dan başlayarak Akdeniz kıyılarına kadar inen Kuzey-Güney Yolu'dur⁴⁰.

Kuzeydeki kıyı kentleri, Amisos ve Sinope'de başlayan Kuzey-Güney Yolu Amaseia'dan (Amasya) güneybatıya yönelir. Hattuşa (Boğazköy) yakınlarından ve Tavion'dan (Tavium: Büyüknefesköy) geçen yol, daha sonra, Yozgat'a ve oradan da güneydoğuya doğru devam eder. Burada, Doğu-Batı anayolları ile kesiştikten sonra Boğazlıyan'ı geçer. Daha sonra, Kızılıрмаğı Kayseri yakınlarında aşarak Erkilet üzerinden Kaesareia-Mazaka'ya (Kayseri) ulaşır⁴¹.

Buradan, Akdeniz bağlantısını iki ana yol sağlar. Birincisi Develi, Fıraktin, Taşçı, Gezbel, Kirazbel'i (Üskiyenbel) geçip Kozan (Sision) üzerinden Kilikia'ya iner. Diğeri Pozanti'dan (Paduwanda: Podandos) Gülek Boğazı'na (Pylai Kilikia) uzanır. Oradan Tyana'ya (Kilisehisar-Uluborlu) geçerek güneyde Kilikia Pedias'a iner⁴². Herodotos, Sinope-Soloi (Mezitli) ya da Amisos-İssos (İskenderun) arasında Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan bu yoldan söz etmektedir⁴³.

Bu kesimde, bölgenin coğrafi yapısına uygun olarak doğal yolların genelde doğu-batı hattında uzandıkları görülmektedir. Bunlardan birisi Bolu'dan doğuya doğru Gerede, Çerkeş, Ilgaz, Tosya'yı içine alan Devrez Vadisi'nden Osmancık'a uzanır. Yol, Osmancık'tan ikiye ayrılır. Bunların birisi güneyde Çorum'a inerken; diğeri doğuda Gümüşhacıköy, Merzifon, Suluova üzerinden Amasya'ya uzanır⁴⁴. Çorum-Merzifon-Havza-Kavak-Samsun hattı da, önemli bir güzergahıdır⁴⁵. Bu kesimde, Hamamözü,

⁴⁰ Munro 1901, 52 vdd.; Leaf 1916, 3; Burney 1956, 179 vd.; Calder-Bean 1958, harita; Ramsay 1960, 27 vd.; Koçak 2000, 34 vdd.

⁴¹ Burney 1956, 180 vd.; Calder-Bean 1958, harita; Wilson 1960, 203; Huxley 1966, 66 vd.; Baydur 1970, 26. Bu yolların, Samsun- Amasya arasındaki güzergahı için bkz. French 1985 a, 122; French 1986, 145; French 1991 b, 230.

⁴² Munro 1901, 53 vdd.; Calder-Bean 1958, harita.; Leaf 1916, 7; Baydur 1970, 23 vd.

⁴³ Herodotos, *Historiai*, I.72; II.34; Ramsay 1960, 28 vdd; Işık 1995: 255.

⁴⁴ Burney 1956, 181 vd.; French 1985 a, 123 vd.

⁴⁵ Yakar-Dinçol 1974, 89.

Suluova, Ladik üzerinden Samsun'a uzanan bir yol da vardır⁴⁶. Bu yol üzerinde yer alan, Stiphane Gölü kesimindeki kuzey hattı, Doğu-Batı yolunu kesmektedir⁴⁷. Bu bölgede bulunan miltaşları, Havza-Samsun bağlantısını da ortaya koymaktadır⁴⁸. Bu kesimde, Amasya-Taşova arasında yer alan Yeşilırmak Vadisi, doğal bir yol özelliği göstermektedir⁴⁹.

Roma egemenliği döneminde çeşitli siyasal, ekonomik ve askeri nedenlerden dolayı, Orta Karadeniz Bölgesi'nde, yol şebekesinin geliştirildiği görülmektedir⁵⁰. Bu dönemde, Amaseia kesimi, Roma yol sisteminin doğu kısmındaki anahtar noktalardan biri durumuna gelmiştir⁵¹.

C. Yerleşim Özellikleri

Yapılan ilk çalışmalarda Karadeniz Bölgesindeki höyük tipi yerleşmelerin Amasya ve Çorum kesiminden daha yukarılarda olamayacağı iddia edilmekteydi⁵². Ancak, daha sonra yapılan çalışmalar, bu bölgede özellikle derin nehir vadileri başta olmak üzere yoğun bir yerleşimin bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Genel yerleşme özelliklerinde olduğu gibi çalışma bölgemizde de, tespit edilen pekçok yerleşmenin ırmak veya su kaynaklarının yakınlarında kuruldukları görülür. Bunlara örnek olarak, Amasya-Gümüşhacıköy'de Karacaören I⁵³, İsmail Pınarı ve Fatma Pınarı⁵⁴; Amasya-Hamaözü'ndeki Paralı Tepe I-II ile Karataş Tepe I-II⁵⁵; Amasya-

⁴⁶ French 1985 b, 9.

⁴⁷ Anderson 1903, 79.

⁴⁸ French 1988 b, a.y.; Calder-Bean 1958, harita.

⁴⁹ French 1988 b, a.y.; Calder-Bean 1958, harita.

⁵⁰ French 1988 b, 326 vdd.

⁵¹ Mitchell 1993, II. 132.

⁵² E.Forrer, "Ergebnisse Einer Archäologischen Reise in Kleinasien", *MDOG*, 65(1927), 27-43; K.Bittel, *Prähistorische Forschung in Kleinasien*, İstanbul, 1934, 120 vdd.

⁵³ Karacaören I yerleşmesi, modern Samsun-İstanbul karayolunun 1.5 km. kuzeyinde bir yamaç yerleşmesidir. Özşait 1990 a, 368; Özşait-N.Özşait 1998, 461.

⁵⁴ Özşait-Dündar 1997, 172.

⁵⁵ Özşait-Dündar 1997, 177 vd.

Merzifon'da Onhoroz Höyük, Büyük-Küçük Küllüktepe ve Onhoroz Pınarı⁵⁶; Karatepe-Büyüktepe'yi verebiliriz⁵⁷.

Yerleşimle ilgili bir diğer belirleyicinin, tarihi doğal yollar olduğu bilinmektedir. Bu yollar, özellikle ticaretin geliştiği dönemlerde önem kazanmış ve bunların üzerinde pekçok önemli yerleşme kurulmuştur. Karadeniz Bölgesi'nde önemli yol bağlantıları ile ilgili yerleşmelerden birisi Kavak-Kaledoruğu'dur. Burası, Samsun- Havza- Suluova başlangıcı- Merzifon bölgesi- Çorum- Alaca yolu ve Havza- Amasya- Turhal- Kazova- Tokat- Sivas- Malatya yönünde giden tarihi kuzey-güney yolunun kuzeydeki ilk önemli duraklarından⁵⁸. Çalışma bölgemizdeki yerleşmelerde de bu durum gözlenir. Buna en güzel örnek, Gümüşhacıköy'deki İsmail Pınarı ve Atağılı yerleşmeleridir. Bu yerleşmeler, Samsun-İstanbul yolunu⁵⁹ kontrol etmektedir.

Yerleşmelerin kurulmasında savunma olanakları da gözardı edilmemektedir. Bu durum, özellikle siyasal çalkantıların ve askeri hareketlerin yoğun olduğu dönemlerde daha çarpıcı bir şekilde görülmektedir. Çalışma alanımızdaki bazı M.Ö. II. bin yerleşmeleri buna örnek olarak verilebilir. Kayabaşı I, Kayabaşı II ve Sultançayırı yerleşmeleri, Amasya-Gümüşhacıköy sınırlarında ve korunaklı İnegöl Dağı üzerinde ve yamaçlarında yer almaktadır⁶⁰.

D. Başlıca Bölgeler ve Kentler

Gazakene: Burası, Amaseia'nın da içinde bulunduğu bir bölgedir⁶¹.

Bölgedeki en önemli kentlerden birisi olan Amaseia, İris Nehri üzerinde yer almaktadır⁶². Amaseia'nın territoriumu: Khiliokomon, Diakopene, Pimolisene, Babanomos ve Ksimene bölgelerinden oluşmaktaydı⁶³. Bu bölgede yer aldığı bilinen Pimolisa, şimdiki

⁵⁶ Özşait 1998, 149 vdd.; Özşait 2000 b, 338.

⁵⁷ Özşait 2000 a, 74.

⁵⁸ Özgüç 1948 b, 412; Kökten vd. 1945, 382, 388.

⁵⁹ Özşait-Dündar 1997, 172 vd.; Koçak 2000, 40.

⁶⁰ Özşait-Dündar 1997, 175; Özşait-N.Özşait 1998, 461; Koçak 2000, 40.

⁶¹ Plinius, *Naturalis Historia*, VI.2. 6-7.

⁶² Plinius, a.y. ; Strabon, *Geographika*, XII.3.30, 39. Ayrıca bkz. Anderson 1903, 15; Cumont 1906, 136 vd.; Koçak 2000, 68 vdd.

⁶³ Strabon, *Geographika*, XII.3.39. Ayrıca bkz. Marek 1993, 11 vd.; Weimert 1983, 62 vdd.

Gümüşhacıköy ile identifiye eden görüşler vardır⁶⁴. Ancak bu durum henüz tam olarak açıklık kazanmamıştır.

Khiliokomon: Burası, Amaseia'nın, kuzeybatısında yer alan bir territoriumudur. Doğu tarafı, bugünkü Suluova'ya denk gelmektedir. Kuzeyde, Akdağ'ın batı uzantıları tarafından Phazemonitis'ten ayrılmaktadır. Khiliokomon'un, batıdaki son noktası Gümüşhacıköy olabilir⁶⁵. Khilikomon, 55 km. uzunluğunda ve 10-15 km. eninde bir ovoidür. Amaseia-Pimolisa yolu ile önemli kuzey yolunun, Amaseia'dan Therma'ya uzanan kısmı, bu ovoiden geçmektedir⁶⁶. Khilikomon'da veteranlar için yapılmış olan iki yazıt, bölgede veteranlar bulunduğunu, burasının ekonomik açıdan iyi durumda olduğunun kanıtı sayılmaktadır⁶⁷.

Diakopene: Bu bölge, Khilikomon ve Pimolisene arasında yer almaktadır. Oldukça verimli bir bölge olan Diakopene, Amaseia'nın territoriumudur⁶⁸. Diakopene Bölgesi'nin Gümüşhacıköy ve çevresi olduğu düşünülmektedir. Bu bölgenin kuzeydoğu yarısı Gümüş, güneybatı yarısı ise Hamamözü Çayı Vadisi kabul edilmektedir. Burası zengin ve verimli bir bölge olarak bilinmektedir⁶⁹.

H. Weimert, burada bulunan mezar stellerindeki Latince isimlerin çokluğunun bölgedeki Romalı tacirlerin varlığına işaret olarak değerlendirir. Ayrıca, yazıtların çoğunun 2. yüzyıla ait olması bölgeye dışardan gelenler tarafından yoğun bir hareketlilik kazandırıldığını düşündürmektedir. Bunun yanında, Hamamözü-Gölköy'de Sarapis adına bir sunak ve yazıtın varlığı, buraya gelen yabancıların burada özel bir kurban yerine sahip olduklarını göstermektedir. Sarapis kültünün, Sinope kökenli olduğu dikkate alındığında, Paphlagonia liman kentleri ve Karadeniz'in iç bölgelerinde yaşayan halk arasındaki ticari ilişkilerin var olduğu düşünülebilir⁷⁰. Yine, bu bölgede bulunan ve bir askere ait olan mezar steli, Diakopene'nin barışçıl ve zengin karakteri için işaret sayılmaktadır⁷¹.

⁶⁴ F. İter, "Osmanlı Ulaşım Ağında Irmak Kenarı Bir Yerleşme: Osmancık", *Belleten*, LII-203 (1988), 535-569, 536. Bu konuda ayrıca bkz. Strabon, a.g.e XII.3.40; Weimert 1983, 63.

⁶⁵ Strabon, a.g.e XII.3.39; Anderson vd. 1903-1910, 160 vdd.; Wilson 1960, 207; Weimert 1983, 58; Koçak 2000, 70; Işık 1995, 248.

⁶⁶ French 1988 b, Map 12; Weimert 1983, 58 vdd.

⁶⁷ Anderson vd. 1903-1910, 170, no: 157 b (Yuvarla); 176, no: 169 (Alıcık); Weimert 1983, 61.

⁶⁸ Strabon, a.g.e, XII.3.39. Ayrıca bkz. Weimert 1983, 62 vdd.

⁶⁹ Anderson vd. 1903-1910, 178; Wilson 1960, 208; Weimert 1983, 62 vd.; Koçak 2000, 70.

⁷⁰ Weimert 1983, 63.

⁷¹ Weimert 1983; a.y.

Diakopene’de, Roma İmparatorluk Dönemi’nin ilk iki yüzyılında birçok zengin insan yaşamaktaydı. Bu insanların Romalı isimlerinden yola çıkarak, onların bölgenin zenginliğinden etkilenecek buraya geldiklerini gösterir. Bu insanlar, zirai üretim yaparak hayatlarını kazanan üst sınıfa mensup kimselerdi. Ancak, bölgedeki arkeolojik buluntuların sınırlı olması ve buradaki yollarla ilgili bilgilerimizin azlığından yola çıkarak bölgenin tesir gücünün sadece Amaseia ve Sinope’ye kadar uzanabildiği düşünülmektedir⁷².

Amasya- Hamamözü yakınındaki Arkutbey Kaplıcası’nın da, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde işletildiği anlaşılmaktadır. Burası Osmanlılar zamanında kaplıcaı açan Arkut Bey’e izafen bu ismi almıştır⁷³.

---

⁷² Weimert 1983, 63 vd.

⁷³ Tuncel-Doğener 1989, 52. Ayrıca bkz. French 1985 b, 9.

II. EN ERKEN DÖNEMLERDEN M.Ö. II. BİN YILA KADAR MERZİFON, GÜMÜŞHACIKÖY VE HAMAMÖZÜ

Merzifon, Gümüşhacıköy ve Hamamözü Kalkolitik Çağ'dan itibaren yerleşime sahne olmuştur. Bunda, bölgenin coğrafi yapısı önemli etken durumundadır. Özellikle İTÇ'da (İlk Tunç Çağ) yerleşimin çok yaygın olduğu gözlenmektedir. Bölgede Prehistorik dönemlerle ilgili çok sayıda yerleşme tespit edilmiştir (Harita 2). Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Gümüşhacıköy'de Karacaören, Hacıpınarı (Karacaören II), Kadimpınarı (Kıdimpınarı), Selçuk, Niyazbaba, Asarcık (Çaltepe), Kartalkaya, Yeniköy, İsmail Pınarı, Kabalak Deresi, Akkaya, Atağılı, Susuz Tarla, Fatma Pınarı, Gaffar Dede I, Gaffar Dede II, Kızlar Kayası, Kayabaşı I, Kayabaşı II, Sultançayırı, Bekçi Tepesi, Çömezler, Sarıkabın Kışla, Sallar Höyük¹; Hamamözü'nde Hamamözü Kaletepe, Yeniköy, Tekke Tepesi, Çittirin Bayır, Paralı Tepe I, Paralı Tepe II, Karataş Tepe I, Karataş Tepe II, Terebağı, Ekinalanı, Gelinkaya Kalesi²;

Merzifon'da Onhoroz Höyük, Büyük Küllük Tepe, Küçük Küllük Tepe, Aliğa Pınarı, Karatepe/Büyüktepe, Dericik I, Dericik II, Samadolu, Alıcık, Mercimekli Tepe, Bağlar Mevkii, Örenler Mevkii, Kocatepe, Mercan Suyu, Isıtma Suyu Mevkii, Yukarıbük Yayla Höyük, Hıdırlık Akkaya Tepesi, Karamustafa Paşa Höyük, Aksungur Höyük, Aksungur II ve Maltepesi, Tilki Tepesi, Göletüstü, Çobanören Gölet Höyük, Bakacaklar Mevkii, Kavakpınarı, Çataltepe, Örendere, Kayadüzü Yayla Höyük, Civek Tepe, Üçtaş Höyük³ bu yerleşmelerin başlıcaları arasındadır.

¹ Özsait 1990 a, 368 vdd.; Özsait 1990 b, 127 vdd.; Özsait 1998, 145 vdd.; Özsait-Dündar 1997, 176 vdd.; Dönmez 2000 a, 234.

² Özsait 1998, 148; Özsait 1990 a, 370; Özsait-Dündar 1997, 176 vdd.; Dönmez 2000 a, 234.

³ Özsait 1998, 149 vdd.; Özsait 2000 a, 74; Özsait 2002, 81 vdd.; Dönmez 2000 a, 235.

III. M.Ö. II. ve I. BİN YILDA MERZİFON, GÜMÜŞHACIKÖY VE HAMAMÖZÜ

A. M.Ö. II. Bin Yılda Bölgenin Durumu

Anadolu'da M.Ö. II. bin yıl başlarında Assurlu tüccarların yoğun ticari aktiviteleri gözlenmektedir (M.Ö. 1950-1750). Kültepe (Kaneş) ve Acemhöyük (Puruşanta) başta olmak üzere birçok merkezde bu dönemi temsil eden yerleşmeler vardır¹ (Harita 3).

Mezopotamyalı tüccarlar, Anadolu'ya kumaş, fildişi eserler, pişmiş toprak kaplar, parfüm ve süs eşyalarıyla Anadolu tunç endüstrisi için gerekli olan alışıma hazır kalayı getirmekteydiler. Karşılığında ise buradan, altın, gümüş, bakır, simli kurşun ve kıymetli taşlar almaktaydılar².

M.Ö. II. bin yılın ilk yarısında, Orta Karadeniz Bölgesi, muhtemelen yerel krallıkların egemenliği altındaydı. Nitekim, bu dönemde bölgedeki krallıkların, Hitit egemenliğine girmemek için mücadele ettikleri anlaşılmaktadır³.

Hitit Eski Krallık dönemine ait olan ve Anitta Metni olarak bilinen metinde “*deniz kenarındaki Zalpa*” denen bir kentten söz edilmektedir. İkiztepe ve çevresindeki yerleşmelerde M.Ö. II. bin yıl başlarını (M.Ö. 2100-1850) veren merkezlerin yoğunluğu, Zalpa'nın bu bölgede aranması gerektiğini göstermektedir⁴.

¹ Bilgiç 1948 a , 489 vdd.; Bilgiç 1948 b, 387 vdd.; Mellaart 1968, 201; Baydur 1970, 29 vdd.; Haas 1977, 15 vd.; Dinçol 1982, 20 vdd.; Dinçol 1997, 116 vd.; Derksen 1996, 13 vdd.; Donbaz 1997, 71.

² Bilgiç 1948 a , 508 vdd.; Bilgiç 1948 b, 387 vdd.; Larsen 1967, 4; Dinçol 1982, 20 vdd.

³ Schuler 1965, 20 vd.

⁴ KBo III 22 38-44 (Anitta Metni); Haas 1977, 17 vdd.; Dinçol 1982, 26 vdd.; Macqueen 1980, 179; Forlanini 1984, 260 vdd. Zalpa (Zalpuwa), genel olarak Bafra Yarımadası'nda, Kızılıрмаğın Karadeniz'e döküldüğü yerdeki İkiztepe Höyüğü ile lokalize edilmektedir. Buna karşın, A. Ünal, Zalpa'nın Gaziantep yöresinde İslahiye'de aranması gerektiğini öne sürer. Bkz. A. Ünal, “Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla İlgili Kayıt ve Anımsamalar”, *Archivum Anatolicum*, III (1997), 341-356; Ünal 1999, 41. Bu konuda bkz. Alkım vd. 1988, 8 vdd., 58; U. B. Alkım, “İkiztepe Kazısının Arkeolojik Sonuçlarına Toplu Bir Bakış”, *Tübitak Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri*, I (1984), 46-51, 47; Forlanini 1984, 251 vd. Ancak, Ö. Bilgiç, İkiztepe'nin coğrafi olarak Kültepe'ye uzak ve bu iki şehir arasında ulaşımın oldukça zor olduğunu bildirir. Ona göre, İkiztepe Zalpa bölgesinde olabilir ama Zalpa olamaz. Zalpa, daha

Zalpa, M.Ö. II. bin yılın ilk yarısında, Hatti Krallığı'nın merkezidir ve Hattuşa kentinden daha önemlidir. Nitekim, Anitta'nın idaresi öncesinde ve idaresi sırasındaki savaşlarda Zalpa çok önemli bir rol oynamıştır⁵.

M.Ö. II. bin yılda Güney Karadeniz sahillerinde Kaşka, Pala, Tum(m)ana, Azzi-Hayaşa başta olmak üzere pek çok topluluk yaşamaktaydı. Bunlardan Hitit Devleti ile askeri ve siyasal yönden en çok mücadele edeni ve dolayısıyla en önemlisi şüphesiz Kaşkalar'dır⁶.

Kaşkalar'ın yaşamış oldukları yerler, Hitit Devleti'nin kuzeyinde Sinop ve Ordu arasındaki bölgedir. Kaşkalar Pala, Tum(m)ana ve Azzi-Hayaşa ile komşudurlar⁷. Kaşkalar'ın doğu sınırını Azzi-Hayaşa, batısını Pala-Tummana, güneyini Yukarı Ülke oluşturmaktadır⁸.

S. Alp, Maşat metinlerinde geçen G/Kalzana, Gamamma, Kapapahşuwa vd. gibi kentlerin, Maşat Höyüğü'nün kuzeyinde ve Yukarı Yeşilırmak Vadisi'ndeki Kaşka bölgesinde yer aldığını öne sürmektedir⁹.

J.C. Macqueen, Hakmış-Amasya eşitliğinin doğru olması halinde, Hitit-Kaşka sınırının, Tavşan Dağ silsilesinin hemen güneyinde, Merzifon ve Gümüşhacıköy içinden. Osmancık kesiminde Kızılırmak'a doğru olan hattın olması gerekeceğini belirtir¹⁰.

A. Dinçol- J. Yakar da, Kaşka Ülkesinin, Amasya-Merzifon hattının kuzeyinde ve Sinop-Ordu arasında yer aldığını düşünmektedirler¹¹. Bunun yanında, S. Alp, Karahna kentini, Maşat Höyük'ün kuzeyine yakın bir yere lokalize etmektedir¹².

çok Karadeniz Dağlarının iç kesimlerinde aranmalıdır. Vezirköprü-Oymağaç'ın, Zalpa için ideal bir yerleşme olabileceğini bildirir. Bkz. Bilgi 1998, 69.

⁵ Forlanini 1984, 260 vd.

⁶ Schuler 1965, 1 vdd.

⁷ Ertem 1980, 7 vdd.; Dinçol-Yakar 1974, 564; Garstang-Gurney 1959, harita; Schuler 1965, 12 vdd.; Bryce 1986, 85; Goetze 1960, 43 vd.; Pehlivan 1991, 8 vd. Kaşka Ülkesi'nin lokalizasyonu ile ilgili bilgi için bkz. Monte-Tischler 1978, 190 vdd., 297 vd., 437 vd.; Monte 1992, 72 vd., 118, 173.

⁸ Schuler 1965, 13 vdd.

⁹ Alp 1991, 15 vdd.

¹⁰ Macqueen 1980, 180.

¹¹ Yakar-Dinçol 1974, 564.

¹² S. Alp, bir yanda Karahna ile yakın ilişkide olan Hapidduini Dağı'nın, Maşat Höyüğü'nün kuzeyinde olması, diğer yandan da Karahna ile Tapiğga'nın aynı bölgede bulunmalarından yola çıkarak bu sonuca ulaşmaktadır.

Ancak, Kuzey Anadolu'nun özellikle orta kesimlerinin lokalizasyonu ile ilgili olarak çeşitli tartışmalar yaşanmıştır¹³. Örneğin; önemli Eski Hitit merkezlerinden Hanhana'nın yeri konusu tartışmalıdır¹⁴.

E. von Schuler, Hanhana'nın Nerik'e yakın olduğunu bildirir. Ona göre, bu kent Merzifon-Amasya kesiminin kuzeyinde aranmalıdır¹⁵. K.Balkan, III. Hattuşili'nin Hakmış kentinde küçük kral olarak görevli olduğu sırada, Hanhana'nın kuzeydeki Kaşka ülkesi sınırında sıralanan eski Hitit kentlerinden biri olduğunu öne sürer¹⁶. S. Alp ise, Hanhana'nın İnandık yakınında bir Hitit kenti olduğunu bildirir¹⁷.

Bunun yanında, bölgenin, bu dönemdeki önemli kült merkezlerinden Nerik'in yeri konusu da tartışmalıdır. A. Goetze, Nerik kentinin, Merzifon ve Amasya'nın kuzeyinde bir yerde olması gerektiğini öne sürer¹⁸.

S.Alp, Nerik'in, I. Şuppiluliuma ve oğlu II. Murşili gibi kudretli krallar zamanında bile Kaşkaların işgali altında kalmasına dikkat çeker. Ona göre, bunun stratejik nedeni, muhtemelen büyük ölçüde Kaşkalar tarafından tutulmuş olan Haharwa Dağı olmalıydı. S.Alp'e göre, Çankırı'nın kuzeydoğusunda yer alan bu dağın tutulması, Hitit ordularının Nerik bölgesine girişini engellemiştir. Bundan dolayı, Nerik, Tosya ile Kızılırmak arasında ve Kızılırmak yakınında aranmalıdır¹⁹.

J. G. Macqueen, Nerik'in Havza'ya yerleştirilmesi halinde, Haharwa Dağı ile Tavşan Dağ silsilesinin identifiye edilebileceğini bildirir. Daha sonra da, Tavşan Dağı'nda yapılacak yüzey araştırmalarında, KUB V 1'de sözedilen ve Haharwa Dağı'na yerleştirilen

Bkz. Alp 1983, 45 vdd.; Alp 1986, 232 vd. Karahna kentiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Darga 1973; Dinçol-Darga 1970, 99 vdd. Ancak, bu konuda farklı lokalizasyon denemeleri de yapılmıştır. J. Garstang- O. R. Gurney, Karahna'yı Çorum'a yerleştirir. Bkz. Garstang-Gurney 1959, 25. Ayrıca bkz. Monte-Tischler 1978, 177 vdd.; Monte 1992, 66.

¹³ Goetze 1930, 19 vdd.; Goetze 1940, 2 vdd.; Goetze 1957 a, 83 vd.; Goetze 1960, 43.

¹⁴ Schuler 1965, 28. Hanhana'nın Alacahöyük, Kaleboynu ve Sungurlu yakınına yerleştirilmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Alp 1977 b, 649 vdd. Burasının lokalizasyonu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Monte-Tischler 1978, 77 vd.; Monte 1992, 25.

¹⁵ Schuler 1965, 28; Güterbock 1961, 92 vdd.

¹⁶ K. Balkan, İnandık'ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi, Ankara, 1973, 5.

¹⁷ Alp 1977 b, 650 vdd.; Alp 1983, 43 vd.; Alp 1986, 228 vd.; Alp 1990, 22 vd.

¹⁸ Goetze 1930, 26 vd.

¹⁹ Alp 1977 b, 651 vd. H.G. Güterbock ise, Kızılıрмаğın doğusunda ve bugünkü Kargı yakınlarındaki Adadağ'ı Haharwa Dağı kabul eder. H.G. Güterbock'a göre, Haharwa, tek bir dağ değil, bir dağ silsilesidir ve Nerik de, bu dağın eteklerinde bir yerde bulunmalıdır. Bkz. Güterbock 1961, 94. Haas da, bu görüşe katılmaktadır. Bkz. Haas 1970, 78. A. Ünal, bu dağın, Kastamonu civarında bulunan "bulut dağıyla" (=İlgaz) aynı olabileceğini düşünmektedir. Bkz. Unal 1977, 428.

kasabaların kalıntılarının bulunabileceğini bildirir²⁰. Bunun yanında, Samsun-Vezirköprü yakınlarındaki, Oymaağaç-Höyüktepe yerleşmesinin, Nerik’le identifiyesi yapılmaktadır²¹.

A.Dinçol ve J. Yakar, Nerik’i Boyabat-Durağan-Vezirköprü hattının kuzeyinde ve Kızılırmak ile İsfendiyar Dağı arasındaki bölgede aramaktadırlar²². Bu araştırmacılara göre Nerik kentinin Kargı-Durağan-Osmancık kesiminde aranacağı bir yerleşme yoktur. Ayrıca, Haharwa Dağı ile eşitlenen Adadağ üzerinde, herhangi bir yerleşme kalıntısı bulunmamaktadır. Bu bilim adamlarına göre, Nerik, Maraşsanta Nehri yakınında; Boyabat-Durağan-Vezirköprü hattının kuzeyinde ve Kızılırmak ile İsfendiyar Dağları’nın batıya uzanan uçları arasında aranmalıdır²³.

Özellikle, Maşat Höyük’te bulunan yazılı belgeler, bu lokalizasyon çalışmaları bakımından yardımcı olmaktadır. Burada bulunan belgelerden, Maşat Höyüğü’nün bu dönemdeki adının Tapigga olduğu anlaşılmaktadır²⁴.

Bunun yanında Hitit metinlerinde geçen Hurna’nın Gümüş ile lokalizasyonu da yapılmaktadır²⁵. Nitekim, Kaşka saldırılarından sözeden bir metinde, Hurna ismi, Orta Karadeniz Bölgesi’nde olması muhtemel diğer kentlerle birlikte geçmektedir. Yine aynı metinde geçen Dankuşna ismi de dikkat çekicidir. Çünkü bu isim, Hamamözü’ne bağlı olan Dankaza (şimdiki Damladere) köyüyle isim olarak benzeşmektedir²⁶. Bu isim benzerliği yanında, günümüzde Gümüş ve Hamamözü’nün birbirine sınır olmaları da birlikte değerlendirilmelidir. Nitekim, aşağıdaki metinde de Hurna ve Dankuşna yanyana geçmektedir:

²⁰ Bkz. Macqueen 1980, 186.

²¹ J.G. Macqueen, Oymaağaç kesiminde M.Ö. II. bin yılın ikinci yarısına tarihlenen buluntuların yaygın olmasından dolayı, burasının Hititler dönemine ait bir yerleşme olabileceğini bildirir. Ancak, Oymaağaç’ın yakın çevresinde, Kızılıрмаğın keskin bir kıvrımının olmamasından yola çıkarak, Nerik=Oymaağaç lokalizasyona şüpheyle bakar. Bkz. Macqueen 1980, 181.

²² Dinçol-Yakar 1974, 563 vdd.

²³ Dinçol-Yakar 1974, 569 vdd.

²⁴ S.Alp, buradaki belgelerden yola çıkarak şu eşitlemeleri yapmaktadır: Zile=Anziliya; Zuliya=Scylax=Çekerek; Şakaddunuwa Dağı=Karadağ; Şişpinuwa Dağı=Buzluk Dağı; Şarpunua Dağı=Emir Dağı; Tahazzimuna=Dazimon; Hapidduini= Yapraklı Tepe. Bunun yanında, Taggašta ve Malazziya’nın Maşat’ın kuzeybatısında birbirine yakın bir bölgede olduğu konusunda bkz. Bkz. Alp 1979, 195 vd.; Alp 1980, 58 vd.; Alp 1983, 43; Alp 1990, 22; Alp 1991, 6 vdd; Alp 1986, 227 vdd.

²⁵ Gonnet 1968, 108 vdd.

²⁶ Amasya Vilayeti, İçişleri Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1960, 15.

4 Düşmanın Hatti Ülkesi'ne nasıl saldırdığını, ve
5 ülkeyi nasıl yağmalayıp ele geçirdiklerini ve ( )xx(x)
6 siz tanrılara söyleyip, sizin nezdinizde onlardan
7 davacı olmak istiyoruz.

---

8 Bu ülkeler, siz gökyüzü tanrılarının harşı- ekmeğini
9 işpantuzzi kabındaki (şarabı) ve diğer eşyaları verirlerdi.
(şimdi bunlar haraca bağlandı)
10 Buradan rahipler, tanrı anaları (rahibeler), kutsal rahipler, merhemli
11 rahip, şarkıcılar, işhamatalleş adamları sürül-
12 müştü. Tanrıların dinsel törenleri
13 (iptal edildi) eşyaları oradan atıldı.

---

14 Oradan Arinna Şehri Güneş Tanrıçasına ait
15 gümüş, altın, tunç ve bakır güneş kursları ve hilaller, ile ince elbiseler,
adupli,
16 kumaşı, gömlek, harşu ekmeği, işpantuzzi şarabı
17 oradan atıldı.

---

18 ve alıuşa- hayvanı, besili boğa, besili inekler, besili sığırlar, besili keçiler
19 gasb edildi.

---

20 Bu ülkeler: Nerik, Harşama, Kaştama,
21 Şerişa, Himuua, Taggaşa,
22 Kammama, Zalpuua, Kapiruha,
23 Hurna, Dankuşna, Tapaşaua,
24 Tarugga, Ilaluha, Zihhana,
25 Şipidduua, Uaşhaniia, Patalliia'dır.

---

26 Sizin bu ülkelerde sahip olduğunuz tapınakları, Kaşkalar yıktılar ve
sizin tanrı heykellerinizi
27 kırdılar²⁷.

---

²⁷ Schuler 1965, 152 vdd.

Kaşkalar, dağınık gruplar halinde yaşamaktaydılar. Bu gruplar ise, prens, şef veya aile büyükleri isimleri verilen kimseler tarafından yönetilmekteydi. Ele geçen Hitit metinlerinde Kaşka grupları için *kavim-kabile* sözcüğü (Akadca Sutu) kullanılmaktadır. E. von Schuler, kurumsal bir otorite ve sosyal farklılıkların olmadığı Kaşka toplumunda, bazı yöneticilere rastlanmasını dış etkilerle ilgili görmektedir. Ayrıca, sosyal birim muhtemelen ataerkil aile idi²⁸.

E. von Schuler, Kaşkalar'ı 3 coğrafi gruba ayırarak inceler; 1.Batı Kaşka Grubu: Kızılıрмаğın batısında, Devres Yukarı havzası kuzeyinde ve Gökırmak Bölgesi'nde. Buradan Pala Eyaleti'ni tehdit ederler. 2.Merkezi Kaşka Grubu: Halys (Kızılırmak) ve Aşağı Çekerek, dolayısıyla İris (Yeşilırmak) arasında klasik Phazimonitis, güney sınırı değişken. 3.Doğu Kaşka Grubu: Kelkit Irmağı kuzeyini kapsar, Çekerek'e uzanır, doğu sınırı Hayaşa'dır²⁹.

III. Hattuşili'nin bir metninde, Kaşkaların ilk ortaya çıkışlarının Labarna (M.Ö. yak. 1650) ve I. Hattuşili (M.Ö. yak. 1650-1620) dönemlerinde olduğu belirtilmektedir³⁰. Bu krallar zamanında, Kummaşmeha Nehri sınır teşkil etmektedir ve bu dönemde, Kaşkaların, bu nehri geçmeleri önlenebilmiştir³¹.

Hitit Devleti'ne karşı yapılan ilk Kaşka saldırıları Eski Krallık döneminde olmuştur. Bu dönemde Hitit Kralı olan Hantili (M.Ö.1590-1560), bu saldırılara karşı mücadele edebilmek için Anadolu'nun çeşitli yerlerine kaleler yaptırmıştır³². Ancak, yapılan bu mücadelelerde Kaşkalar'ın üstün geldiği anlaşılır. Nerik³³ ve Tiliura³⁴ kentlerinin bu dönemde Kaşka egemenliği altına girmesi bunun kanıtıdır³⁵.

IV. Tuthaliya'nın bir kült metninde bu dönemdeki olaylar şöyle anlatılmaktadır:

1.Nerik Şehri Fırtına Tanrısına [

²⁸ Schuler 1965, 20 vd., 71 vd.

²⁹ Schuler 1965, 62.

³⁰ KUB XXX 29 Öy. II 1-5. Ayrıca bkz. Schuler 1965, 19.

³¹ Schuler 1965, 19.

³² Schuler 1965, 19 vdd.

³³ Schuler 1965, 22 vdd.; Ünal 1977, 429; Macqueen 1980, 179; Dinçol 1982, 30, 35, 66; Neu 1983, 391 vdd.; Bryce 1986, 86; Pehlivan 1991, 9; Goetze 1994, 864; Singer 1996, 175.

³⁴ Goetze 1951, 22, dipnot 18; Bryce 1986, 88.

³⁵ Ancak, V. Haas, Nerik'in, Hantili döneminde Kaşka egemenliğine girdiği düşüncesini çelişkili bulmaktadır. Bkz. Haas 1970, 6.

- 2.ve Gaşgalılar Nerik Şehrini
  - 3.Hantili zamanında mahvetmişlerdi
  - 4.ve eskiden önceden dörtyüz yıl [
  - 5.ıssızlaştı.
  - 6.ve adı geçen Nerik Şehri Fırtına Tanrısı Hakmış Şehrinde
  - 7.idi. Ona bir tane sonbahar bayramı
  - 8.ve bir tane ilkbahar bayramı yapıyorlardı (kutluyorlardı).
  - 9.ve onun ayrıca bir bayramı yoktu.
  - 10.ve Ona Hatti ülkesinin içinde [
  - 11.ve kurbanlar yapılmaktadır.
  - 12.ve Hatti Ülkesi tamamen mahvoldu.
-

- 13.Ben Tuthaliya
  - 14.büyüdüğümde ve beni
  - 15.Büyük Kral Hattuşili yukarı aldı (yüceltti).
  - 16.ve beni Nerik Şehri Fırtına Tanrısına rahip yaptı.
-

- 17.Babam tanrı olunca³⁶.

M.Ö. 1500'lü yılların sonlarına doğru, II. Tuthaliya (M.Ö. yak.1445) ve II. Hattuşili (M.Ö. yak. 1440) dönemlerinde Kaşka etkinliği belirgin olarak gözlenmektedir. Bu dönemde, Hititler, Hayaşa ve Kaşka ile iki cephede, yoğun askeri aktivitelerde bulunmaktadır³⁷.

II. Murşili dönemine ait olan bir metinde, Murşili, büyükbabası II. Tuthaliya'nın Kaşkalı Piypili'ye karşı, oğlu I. Şuppiluliuma'yı yolladığı anlatılmaktadır³⁸.

---

³⁶ KUB XXV 21, Vs.III 1-17. Ayrıca bkz. Goetze 1951, 24.

³⁷ Kempinski 1993, 84; Maxwell-Hyslop 1983, 1226; Ten Cate 1970, 62, 67; Ünal 1999, 173.

³⁸ "Büyük babam Gaşgalı Piypili'nin yaklaştığını duyunca kendisi hasta olduğu için sordu: 'Kim gidecek?'. Babam dedi ki: 'Ben gideceğim'. Böylece büyük babam babamı gönderdi...". Bkz. CTH 40. Ayrıca bkz. Dinçol 1982, 37.

Hattuşa, bu dönemde Kaşkallılar tarafından yağmalanarak ateşe verilmiş ve Nenaşşa ele geçirilmiştir. Bütün askeri operasyonlar, Şamuha'ya taşınan Hitit sarayından yönetilmiştir. Bu dönem, Hitit tarihindeki en önemli düşüşlerden biri durumundadır³⁹.

Hitit İmparatorluk Çağı'nda Kaşka saldırılarının artarak devam ettiği görülmektedir⁴⁰. Nitekim, Arnuwanda-Aşmunikal çiftinin (M.Ö. 1400-1370) ve I. Suppiluliuma'nın (M.Ö. 1370-1340) idareleri dönemine ait olan bir metinde, önceki yıllarda yapılan Kaşka saldırıları anlatılmaktadır:

"Eskiden Hatti Ülkeleri düşman ülkeleri tarafından yağmalanmıştı.

Öte yandan Kaşka düşmanı geldi. Hatti Ülkelerini mahvetti.

Nenaşşa Kenti'ni sınır yaptı..."⁴¹

Bu metinden yola çıkarak, Kaşkaların, Eski Hitit Devleti'nin çöküşü ve Orta Hitit Devleti'nin başlangıcında tarih sahnesine çıktıkları kabul edilmektedir⁴². Yine Arnuwanda-Aşmunikal dönemine ait bir dua metninde Kaşka saldırıları çok canlı bir şekilde anlatılmaktadır:

7.Size bu ülkeleri (Kaşkaların yağmaladığı ülkeleri) saydık:

8.Gaştama, Taggaşta, Serişşa,

9.Tastareşşa. Takupşa, Kammama,

10.Zalpuwa, Nerik.

11.Şimdi biz Büyük Kral Arnuwanda [

12.ve Büyük Kraliçe Aşmunikal siz tanrılara [ ]

13. ve siz [

14.sürekli yalvarıyoruz.

2.Gaşgalılar [

3.siz tanrılar [

4.bıra[kmadı?

---

³⁹ Kempinski 1993, 84; Goetze 1994, 863.

⁴⁰ Monde-Tischler 1978, 190; Dinçol 1982, 35.

⁴¹ KBO VI.28/6-8.

⁴² Schuler 1965, 29 vdd. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat 1998, 437.

Rs.IV. 1.(Kaşkalar buraya) Hattuşa'ya değin geldiler [

2.Tuhaşuna Şehrini vurdular [

3.Tahariya Şehrini vurdular[r ve kapılarına kad]ar

4.indiler ve Ham- [şehri

5.Biz tanrılara saygılı olduğumuzdan, tanrıların bayramlarına

6.özen göster(dik). Nerik Ülkesi

7.Gaşgalılar tarafından ikinci defa alınmış olduğundan biz

8.Nerik Şehri Fırtına Tanrısı ve Nerik Şehrinin tanrıları için

9.kurbanları Hattuşa'dan Hakmış Şehrine, ayrıca kurban ekmeklerini, işpantuzzi şa-

10.rabını, sığır ve koyunları yollamak istiyoruz.

11.Kaşgalıları çağırıp, hediyeler

12.verip, yemin ettireceğiz. Nerik Fırtına Tanrısına

13.gönderdiğimiz kurbanlara dokunmayın,

14.ve yolda onlara saldırmayın,

15.Ancak onlar hediyeleri alıp- sonra yemin ederler.

16.Fakat ayrılınca yemini bozar

17.ve siz tanrıların sözünü

18.küçük görürler. Fırtına tanrısının yemininin mührünü

19.kırdılar.

20.Hatti Ülkesi hediyelerini tuttular

21.ve Nerik Fırtına Tanrısı (için) olan kurbanları, kurban ekmeklerini

22.işpantuzzi şarabını [

23.ve onları Gaşgalılar [

24.ve onları Fırtına Tanrısı [⁴³

Bu metinlerden anlaşılan, Hititler için Kaşka tehlikesinin çok büyük olduğudur. Bu Kaşka saldırıları sonucunda Hakmış (Amasya?) ve Nerik(ka) (Oymaağaç-Höyüktepe ?)

---

⁴³ Schuler 1965, 152 vdd.; Garstang-Gurney 1959, 6 vd.; Dinçol 1982, 35; Neu 1983, 399; Darga 19842, 26; Ten Cate 1970, 67.

başta gelmek üzere pekçok kült merkezi bu saldırılarla tahrip edilmiştir. Bu metinlerde adı geçen Nerik(ka) kenti, Hantili döneminde Kaşka egemenliğine girmiştir⁴⁴.

Arnuwanda-Aşmunikal döneminde, Kaşka Beylerine yapılan toprak bağışlarına ait belgeler de ele geçmiştir. Hititlerin, Kaşkalarla toprak bağışlayarak onları kendilerine dost yapmayı düşündükleri ve ekonomik olarak da, kendilerine bağlamayı amaçladıkları anlaşılır⁴⁵.

III. Tuthaliya zamanında (M.Ö. 1430-1400), Kaşkaların, Hatti ülkesine saldırdığı ve Nenaşşa'yı kendisine sınır yaptığı görülür⁴⁶. Nitekim, Tapigga'nın, bu dönemde Yeşilirmak kesimindeki geniş bir bölgeyi Kaşka tehlikesine karşı korumak amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır⁴⁷.

III. Tuthaliya'nın oğlu olan I. Şuppiluliuma (M.Ö. 1370-1340) döneminde de, Kaşka saldırıları sürmüştür⁴⁸. Ülkesine yönelik Kaşka saldırılarına karşı, Tummana ve İştahara'da üsler oluşturarak, aradaki sınır bölgesini askeri üslerle kuvvetlendirmiştir⁴⁹. Bu dönemde, I. Şuppiluliuma Hatti Ülkesinde harap olmuş yerleri tekrar düzenlemeye çalışır. Bu yıllarda, Hattuşa'da inşa edilen yeni surların, Kaşka saldırılarına karşı yapılmış olabileceği düşünülmektedir⁵⁰. Bu kralın egemenliğinin ilk yıllarında, Kaşka bölgesinde yer alan Kuruştama'dan birçok insanlar, Suriye ve Filistin'de Mısır toprağına yerleştirilmiştir⁵¹.

Bu kral, Halys'in yukarı kesimlerine saldırılar düzenler. Kaşka korkusu nedeniyle boşalan sınır bölgelerinde, kaleler yaptırarak, kaçan halkı yeniden buralara yerleştirir. Bu kralın, mevcut olan kuzey sınırını tekrar eski haline getirmek için 20 yıl mücadele ettiği

⁴⁴ KUB XXV 21, Vs.III 1-5. Ayrıca bkz. Haas 1970, 6; Lebrun 1972, 16; Macqueen 1980, 179; Dinçol 1982, 35; Neu 1983, 391 vd.; Goetze 1994, 864; Bryce 1986, 86; Güterbock 1961, 86 vdd.; Ten Cate 1970, 78.

⁴⁵ Dinçol 1982, 35.

⁴⁶ Goetze 1940, 21 vd.; Pehlivan 1991, 17 vdd.

⁴⁷ Alp 1991, 13 vd. Ayrıca bkz. Pehlivan 1991, 17 vd.

⁴⁸ Monte-Tischler 1978, 49; Ertem 1980, 22 vd.; Schuler 1965, 37 vd.

⁴⁹ Bryce 1986, 85 vdd. Ayrıca bkz. Murat 1998, 437.

⁵⁰ Schuler 1965, 37 vdd.; Kempinski 1993, 85 vd.

⁵¹ Bu insanların nakledilmesinin sebepleri bilinmemektedir. Bkz. Schuler 1965, 38.

bilinmektedir⁵². Nitekim, I. Şuppiluliuma, Kaşka bölgesindeki Kaşula'ya saldırmak için Almina'dan iki general gönderir⁵³. Kendisi de, bizzat, Tummana'yı zapteder⁵⁴.

Daha sonra, Kaşkalar tarafından ele geçirilmiş olan İştahara Eyaleti'ni yeniden ele geçirir. Onun Suriye'de bulunmasından yararlanan Kaşkalar ayaklanır. Doğu-Orta Kaşka bölgesindeki, İşhupitta'da başlayan ayaklanma yayılır ve sınır bölgeleri Kaşkalar tarafından ele geçirilir. Bunun üzerine, kral, tekrar kuzeye yönelir ve buradaki Kaşka yerleşmelerini tahrip eder⁵⁵. I. Şuppiluliuma'nın idaresinin son yıllarında, Kaşkalara karşı savunmadaki büyük güçlükleri karşılaması için Pala ve Tummana'nın Hutupiyanza'nın idaresi altına verildiği görülmektedir. Hutupiyanza ise, Pala ülkesini tahkim eder ve bir surla çevirir⁵⁶. I. Şuppiluliuma'nın Suriye'de bulunduğu sırada, Orta Anadolu'daki Hitit gücünün zayıfladığı görülür. Tummana, Kaşka egemenliğine girer. Pala'daki Hitit askerleri, bu eyaletin valisi Hutupiyaza'nın idaresi altında bulundukları yeri güçlkle koruyabilmişlerdir⁵⁷. Bu dönemde, Kaşka ayaklanmalarına öncülük eden, Batı Kaşkalılarının yöneticisi olan Pitagalli'dir⁵⁸.

Şuppiluliuma'nın ölümüyle beraber, çevredeki bütün ülkelerin başkaldırdıkları görülmektedir. Bunlar arasında en önemlisi, kuzeydeki Kaşka halkıdır. Bu kraldan sonra, yerine kısa bir süre oğlu Arnuwanda geçer. II. Arnuwanda döneminde (M.Ö. 1339), Nerik kenti Kaşkalar tarafından istila edilir⁵⁹.

Şuppiluliuma'nın küçük oğlu II. Murşili döneminde de, Kaşkalarla ilgili sorunlar devam eder⁶⁰. Ancak, II. Murşili döneminde (M.Ö. 1339-1310), Kaşkalar'ın yönetim şekillerinde büyük değişiklikler olduğu görülür. O zamana kadar farklı boylar halinde yaşayan Kaşkalar, tek bir liderin etrafında toplanmaya başlar. Kaşka idaresindeki bu yapısal değişiklik, Kral Pihhuniya döneminde meydana gelmiştir⁶¹. Pihhuniya, Tipiya

⁵² Kempinski 1993, 85 vd.; Schuler 1965, 35 vd.; Mücadelelerin bu kadar uzun sürmesi, Kaşkalarla gerilla savaşı yapıldığı sonucunu vermektedir. Bkz. Goetze 1994, 864. Ayrıca bkz. Dinçol 1982, 37; Özgüç 1982, 27; Bryce 1986, 88.

⁵³ Goetze 1960, 45; Schuler 1965, 39; Pehlivan 1991, 24 vd.

⁵⁴ Goetze 1960, 45; Schuler 1965, 39; Ertem 1980, 30 vd.; Pehlivan 1991, 24 vd.

⁵⁵ Schuler 1965, 40 vd.

⁵⁶ Goetze 1960, 45; Ünal 1977, 432; Ertem 1980, 7 vd.; Pehlivan 1991, 23; Goetze 1994, 864 vd.

⁵⁷ Goetze 1994, 864 vd. Ayrıca bkz. Goetze 1960, 45; Schuler 1965, 41; Ünal 1977, 432; Ertem 1980, 7.

⁵⁸ Schuler 1965, 43.

⁵⁹ Garstang-Gurney 1959, 6 vd.; Lebrun 1972, 16.

⁶⁰ Goetze 1994, 866 vd.

⁶¹ Schuler 1965, 43 vd.; Dinçol 1982, 41.

Ülkesi'nden, bir kısım Kaşka topraklarını (Doğu Kaşkaları) yaklaşık 20 yıl boyunca idare etmiştir. Pihhuniya, Yukarı Ülke'ye sistematik akınlar düzenler. İştina'yı tahrip edip, Zazzişa'ya kadar ilerler. Pihhuniya'nın bu kadar güçlenmesinin nedeni, o dönemde Hitit egemenliğinden kopan Hayaşa ile ittifak yapmasıdır⁶².

II. Murşili, tahta çıkışının ilk yıllarında, Kaşkalarla mücadeleye girişir. Bu kralın amacı, daha sonra çıkacağı Arzawa seferi öncesi arka cephesini güvence altına almaktır. Murşili'nin ilk seferi Durmitta Kaşkaları üzerine yapar ve başkentlerini tahrip eder. Daha sonra, İşhupitta'ya saldırır ve burasını ele geçirir. İkinci saltanat yılında da, Tipiya'ya saldırır⁶³.

Kralın, beş, altı ve muhtemelen yedinci yıllarında da Kaşka sınırına yöneldiği görülmektedir⁶⁴. Kral, Kaşkalı Zipiya ve Pihhuniya'nın kontrolündeki bölgeye saldırır⁶⁵. Kaşka Kralı Pihhuniya, II. Murşili ile yaptığı mücadeleler sonucunda yenilir ve İştina Eyaleti elinden alınır. Ülkesinin bir kısmı yakılıp yıkılır ve Pihhuniya esir edilerek Hattuşa'ya götürülür⁶⁶. Egemenliğinin 9. yılında Kaşkalar üzerine yürür ve Kaşka bölgesindeki Tahrişsa ve Piggainarişsa bölgeleri ele geçirilir. Daha sonra, Taptina ve Tarkuma ele geçirilerek yakılıp-yıkılır. Diğer bazı Kaşka bölgeleri de, kendiliklerinden teslim olurlar. Bu kısa sefer sonunda, Gümüş ile Amasya arasındaki bölge pasivize edilir. Murşili, 15. egemenlik yılında, Tipiya'nın doğusundaki Kaşkalar üzerine sefere çıkarBurada, başta Taggaşta olmak üzere, geniş bir bölge ele geçirilir⁶⁷.

Metinlerde, II. Murşili'nin, Tummana'ya yaptığı sefer sırasında Kaşkalıları yenerek Elluriya Dağı'na püskürttüğü ve daha sonra onları, Dahara Nehri Ülkesi'nde yakaladığı anlatılmaktadır⁶⁸. Bu dönemde Kaşkalar, Pittapa ve Pittaggatalli yönetimindedirler. II. Murşili, 16. ve 17. yıllarında yaptığı bu seferle, Tummana, Şapidduwa ve Dahara Nehri Ülkesi'ni zaptetmiştir⁶⁹.

⁶² Schuler 1965, 43 vd.; Dinçol 1982, 41; Bryce 1986, 89; J. Yakar, "Beyond the Eastern Borders of the Hittite Empire: An Archaeological Assessment", *Sedat Alp'e Armağan Festschrift Für Sedat Alp- Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara, 1992, 507-520, 511.

⁶³ Schuler 1965, 45 vd.

⁶⁴ Schuler 1965, 43 vd.; Dinçol 1982, 41; Goetze 1994, 868 vdd.; Ünal 1999, 51.

⁶⁵ Schuler 1965, 46.

⁶⁶ Schuler 1965, 43 vdd.; Dinçol 1982, 41; Goetze 1994, 868; Ünal 1999, 51.

⁶⁷ Schuler 1965, 47 vd.

⁶⁸ Ertem 1980, 60 vdd.

⁶⁹ Ten Cate 1997, 158; Schuler 1965, 48.

II. Murşili'nin 18. yıl seferi sırasında, Maraşsantiya'nın (Halys; Kızılırmak) batısında yer alan Timuhala kenti, bu kral tarafından ele geçirilir⁷⁰. Bir yıl sonra (19. yılında), Kaşkaların Timuhala'ya yeniden yerleştiklerini haber alan Murşili, gece yürüyüşüyle bu kente varır, halkını esir alır ve hayvanlarına el koyar⁷¹. 20. yılında ise Taggaşt ve Kummeşmaha Nehri Ülkelerine bir sefer düzenler⁷².

Murşili'nin, Hitit festivallerinde de adından söz edilen⁷³, kült kenti Nerik'i ele geçirmek için mücadele ettiği anlaşılır⁷⁴. II. Murşili'nin 25. yılında Nerik bölgesi civarına yaptığı askeri seferlerin sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır⁷⁵. Bu dönemde, bütün Kaşka sınırı boyunca sıkı bir askeri kontrolün tesis edildiği görülmektedir⁷⁶. Bunun yanında, daha önce Hitit Devleti'ne asker vermekle yükümlü olan, ancak bundan kaçınan, İşhupitta, Durmitta, Piggainarieşsa, Iahrieşsa, Timuhala ve Tipiya gibi Kaşka şehirleri ile mücadele eder ve onları yeniden asker vermekle yükümlü kılar⁷⁷.

⁷⁰ Danmanville 1956, 49; Schuler 1965, 49; Dinçol-Yakar 1974, hrt.3; Ertem 1980, 83 vd.

⁷¹ Schuler 1965, 49.

⁷² Schuler 1965, 47, 50.

⁷³ AN.TAH.ŞUM Bayramı, ilkbaharda kutlanmaktadır. Bu durum Hitit metinlerinde şöyle geçmektedir:

1 İlkbahar olunca AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramını

2 müzikli bir şekilde kutlarlar. Kral Hattuşa şehrinde kışladığında

3 o zaman kral Hattuşa şehriden (bu bayram için) yola çıkar.

Bkz. CTH: 604; Güterbock 1961, 89 vd.; F.Cornelius, "Die Antahschum- Pflanze", *An.Ar.*, II/1-2 (1965), 175-177. Bunun dışında, sonbaharda kutlanan ve AN.TAH.ŞUM Bayramı'nın karştı olarak düşünülen bir bayram daha vardır. nuntariyaşas adı verilen bu bayram, *hız, sürat* anlamlarına gelmektedir. Bkz. Goetze 1957 b, 91; Güterbock 1961, 87 vdd.; C. Karasu, "nuntariyaşas Bayramı'nda Hitit Kralının Kült Gezileri", *Belleten*, LII/203 (1988), 407-428, 407 vdd. Bu bayram, 40 gün kadar sürmektedir. Burada, Büyük Kral, başkente yakın olan Tahirpa, Zippalanda, Ankuwa ve Arinna gibi kült merkezlerini ziyaret etmesinden oluşuyordu. M. Nakamura, "Zu den Übersichtstafeln des Nuntariyaşas- Festes", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 16-22 Eylül 1996, 1998. Ankara, 445-449, 445 vdd. Zippalanda Şehri Fırtına Tanrısı'nın, AN.TAH.ŞUM Bayramı'ndaki yeri çok büyüktü. Bkz. H. Gonnet, "Rituel des Fetes d'automne et de Printemps du Dieu de l'orage de Zippalanda- Zippalanda Şehri Fırtına Tanrısının İlk ve Sonbahar Bayramları Ritueli", *Anadolu/Anatolia*, XIX, 1975/1976 (1980), 123-162, 163-164.

⁷⁴ Schuler 1965, 51 vd.; Ertem 1980, 25; Ten Cate 1997, 157. III. Hattuşili dönemine ait bir metinde, II. Murşili döneminde, bölgedeki Hitit etkisi şöyle anlatılmaktadır:

6.Büyük Babam Murşili

7.güçlü bir idareyle,

8.Ülkeyi

9.ve Nerik kentini yönetti.

Metinlere göre, II. Murşili, Nerik halkına kötü muamelede bulunmayarak, tarla, bağ ve bahçeleri serbest bırakmış; ancak dağlık bölgeleri tamamıyla yoketmiştir. Bkz. Lebrun 1972, 16 vdd.

⁷⁵ Haas 1970, 8 vd.

⁷⁶ Goetze 1994, 873. Nitekim, Hattuşili'nin bir antlaşma metninde bu kesimde yapılan faaliyetler anlatılmaktadır: "Hantili zamanından beri ikamet edilmeyen Tiliura Kasabasını, babam Murşili yeniden inşa etti, fakat ona henüz uygun şekilde yeniden yerleşilmemişti". Bkz. Goetze 1951, 22, dipnot 18.

⁷⁷ Bkz. Murat 1998, 437 vdd.; Ertem 1980, 83 vd.

E. von Schuler, bu dönemde, Kaşka bölgesinin güney sınırının Ilgaz-Osmancık-Gümüşhacıköy-Amasya ve Turhal'ın kuzeyi ile Kelkit Vadisi'nin oluşturduğunu belirtmektedir⁷⁸.

Bu dönemde, Pittagatalli Gökırmağa, Pittapara ise, Ilgaz bölgesine sürülür. Doğudaki Kaşkalar (Çekerek Irmağı dolayları), Kelkit Irmağı'na doğru sürülür. Böylece, Orta Kızılırmak ve Yeşilirmak arasındaki merkezi Kaşka bölgesine yapılan seferlerle, sınır, az da olsa kuzeye doğru kaydırılabilir⁷⁹.

II. Muwatalli ve III. Murşili (Urhi-Teşup)⁸⁰ (M.Ö. 1285-1280), III. Hattuşili⁸¹ (M.Ö. 1280-1250), IV. Tuthaliya⁸² (M.Ö. 1250-1225) dönemlerinde de karşılıklı mücadeleler sürmüştür⁸³.

II. Muwatalli döneminde de (M.Ö. 1310-1285), Hititler'in Kaşkalar'a karşı izledikleri politika devam etmiştir⁸⁴. Bu kral Kaşka saldırılarından dolayı başkentini Hattuşa'dan Tarhuntaşşa'ya taşımıştır⁸⁵. Muwatalli, Kaşka saldırıları sırasında Tapigga kentini kuvvetlendirmiştir⁸⁶. Ayrıca, Nerik kentine gitmiş, burada düzenlenen festivale katılmış ve bu kesimdeki dağlık bölgeleri tamamen yoketmiştir⁸⁷.

Muwatalli, Arzawa Devleti üzerine sefere çıktığı yıllarda başkomutan olan kardeşi Hattuşili Kaşkalar'a karşı harekete geçer. Bu dönemde Kaşkalar'la 10 yıllık bir savaş olur⁸⁸. Bu yüzden, özellikle son yıllarda yapılan çalışmalarda, III. Hattuşili'nin, Kaşkalara karşı kazandığı zaferleri anlatan metinlerin abartılı olduğu sonucu çıkarılmaktadır⁸⁹.

Arzawa seferinin başarılı olarak sonuçlandırılmasına rağmen, kuzey sınırındaki problemler tümüyle halledilmiş değildi. Kaşkalılar, yine bu sırada da saldırılarını

⁷⁸ Schuler 1965, 52.

⁷⁹ Schuler 1965, 52.

⁸⁰ Schuler 1965, 23.

⁸¹ Dinçol 1982, 43; Darga 1984², 33; Ten Cate 1970, 78.

⁸² KUB XXV 21, Vs.III 1-17; Dinçol 1982, 51.

⁸³ Kempinski 1993, 85; Dinçol 1982, 43; Neu 1983, 399.

⁸⁴ Schuler 1965, 46 vdd.; Goetze 1940, 23; Singer 1996, 191.

⁸⁵ Singer 1998, 536 vd.

⁸⁶ Maxwell-Hyslop 1983, 1225.

⁸⁷ Lebrun 1972, 18 vd.

⁸⁸ Ancak, A. Goetze'ye göre bu savaş küçük çaplı saldırılardan ibarettir. Bkz. Goetze 1994, 875 vd.; Schuler 1965, 53, 77 vdd.; Singer 1996, 191.

⁸⁹ Goetze 1994, 875 vd.

sürdürmüş olmalıdır. Çünkü, Hattuşili'nin, büyük zafer kazandığını iddia ettiği Kahha, askeri güçlerden boşaltılmış ve oldukça güneyde yer aldığı düşünülen bir kentti⁹⁰.

Bu dönemde, Muwatalli Suriye üzerine büyük bir savaş için hazırlıklara başladı. Bu savaş için mümkün olduğunca fazla askeri güce ihtiyacı vardı. Bu yüzden, Kaşka sınırı boyunca halen mevcut olan geniş tahkimat sistemini kuvvetlendirdi. Amacı buradaki askerlerin çoğunu bu bölgeden geriye çekmekti. Bir tedbir olarak da başkentini sınıra çok yakın olarak görülen Hattuşa'dan Tarhuntaşşa'ya taşıdı. Kuzeyde, Hattuşili kumandan olarak bırakıldı. Hattuşili'nin şimdiye kadar yönetmiş olduğu topraklara Pala ve Tummana'yı da içine alan bütün sınır bölgesi eklendi. Zaten, burası büyük ölçüde tahrip edilmiş ve halkı boşaltılmıştı⁹¹. Ayrıca, Hattuşili, Yukarı Ülke'ye ve önemli bir kült merkezi olan Zippalanda'nın dahil olduğu Hakmış Bölgesi'ne kral yapıldı⁹². Zippalanda, Arinna'nın (Alacahöyük ?) Güneş Tanrıçasının oğlu olarak kutsanan bir fırtına tanrısının kutsal kasabaydı. Daha önce de çok önemli olan Hattuşili'nin gücü bu şekilde daha da artmıştır⁹³.

III. Hattuşili, Kaşka tehlikesi yüzünden terkedilmiş olan bölgelerde yeniden iskân faaliyetlerinde bulunur. Hatta kral, kardeşi Muwatalli'nin Mısır seferi sırasında, iskân ettirdiği bu bölge halklarından asker ve arabalı savaşçıları sefere yollar⁹⁴.

III. Hattuşili'nin, Mısır Seferindeki kardeşi Muwatalli'ye yardım etmesini fırsat bilen Kaşkalar, Hakmış'i de içine almak üzere Hititlerin kuzey yayılım alanını tekrar ele geçirirler. Ancak, III. Hattuşili, Kaşkaları buradan çıkararak kendisini Hakmış Kralı,

⁹⁰ Goetze 1994, 876.

⁹¹ Goetze 1957 a, 107, 135, 140; Schuler 1965, 55; Darga 1985, 17 vd.; Bryce 1986, 87; Goetze 1994, 876 vd.; Singer 1996, 175, 191.

⁹² Goetze 1994, 876 vd.; Darga 1985, 17 vd.; Bryce 1986, 87.

⁹³ Zippalanda, J. Garstang- O.R. Gurney tarafından Akdağmadeni ve Küçük Köhne arasına yerleştirilir. Bkz. Garstang-Gurney 1959, 14 vdd. Ancak, O. R. Gurney, daha sonra Zippalanda'yı Kuşaklı Höyük; Kerkenes Dağı ise Daha Dağı ile tanımlamıştır. Bkz. O. R. Gurney, "The Hittite Names of Kerkenes Dağ and Kuşaklı Höyük", AS, XLV (1995), 69-71, 71. A. Goetze, Alacahöyük yakınındaki Kara Hisar'a lokalize eder. Bkz. Goetze 1957 b, 98. Son araştırmalarda, Zippalanda'nın Tokat'ın 29 km. güneyinde yer alan Aktepe (Bulus) Höyüğü olduğu düşünülmektedir. Bkz. Özgüç 1978, 37.,

⁹⁴ Bu durum, yani Hitit ordusunda Kaşka bölgesinden askerlerin bulunmasıyla ilgili, Mısır belgelerinde de bilgiler bulunmaktadır. Muwatalli ve Mısır Firavunu Ramses arasında, Suriye bölgesinde egemenlik kurmak için yapılan mücadeleler, M.Ö. 1275 yılındaki Kadeş Savaşı ile son bulur. Bkz. Dinçol 1982, 44 vd.

Puduhepa'yı da kraliçe ilan etmiştir⁹⁵. Bu kralın, bölgenin önemli kentlerinden Nerik'i Kaşka saldırıları sonrası yeniden inşa ettiği bilinmektedir⁹⁶.

Hattuşili'nin kontrolü altına verilen bölgede, Hanhana ve Hattena kentleri de yer almaktaydı. Burada bulunan Hanhana kenti, Hititlerin Kaşkallılarla savaşlarında bir hareket üssü olarak kullanılmaktaydı⁹⁷.

II. Muwatalli zamanında Gaşkalar isyan etmiş ve Pişhuru Ülkesi, İşhupitta Ülkesi, Daiştıpaşşa Ülkesi, La(nda) ve Marišta Ülkesi'ni işgal etmişlerdir. Daha sonra düşman Maraşşantiya Nehri'ni geçerek Kaneş Ülkesi'ne saldırmaya başlamışlardır⁹⁸. Bu dönemdeki Kaşka saldırılarının kuzeydoğudaki Pişhuru ve İşhupitta yönünden geldiği anlaşılmaktadır⁹⁹.

Karahna ve Heşşaşhapa kentlerinin de yoğun Kaşka saldırılarından sonra, muhtemelen Muwatalli'nin idaresi döneminde, geçici olarak işgal edildikleri anlaşılr. Ancak, sonuçta Hititler, her iki şehrin üzerindeki kontrolü tekrar ele geçirmeyi başarmışlardır¹⁰⁰.

Muwatalli'den sonra, Hitit tahtına III. Muşşili (Urhi-Teşup) geçer. Hattuşili'nin yeğeni olan III. Muşşili, muhtemelen diplomasi yoluyla Nerik'i geri almış, burayı onararak çevresini genişletmiştir. III. Muşşili, Nerik ve Hakmiş'i almak isteyince, Hattuşili, ona karşı sefere çıkar¹⁰¹. Bu mücadeleler sonrasında, III. Muşşili Kuzey Suriye'ye sürülür. Hakmiş ve Nerik Krallığı, IV. Tuthaliya'ya verilir¹⁰². Muşşili ve Hattuşili arasındaki mücadeleler sırasında Kaşkalar, Hattuşili'yi desteklerler¹⁰³.

⁹⁵ Böylece, Ülke, Hattuşili III ve Hitit Kralı olan kardeşi Muwatalli arasında adeta paylaşılmış olur. Dinçol 1982, 44; Darga 1984², 33; Danmanville 1956, 51; Goetze 1957 a, 102 vd. Hattuşili'nin bu Kaşka saldırıları ile ilgili tavrı ve saldırılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Singer 1998, 536 vd.

⁹⁶ Lebrun 1972, 25.

⁹⁷ Alp 1977 b, 649 vd.

⁹⁸ Murat 1998, 441.

⁹⁹ Forlanini 1983, 11 vd.

¹⁰⁰ Schuler 1965, 54; Singer 1996, 175.

¹⁰¹ Schuler 1965, 58.

¹⁰² Haas 1970, 13.

¹⁰³ Schuler 1965, 58.

Böylece, Hitit tahtına Hattuşili geçer. Yukarıda da sözettiğimiz gibi, III. Hattuşili, Hitit Devletinin kuzeyinde yer alan Hakmiş (?Amasya) ile Hantili döneminden beri Hatti egemenliğinden çıkmış olan, Nerik kentini yeniden ele geçirmişti¹⁰⁴. III. Hattuşili, Kaşka bölgesinde faaliyetlerde bulunmuştur. Bu kral da Hattuşa'nın restorasyonu ile uğraşmıştır¹⁰⁵.

Bu dönemdeki mücadeleler Hitit metinlerinde anlatılır:

46-47. Hantili zamanından beri Nerik harap durumdaydı.

Ben yeniden inşa ettim.

48-49. Nerik- Neraş ve Haştira çevresindeki ülkeleri de sınır yaptım, onların hepsine boyun eğdirdim

50. ve onları vergi vermekle yükümlü kıldım.

51-52. Nerik ve Hakpiş'i tamamen etkileyen düşman Haharwa Dağı Ülkesi ve

53-54. Maraşşanda (Kasabasına) baskı yapmaktaydı, onun hepsine boyun eğdirdim¹⁰⁶.

IV. Tuthaliya döneminde, Hitit Kralının Aşşuwa ile mücadelesinin fırsat bilen Kaşkaların yaptığı saldırı geri püskürtülmüştür. IV. Tuthalia'nın Kaşka Ülkesi'ne sefer yapıp Timara'da onları yendiğini anlatan Hitit metinlerinde Kaşka bölgesinin coğrafi olarak dağlık, ormanlık, dere ve nehirlerle dolu bir yer olduğu bildirilmektedir¹⁰⁷.

III. Arnuwanda (M.Ö. 1225-1210) döneminde de, Kaşkalarla olan mücadelelerin devam ettiği anlaşılmaktadır¹⁰⁸.

Kaşka saldırıları, savunma amaçlı değil saldırı ve toprak kazanma isteğine dayanmaktaydı¹⁰⁹. Bu saldırıların, başka amaçları da olabilmektedir. Nitekim, bir defasında Kaşka bölgesinde, ekinleri çekirgelerin yemesi üzerine Kaşkaların Hititlerin ekinlerine saldırdıkları bildirilmektedir:

¹⁰⁴ Kempinski 1993, 85; Alp 1977 b, 649; Dinçol 1982, 43; Neu 1983, 399.

¹⁰⁵ Kempinski 1993, a.y.; Alp 1977 b, a.y.; Dinçol 1982, a.y.; Neu 1983, a.y.

¹⁰⁶ Goetze 1951, 22.

¹⁰⁷ Schuler 1965, 61; Dinçol 1982, 51.

¹⁰⁸ Schuler 1965, a.y.; Dinçol, 1982, 52.

¹⁰⁹ Schuler 1965, 62; Goetze 1930, 25.

- 4.Bana şöyle
- 5.yazdığın (konu): “işte
- 6.ekinler çoktan erdi.
- 7.Kaşka ülkesinde ise ekinleri
- 8.çekirgeler yedi.

-
- 9.Sizin Gaşipura’daki
  - 10.ekinlerinize (el) koyuyorlar¹¹⁰.

Bunun yanında, Maşat metinlerinde geçen, (Gaşipura)’nın (Gaşipura) önemli bir tahıl ambarı olduğu anlaşılmaktadır¹¹¹. Burada, Kaşepura’ya saldıran düşmanların geceleyin, bir yerde 600, bir yerde 400 askerle ilerlediği anlatılmaktadır. Bunların da saldırdıkları bölgede bulunan ekinleri biçtiklerinden sözedilir. Metnin devamında, Hitit kralının Kaşepura’ya hareket edilmesi ve eğer olgunlaşmışsa ekinlerin biçilerek ambara getirilmesini emrettiği görülür¹¹².

Hitit metinlerinde, bölgede Kaşkalar a ait pekçok stratejik dağdan sözedilmektedir. Bunlardan Tehşin(n)a, I. Şuppiluliuma ve II. Murşili’nin seferlerinde stratejik pozisyonda olan, Hurna (=Gümüş) ile Maraşsantiya arasında yer almaktadır¹¹³.

Hitit krallarının, bütün Kaşka Ülkesini fethetmek amacını gütmedikleri düşünülmektedir. Doğal yapı Kaşkalar’ın durumunu güçlendiriyordu. Buna ek olarak geniş ve savunmaya elverişli yerleşme bölgeleri bütünüyle bir seferde ele geçirilemeyecek yapıdaydı. Kaşkalar’ın politik bir merkezlerinin olmaması da Hititler için dezavantajdı¹¹⁴.

E. von Schuler, Kaşka kentlerinin geçici yerleşme yerleri olduğunu öne sürer. Bu kentler, düşman saldırıları sırasında terk edilmekte ve tehlike geçtikten sonra buralara

---

¹¹⁰ Alp 1979, 177, 181 vd., Mşt. 75/15, Öy. 1-14; Alp 1991, 19 (Mşt. 75/15), Öy. 1-14.

¹¹¹ Alp 1991, 198 vdd., 45 (Mşt. 76/1), Ay. 19-23.

¹¹² Alp 1979, 184 vd., Mşt. 75/13, Öy.1-25; Alp 1980, 43; Alp 1991, 25 (Mşt. 75/13), Öy.1-25.

¹¹³ Gonnet 1968, 108 vdd.

¹¹⁴ Schuler 1965, 65.

tekrar dönülmektedir. E. Von Schuler, bu durumun Kaşkalar'ın yarı göçebe bir yaşam sürmelerinin kanıtı olduğunu bildirmektedir¹¹⁵.

Orta Karadeniz Bölgesi'nin güneyinde ve muhtemelen Hitit-Kaşka mücadelelerinin merkezinde yer alan Maşathöyüğün ikinci tabakasının, M.Ö. 1200 yıllarındaki büyük bir yangınla sona erdiği görülmektedir¹¹⁶. Bu durum yüzlerce yıldır süren etkili Kaşka saldırılarının bir sonucu olmalıdır. Böylece, Orta Anadolu'daki Hitit siyasal egemenliği sona erer. Hitit Devleti varlığını biraz güneye yönelerek devam ettirir.

Hitit egemenliğinin sona ermesinden sonra da Assur kaynaklarında Kaşkalar'dan sözedilmektedir¹¹⁷. Assur Krallarından I. Tiglatpileser zamanında (M.Ö. 1115-1077) ve M.Ö. 8. yüzyılda da Kaşkalardan sözedilmektedir. Ayrıca, III. Tiglatpileser'e verilen haraç listesinde *Kaşkalı Dadilu* adı geçmektedir. II. Sargon döneminde de (M.Ö. 721-705), Kaşkalardan sözedilir¹¹⁸.

---

¹¹⁵ Schuler 1965, 75 vd.

¹¹⁶ Özgüç 1975, 554; Özgüç 1976, 707.

¹¹⁷ Schuler 1965, 15.

¹¹⁸ Schuler 1965, 15 vdd.

B. M.Ö. I. Bin Yılda Bölgenin Durumu

Bilindiği gibi M.Ö. II. bin yılın son çeyreğinde Anadolu'da büyük bir hareketlilik yaşanmış ve bunun sonucunda bölge tarihi açısından çok büyük değişimler ortaya çıkmıştır. Bütün bunların etkisiyle Merkezi Anadolu'da egemen olan, dönemin süper güçlerinden Hitit İmparatorluğu, gücünü kaybetmiş, yeni kültür grupları buralara gelmiştir.

Çalışma bölgemizde son yıllarda M. Özsait tarafından yapılan yüzey araştırmaları sonucunda, bu kesimdeki Erken Demir Çağı yerleşmeleri hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmamız sağlanmıştır. Bölgemizde Merzifon'da Oymaağaç-Kalebaşı, Karatepe, Küçük Küllük, Onhoroz, Aliaga Pınarı; Gümüşhacıköy, Karacaören, Kaleciktepe; Hamamözü Alan-Karataş ve Yeniköy bu dönemi veren önemli yerleşmeler arasındadır¹¹⁹.

Orta Karadeniz kesiminin en önemli Demirçağı yerleşmelerinden birisi Maşathöyük'tür¹²⁰. Maşathöyüğün Demirçağ kapları, İç Anadolu ile aynı olmakla beraber mahalli özelliğe işaret eden farklı türlere de rastlanmaktadır¹²¹.

Yukarıda Merzifon-Hamamözü hattında Demirçağ yerleşmelerinin yoğunluğundan söz etmiştik. Nitekim, Gümüşhacıköy ve Merzifon kesiminde Phryg kültürünü veren malzemeler ele geçmiştir. Bunlar, Erken Phryg'den Geç Phryg Dönemi'ne kadar olan dönemin özellikleri vermektedir. Bu kapların Gümüşhacıköy'de bulunan 4 tanesinin Erken Phryg dönemini vermesi dikkat çekicidir. Bu kaplar kesik gaga ya da yonca ağızlı ve boyalıdır¹²².

Orta Karadeniz Bölgesi'nde, siyasal ve ekonomik yönden önemli değişimlere zemin hazırlayan olaylardan birisi de şüphesiz Grek kolonizasyonudur. Bu kolonizasyon, bölgede etkisini uzun bir zaman sürdürmüştür. Karadeniz'deki Grek kolonizasyonunun başlangıcı ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Bu da, Batı Anadolu Bölgesi'yle hinterland

¹¹⁹ Özsait- N. Özsait 2002 a, 24 vdd.; Özsait- N. Özsait 2002 b, 79 vdd.

¹²⁰ Özgüç 1978, 3 vdd.; Özgüç 1975, 553 vd.; T. Özgüç, "Maşat Höyük- Tapigga 1978 Kazıları", *Belleten*, XLIII/172 (1979), 880-881.

¹²¹ Özgüç 1975, 554; Özgüç 1976, 706; Akurgal 1961, 74, 85; Özgüç 1982, 60; Dönmez 2001, 90.

¹²² Bunların Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki bazı örnekleri için bkz. Kulaçoğlu 1988, 83 vdd.

arasındaki bağlantının ve dolayısıyla doğu ticaretinin Lydia Devleti tarafından engellenmesiydi. Bu, başta Miletos olmak üzere bölgedeki kentleri etkilemekteydi¹²³.

Burada, kurulan Yunan kentlerinin, daha çok Karadeniz ve batıdaki Grek şehirleriyle ilişkide olduğu görülür. Kıyı kentleri, coğrafi olarak deniz ve sahil şeridiyle ayrı olan Pontos'un iç kesimleriyle çok az ilgilenmekteydiler. Bu yüzden, iç kesimdeki yaşam uzun bir dönem Yunanlıların sahile yerleşmesinden önceki halde kalmıştır¹²⁴.

Karadeniz sahillerindeki en ünlü ana şehir Miletos'dur. Nitekim, Miletos'un bu kıyılarda 90'ın üzerinde koloni kurduğu bildirilmektedir¹²⁵.

¹²³ Huxley 1966, 66 vd.; V. Sevin, "Demir Çağında Anadolu-Batı İlişkileri", *Anatolian-Thracian Studies in Honour of Zafer Taşlıkloğlu Armağanı. Anadolu ve Trakya Çalışmaları I*, ed. N. Başgelen- G. Çelgin-V. Çelgin, İstanbul, 1999, 113-121, 115.

¹²⁴ Ormerod-Rostovtzeff 1951, 212; Rostovtzeff 1964⁴, 571 vdd.

¹²⁵ Plinius, *Naturalis Historiae*, V.112.

1. Bölgede Bozkır Halkları ve Yerleşmeleri

a. Bozkır Halkları

Herodotos'un da sözettiği gibi¹²⁶, Karadeniz'in kuzeyine yerleşmiş olan Kimmerler İskitler'in baskıları sonucu yerlerinden oynayarak batıya ve Önasya dünyasına göçetmek zorunda kalmışlardır¹²⁷. M.Ö. 9. yüzyılda gerçekleşen bu istila hareketi karşısında kabile şefleri ve prenslerden oluşan hâkim sınıf, İskitlerle mücadelede başarılı olamamış ve Kimmer göçü başlamıştır¹²⁸. Bu göç olayı ve İskitler'in Kimmerler'i takip edişi Herodotos'ta şöyle anlatılmaktadır:

*"Bugün de Skythia da Kimmer kaleleri vardır. Kimmer Boğazı vardır. Besbelli Kimmerler Skythler'den kaçarlarken Asya'dan geçmişler ve Khersonessos'da içinde bugün Sinope'li Yunan kolonlarının oturdukları kentler kurmuşlardır. Yine, besbelli, peşlerinden gelen Skythler Media'yı yollarını şaşırdıkları için istila etmemişlerdir. Zira Kimmerler kaçarlarken kıyı boyunca bırakmamışlar, oysa Skythler onları içeriye sapıp Media'ya girdikleri güne kadar, Kafkasları sağlarına alarak izlemişlerdir. Bu da üçüncü bir anlatıdır. Yunanlılar da barbarlar da böyle anlatırlar"*¹²⁹

Kimmerler'in Batı Göç Kolu Orta Avrupa'ya ve Boğazlar üzerinden Anadolu'ya doğru hareket etmiştir. Doğu Göç Kolu ise, yukarıda da görüldüğü gibi Güney Rusya'dan hareketle Merkezi Kafkasya yöresi geçitlerini kullanarak Önasya dünyasına yönelmiştir¹³⁰.

Kimmerler'in Doğu Göç Kolu Anadolu'da o derece de etkili olmuştur ki, Urartu Kralı I. Rusa (M.Ö. 735-714) bu akınlar ve Assur baskısı sonucu zor durumda kalarak intihar etmiştir (M.Ö. 714)¹³¹. Bu, Kimmerler'in askeri güçlerinin bir göstergesidir. Ayrıca, bölgede 200 yıldır siyasal bir güç olarak varlığını sürdüren Urartu Devleti'nin bu

¹²⁶ Herodotos, IV.11.

¹²⁷ Herodotos, IV.12. Kimmerler'den sözeden eskiçağ kaynakları ve bu toplulukların orijinleri için bkz. Sulimirski 1960, 45 vdd.; Tarhan 1972, 20 vdd.; Tarhan 1970, 22 vd.; Tarhan 1984, 109 vdd.; Tarhan 2002, 602.

¹²⁸ Tarhan 1972, 78 vdd.; Tarhan 1979, 364; Sulimirski 1954, 282; Meyer 1879, 22 vd.

¹²⁹ Herodotos, a.g.e, IV.12. Ayrıca bkz. Ruge 1929, 252 vd.; Sulimirski 1954, 282.

¹³⁰ Herodotos, IV.12. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarhan 1972, 85 vdd.; Tarhan 1979, 364 vd.; Tarhan 1970, 22 vd.; Sulimirski 1954, 283; Sulimirski 1960, 47; Tarhan 2002, 602.

¹³¹ Tarhan 1972, 100; Tarhan 1970, 25; Tarhan 1984, 111; Rostovtzeff 1922, 35 vdd.; Sulimirski 1954, 282; Olshausen 1991, 175.

saldırılarından böylesine etkilenmesi dikkat çekicidir. Anlaşılan, Kimmerler basit göçebe toplulukları değildiler ve belli bir askeri güç ve tekniğe sahiptiler.

I. Rusa'nın yerine geçen II. Argışti (M.Ö. 714/3-685) döneminde de Urartu üzerindeki bu baskılar sürmüştür. Bu kral, M.Ö. 707 yılında Kimmerlere yenilince Assur'la ittifak yapmak zorunda kalmıştır¹³².

II. Argışti'den sonra tahta çıkan II. Rusa (M.Ö. 685-645), Kimmerlere karşı dostça bir politika izler. Onlara yeni yerleşme sahaları gösterir ve bu konuda onlarla anlaşır. Ancak, II. Rusa bütün Kimmer boylarına iskân politikası uygulamamıştır. Kimmer ana göç grubunun Anadolu'dan geçip Batı ve Güneybatı Anadolu'ya yönelmelerini sağlamıştır¹³³. Bu, Urartu Kralının iskân politikası ile ilgili bir durumdur. Ayrıca, güçlü Kimmer kollarını batıya yöneltip tehlikeyi hafifletmeye çalışmıştır.

Anadolu'ya giren bu Kimmer Doğu Göç Kolu, iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan Doğu Grup Kimmerleri, II. Rusa'nın Urartu topraklarında iskân edip Assur'a karşı müttefik olarak yararlandığı boylardır¹³⁴.

Batı Grup Kimmerler'den bir kısmı Assur'la mücadele edip yenilmiştir. Bir kısmı kuzeye yönelip Karadeniz sahillerine çıkmış, diğer bir kısmı da Phrygia'yı istila etmiştir¹³⁵.

İşte bu göç hareketi sonucu Karadeniz'deki ünlü Grek kolonisi Sinope'nin tahrip edildiği ve burasının Kimmerler'in ana merkezleri olduğu görülür¹³⁶. Daha sonra da, batıda Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi) ve doğuda Trapezos'a kadar olan kıyı kesiminde

¹³² Tarhan 1972, 102; Tarhan 1979, 367; Tarhan 1984, 111; Rostovtzeff 1922, 35 vdd.

¹³³ Tarhan 1972, 103 vdd.; Tarhan 1984, 111.

¹³⁴ Tarhan 1972, 106.

¹³⁵ Strabon, I.3.21. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarhan 1972, 106; Tarhan 1984, 111 vdd.; Tarhan 1984, 111 vd.; Tarhan 1970, 25 vd.; E. Akurgal, *Phrygische Kunst*, Ankara, 1955, 58 vd. Ayrıca, Kerkenez Dağı'ndaki Kimmer varlığı için bkz. Hauptmann 1983, 252. Kimmerlerin Phryglere saldırısı için delil olarak Gordion'daki Büyük Tümülüs gösterilmektedir. Araştırmacılara göre, bu tümülüste altın ve gümüş hediye rastlanmaması, bunların saldırgan Kimmerler tarafından alındığının kanıtı kabul edilmektedir. Bu tümülüste, metal olarak sadece bronz kap ve fibulalar kalmıştır. Tümülüs duvarlarının camlaşana kadar yanması, Kimmer saldırısının güçlü olduğunun kanıtı olarak gösterilmektedir. Bu konuda bkz. E. Akurgal, "Chronologie der Phrygische Kunst", *Anatolia (Revue Annuelle d'Archeologie)*, IV (1959), 115-121, 117 vd.; E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens*, Berlin, 1961, 71 vdd.

¹³⁶ Tarhan 1972, 122 vdd.; Tarhan 1984, 122 vd.; Tarhan 1984, 112; Ruge 1929, 252 vd.; Drews 1976, 23 vd.; Cramer 1832, 228 vdd.; Olshausen 1991, 175. Ayrıca bkz. Huxley 1966, 66 vd.

egemenlik kurarlar¹³⁷. Coğrafi avantajlardan ve yörede önemli bir siyasal gücün bulunmayışından yararlanan göçebe Kimmer boyları, Miletoslu Oikist Habrondas'ı öldürerek Sinope'de egemenlik kurmuşlardır¹³⁸.

Phryg Devleti'ni yıkan (M.Ö. 696-676) Lydialılar, önce Batı Anadolu'ya sonra da Alyattes (M.Ö. 610-560) zamanında Kızılıрмаğa kadar tüm Anadolu topraklarına egemen olmuşlardır¹³⁹. M.Ö. 585 yılında Med Kralı Kyakseres (M.Ö. 625-585) ile Lydia Kralı Alyattes arasında yapılan savaştan sonra, iki devlet arasında Kızılırmak sınır olmuştur¹⁴⁰.

Kimmerler, kralları Sandaksatru (M.Ö. 630-?) zamanında zayıflamaya başlamış ve Lydia Kralı Alyattes (M.Ö. 610-560) tarafından da, yaklaşık M.Ö. 585 tarihlerinde Küçük Asya'dan atılmışlardır¹⁴¹.

Kimmerler'i yerinden oynatarak Kuzey Karadeniz kıyılarında büyük bir değişime neden olan İskitler¹⁴² ise Transkafkasya'dan hareketle Kura ve Arakses arasındaki ülkeyi zaptettiler. Kısa zamanda, şimdiki Azerbaycan'ın güney kısımlarını egemenlikleri altına aldılar. Böylece, İskitler Urartu Devleti'nin doğu sınırlarında egemenlik kurdular¹⁴³. M.Ö. 612 yılında da, Medler'le beraber Assur Devleti'ni tarih sahnesinden sildiler¹⁴⁴. İskitler'in bölgedeki egemenlikleri Herodotos'ta anlatılmaktadır:

*"Asya, 28 yıl İskitler'in boyunduruğu altında kaldı, ağır vergilerle, ilgisizlikle, bütün ülke harabe halini aldı. Halktan haraç olarak topladıkları az geliyor, akınlar yapıyor, herkesin elinde ne varsa zorla alıp götürüyorlardı..."*¹⁴⁵

Herodotos'un anlatımından ve diğer kaynaklardan aldığımız bilgiler, İskitler'in de Kimmerler gibi oldukça büyük bir askeri güce sahip olduklarıdır. Kimmerler ve onları

¹³⁷ Tarhan 1972, 125 vdd.; Tarhan 1984, 113; Tarhan 1984, 112 vd.; Drews 1976, 24 vd.; Tarhan 2002, 604.

¹³⁸ Ps.Skymnos, 947 vd.; Strabon, I.3.21; Herodotos, IV.12.

¹³⁹ Herodotos, I.28.

¹⁴⁰ Herodotos, 174.

¹⁴¹ Herodotos, I.16. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarhan 1972, 194 vdd.

¹⁴² Tarhan 1970, 22 vd.; Minns 1913, 4 vdd.; Rostovtzeff 1922, 37 vdd.

¹⁴³ Sulimirski 1954, 282. Aynı yazar, İskitler'in tek bir halktan müteşekkil olmadığı üzerinde durmaktadır. Avrasya steplerinin göçebe topluluklarının bir türünün bu isim altında, benzer yaşantı, genel kültür ve bazen genel orijinleriyle burayı kapladığından söz etmektedir. Ayrıca bkz. Tarhan 1970, 26; Tarhan 1969, 146.

¹⁴⁴ Herodotos, I.103-106. Ayrıca bkz. Minns 1913, 42; Tarhan 1984, 116.

¹⁴⁵ Herodotos, I.106. Ayrıca bkz. Sulimirski 1954, 317 vd.

takibeden dönemde de İskitler'in bu güçleri oldukça dikkat çekicidir. İskitler, M.Ö. 590'dan kısa bir süre önce Medler tarafından Anadolu'dan atılırlar¹⁴⁶.

Ancak, M.Ö. 300'lerden sonra doğudan gelerek İskitler üzerine baskı yapan Sarmatlar'ın güçlenmesiyle İskitler'in zayıfladıkları görülür. M.Ö. 250'den sonra ise bütün Pontos bozkırlarına Sarmatlar'ın hâkim oldukları görülür¹⁴⁷.

b. Bozkır Yerleşmeleri

Bu bölgede, Kimmer istilasının arkeolojik belgeyle teyit edilmemesi, konu hakkında kesin ifadeleri engellemektedir. Fakat, T. Tarhan, yöredeki arkeolojik malzemenin yetersizliğinin ölçü olamayacağını; çünkü, bozkır kültür gruplarına mensup Kimmerler'den şehir kültürü beklemenin anlamsız olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Sinope yerleşmesini Kappadokia'da bir bozkır devleti kurmuş olduğunu ileri sürdüğü Kimmer egemenliğinin bir kolu olarak kabul etmektedir¹⁴⁸.

Özellikle son 20 yılda, Güney Karadeniz kıyılarında Ünye¹⁴⁹, İmirler¹⁵⁰, Maşathöyük¹⁵¹ gibi bazı merkezlerde tespit edilen malzeme bizim için ilginç bilgiler vermektedir. Bunlar, Güney Pontos Bölgesi'nde Avrasya step halklarının yaşadıklarını arkeolojik açıdan kanıtlamaktadır.

Amasya-Gümüşhacıköy İlçesi'de İmirler Köyü'nün kuzeyinde bulunan vadideki Yedipelitler Mevkii'nde yapılan bir mezar soygunculuğunda ortaya çıkarılan, tahrip edilmiş bir savaşçı mezarı bunun önemli kanıtlarından biridir. H. Hauptmann, buluntu yerindeki tümsekten dolayı, burasının tümülüs olabileceğini düşünmektedir. Köylülerin ifadelerine göre burada çok sayıda mızrak ucu ve hayvan kabartmasıyla süslenmiş altın bir

¹⁴⁶ Sulimirski 1954, 316. İskitlerin dini inanç ve adetleri için bkz. Tarhan 1969, 145 vdd.

¹⁴⁷ Tarhan 1970, 28 vd.; Minns 1913, 604 vd.; Rostovtzeff 1964⁴, 594 vdd.

¹⁴⁸ Tarhan 1972, 123 vdd.; Tarhan 1979, 367; Tarhan 1984, 114. Hüseyin Hüsameddin (1869-1939), eserinde Gümüşhacıköy'ün Müslümanların eline geçtiği ilk yıllarda Gemari/Gimri Türkleri'nin oturduğu yer olduğunu bildirir. Günümüzde Gümüşhacıköy'deki Cumara/Cemare Mahallesi vardır. Burada Kimmer ismiyle olan benzerlik dikkat çekicidir. Bkz. Hüseyin Hüsameddin 1986, 287 vdd.

¹⁴⁹ Akurgal 1966, 218; Tarhan 1984, 117 vd.

¹⁵⁰ Hauptmann 1983, 268; Tarhan 1984, 217; Akurgal 1966, 268. Ayrıca bkz. Yüce 1993, 10. Sivas'ta bulunan benzer malzemeler için bkz. Okse 1994, 24 vdd.

¹⁵¹ Özgüç 1982, 65, Levha 62: 10-11. Sivas'taki benzerleri için bkz. Okse 1994, 25.

kolluk bulunmuştur¹⁵². Buradaki eserler bir oda şeklindeki mezardan çıkarıldığı, mezarın üzerinin çakıl taşları ile örtülü, onun altında toprak, altta at iskeleti, onun altında at ve savaşla ilgili malzemeler bulunmuştur. Mezardan çıkarılan demir kılıç, kazma-balta, tunç bir at gemi parçası ve yedi adet İskit tipi okucu, bu mezarın atıyla birlikte gömülmüş olan bir Avrasya savaşçı atlı göçebe komutanına ait olduğu düşüncesini güçlendirmektedir¹⁵³. Bu mezar 120x280x280 cm. ebadında, oda şeklindedir¹⁵⁴.

Amasya Müzesi'nde sergilenen ya da depoda bulunan İmirler malzemeleri şunlardır: Bir tane ikiye katlanmış demir kılıç, bronzdan yapılmış sap delikli savaş baltası, çok sayıda mahmuzlu-bronzdan söğüt yaprağı şekilli ok uçları, at koşum takımına ait gem parçası, bir tane kabartma bezeli alınlık ile orta boy bronz çan. Bütün bu malzemeler klasik bir bozkır savaşçı gömüsüne işaret etmektedir¹⁵⁵.

V. Ünal, İmirler buluntularını yaklaşık M.Ö. 7.-6. yüzyıllara tarihlemektedir. O, ayrıca, ok uçları ve üzengide aşınma izlerine rastlandığını bildirir. Bundan dolayı, mezar buluntularının, mezar hediyesinden ziyade, kişinin günlük hayatta kullandığı eşyayla gömülmesine işaret ettiğini öne sürer. Aynı şekilde, savaşçıyla beraber gömülen atının da kendi donanımıyla gömüldüğü anlaşılmaktadır¹⁵⁶.

İmirler ve Norşuntepe'den çıkan üzengi biçimli gemler, Kelermes döneminde kullanılan ve Güney Rusya'daki bozkır topluluklarından Volga'nın doğusundaki Ananino kültür alanından, Orta Sibirya'ya kadar yayılmış olan at koşum takımlarıdır. Baklava biçimli kabzası ve kalp şeklindeki tutamağı olan uzun kılıç bozkır bölgesine has özelliklere sahiptir. Yine, buradaki savaş kazması, Volga'nın doğusuna düşen bir özellik gösterir ve İskit savaşçı mezarlarının zırhları arasında sayılmaz¹⁵⁷.

1994 yılında M. Özsait başkanlığındaki bir ekiple, bölgede yaptığımız yüzey araştırmaları sırasında İmirler'e de gittik. Ancak, sözü edilen yerleşmenin yer aldığı kesimin boydan boya kazılması ve düzeltilmesi nedeniyle, eserlerin buluntu yerini tam

¹⁵² Hauptmann 1983, 268. Ayrıca bkz. Tarhan 1984, 117; V. Unal 1982, 65.

¹⁵³ Koçak 2000, 124 vd.; Dönmez 2002, 37.

¹⁵⁴ Bu konudaki bilgiler Gümüşhacıköy emekli kütüphane müdürü Ali Galip Tuncay'dan alınmıştır.

¹⁵⁵ V. Unal 1982, 65 vdd.

¹⁵⁶ İmirler mezar buluntularının ayrıntılı tasvirleri için bkz. V. Unal 1982, 65 vdd.

¹⁵⁷ Hauptmann 1983, 268 vd. Ayrıca bkz. Akurgal 1966, 268; Yüce 1993, 10. Norşuntepe kazılarında Kimmerlerle ilgili buluntu ve değerlendirmeler hakkında bkz. H.Hauptmann, "Norşun-Tepe 1968 Kazıları Ön Raporu", ODTÜ Keban Projesi Yayınları 1968 Yaz Çalışmaları, Ankara, 1970, 103-113, 113.

olarak saptamak imkânı olmadı. Buna karşılık, Amasya Müzesi'nde buradan çıkarılan malzemeleri inceledik.

İmirler'in dışında Amasya çevresinde Taşova ve Ladik arasındaki bir mezarda 250 İskit ok ucu bulunmuştur¹⁵⁸. Ok uçlarının sayıca fazla olması, bu tip kurganların bu bölgedeki yaygınlığıyla bağlantılı gözükmemektedir¹⁵⁹. İskit tipi ok uçlarından küçük bir koleksiyonun Samsun Müzesi'nde yer alması ve Samsun yöresinden İstanbul Arkeoloji Müzelerine gelmiş bir at koşum takımı parçası Avrasya atlı savaşçıların Orta Karadeniz Bölgesi'nde oldukça geniş bir alanda faaliyet gösterdiklerine açık bir kanıttır¹⁶⁰. Aynı şekilde, Ünye'de de bozkır kültür grubuna mensup olduğu düşünülen malzemeler ele geçmiştir¹⁶¹. Burada ele geçen gümüş kap Kimmerler'in son eserlerinden biri olarak (M.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısı) kabul edilmektedir¹⁶².

Maşat Höyük'te ortaya çıkarılan bir at gömüsü ile İskit tipi okuçları bu atlı-göçebe halkların Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki varlığını ortaya koymaktadır¹⁶³.

¹⁵⁸ Bu okuçlarındaki, söğütten yapılma tahta sap kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir. Bkz. V. Ünal 1982, 69 vd.; Hauptmann 1983, 268 vd., dn.105; Özgüç 1982, 65, Lev. 62.10-11. Bunların Sivas kesiminde bulunan benzerleri için bkz. Okse 1994, 25.

¹⁵⁹ Dönmez 2002, 37.

¹⁶⁰ Dönmez 2002, a.y.

¹⁶¹ Akurgal 1966, 218; Tarhan 1984, 117 vd.

¹⁶² Akurgal 1966, 216 vdd.; Tarhan 1984, 117 vd.

¹⁶³ Özgüç 1976, 706.

2. Persler'den Roma Egemenliğinin Sonuna Kadar Siyasal Durum

M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısında, Anadolu'da, Lydia Kralı Kroisos'un (M.Ö. 561-546) egemenlik mücadelesi sözkonusudur. Herodotos, bu dönemde, Kroisos'un Halys Irmağı'nın batısında, Kilikia ve Lykia hariç, bütün Anadolu'ya egemen olduğunu bildirir. Dolayısıyla, ona göre, Orta Karadeniz'in Halys ve İris Nehirleri arasında kalan kesimi de Lydia egemenliğine girmiştir¹⁶⁴.

1966 yılında Gümüşhacıköy'de Hıdırlar Köyü'nün doğusuna düşen tepenin arkasında yer alan Paralı Tepe'de (burası şimdi Hamamözü İlçesine bağlıdır) yapılan kaçak kazılar sırasında altın eşya, tabak, vazo, bilezik ve üzerlerinde Lydia krallarının olduğu iddia edilen altın tabaklar, altın varaklar çıkarılmıştır. Bu eserlerden bir kısmı kaçak yollarla satılmış, bir kısmı ise ele geçirilerek Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne gönderilmiştir. Burada altından plakalar, yüzükler, içi resimli iki sahan, altından bir heykel, bir erkek, kadın ve ortasında çocuktan oluşan bir figürlü parça satılamadan yakalanmıştır. 1966 yılında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Hikmet Gürçay, Gümüşhacıköy'e gelmiş, bu eserlerin çıkarıldığı yeri görmüş ve bu buluntuların Lydialılar'a ait sahte bir mezar olan bu yerden çıkarıldığını ve eserlerin de Lydialılar'a ait olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, bu eserlerin İskitler tarafından yağmalanan Lydia şehirlerinden getirilerek İskitler tarafından buralara gömüldüğünü bildirmiştir¹⁶⁵. M. Özsait başkanlığındaki ekip burada sistematik bir araştırma yapmıştır¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Herodotos, a.g.e , I.28-29'da: "Günler günlere katıldı, Halys Irmağı'nın beri yakasındaki ulusların, Kilikia ve Lykia'dan gayri hepsi boyun eğmiş, Kroisos'un egemenliğini tanımışlardı; bunlar: Lydialılar, Phrygialılar, Mysialılar, Khalybler, Paphlagonialılar, Thraklar, Thynler, Bithynialılar ve Karlar, Ionlar, Dorlar, Aiollar, Pamphyliyalılar'dı. Bu uluslar baş eğmişler ve Kroisos'un Lydia İmparatorluğu'na katılmışlardı ..... " denmektedir. Ancak, V. Sevin, Kroisos'un Perslere karşı savaş çağrısına, Paphlagonialılar'ın olumlu cevap vermediğinden yola çıkarak, Paphlagonların Lydia egemenliğini tanımış olmasını çok şüpheli görmektedir. Bkz. V. Sevin, "Kroisos ve Pamphylia", *Belleten*, XL-159 (1976), 185-193, 187 vd.

¹⁶⁵ Ankara 4. Asliye Ceza Mahkemesi 1967/752 sayılı dosya bu kaçakçılık olayı ile ilgilidir. Bu konudaki bilgileri, bütün ayrıntıları ile Gümüşhacıköy eski Halk Kütüphanesi Müdürü Ali Galip TUNCAY'dan aldık. Ancak, geçen seneler içerisinde Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne yaptığımız başvurularda, müzeye geldiği iddia edilen eserler hakkında herhangi bir bilgi edinemedik.

¹⁶⁶ Özsait-Dündar 1997,s. 171-192.

a. Pers Egemenliği

M.Ö. 547/546 yıllarında Lydia Kralı Kroisos'un Pers Kralı Kyros'a yenilmesiyle, Orta Karadeniz Bölgesi'nde Pers egemenliği başlar. Kyros ve I. Dareios zamanında, Orta Karadeniz Bölgesi'nde ne gibi gelişmelerin olduğunu kaynak yetersizliğinden bilememekteyiz. Ancak, Kyros'un Anadolu'yu 20 vergi bölgesine ayırdığı bilinmektedir. Büyük Dareios zamanında ise, bu satraplık yönetimi geliştirilerek sürdürüldü. Paphlagonia Bölgesi Daskyleion Satraplığı'na; Orta Karadeniz kıyılarının doğu kesimleri de Doğu Karadeniz Satraplığı'na katıldı¹⁶⁷.

M.Ö. 513-512 yıllarında Pers Kralı Büyük Dareios'un (M.Ö. 521-486) İskitia Seferi'ne çıkmasıyla, Yunanistan'daki şehir devletlerinin Karadeniz kolonileriyle irtibatları kesilir¹⁶⁸. Perslerin, Anadolu'da egemenlik kurarak Batı Anadolu'daki kentleri kontrollerine almaları ve ticaret yollarının boğazlara kaydırılması sonucu Batı Anadolu'da İonia İhtilali adı verilen bir isyan çıkar. Bu isyanın elebaşı ve Sinope'nin kurucusu olan Miletos kenti zapt ve tahrip edilir (M.Ö. 494)¹⁶⁹.

Bu dönemde, Akdeniz dünyasında Grek ve Perslerin egemenlik mücadelesi sözkonusudur. Bu sıralarda yapılan Salamis Savaşı'na (M.Ö. 480) katılan 1.200 gemilik Pers filosu içinde yer alan 80 geminin, Pers işgali altındaki kentlerden toplandığı bilinmektedir¹⁷⁰.

Grek ve Persler arasındaki uzun mücadeleler sonrası yapılan Kallias Barışı'yla (M.Ö. 448), Pers filosu güneyde Lykia Khelidon Burnu'ndan daha batıya; kuzeyde ise, Bosporos Thrakikus'dan güneye inemeyecekti. Böylece, Pers filosunun bir bölümü Karadeniz'e hapsedilmişti¹⁷¹.

¹⁶⁷ Herodotos, a.g.e, I.75-86. Ayrıca bkz. Sevin 1982, 312 vdd.; E. Akurgal, "Anadolu Tarihinin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü", An.Ar., X (1986), 21-30, 24 vd.

¹⁶⁸ Herodotos, a.g.e, IV.85; Polybios, *Historiae*, IV.43.1-7.

¹⁶⁹ Herodotos, a.g.e., V.28-38.

¹⁷⁰ Diodoros, *Bibliotekhes Historikes*, XI.3. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sevin 1982, 320 vd.

¹⁷¹ Plataia ve Mykale'deki mücadeleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Herodotos, a.g.e, IX.28 vdd.; Sevin 1982, 321 vd.

Peloponnessos Savaşları'ndan galip çıkan Sparta Kralı Agesilaos, Anadolu'ya bir sefer düzenler (M.Ö. 396). Bu kral, Batı Anadolu'daki Pers satraplarını yendikten sonra Spithridates'le birlikte Paphlagonia'ya kadar ilerler. Ancak, burada Spithridates ve Paphlagonialılar Agesilaos'u terkederler¹⁷². Agesilaos, bu sırada ülkesinde çıkan karışıklıkları bastırmak için geri dönmek zorunda kalır¹⁷³.

M.Ö. 386 yılında, II. Artakserkses, imzaladığı Antialkidas Barışı'yla Yunanistan üzerinde siyasal bir baskı oluşturur. Bütün Anadolu, Pers egemenliğine girer. Ancak, geniş topraklarda egemen olan Pers Krallığı'nda da isyanlar eksik olmamaktadır. İşte M.Ö. 370/368 yılında, Kappadokia Satrabı Datames'in öncülüğünde bir isyan çıkar. Daha sonra, Hellespontos Phrygiası Satrabı Ariobarzanes, Karia Satrabı Mausolos, Mysa Satrabı Orontes ve Lydia Satrabı Autophradates'in katılımıyla bu isyan yayılır¹⁷⁴.

Datames önceleri, isyanını mümkün olduğu kadar kraldan gizlemeye çalışır. Daha sonra, Ariobarzanes'le anlaşır. Bunun üzerine, Ariobarzanes de, M.Ö. 366 ilkbaharında krala karşı açık olarak isyan eder¹⁷⁵. Daha sonra, genel satraplar ayaklanmasının organizasyonu (yaklaşık M.Ö. 364-362) ve devam ettiği M.Ö. 362/361 yıllarında Datames'in Euphrates'i geçtiği ve Babylon'a bir sefer tasarladığı anlaşılmaktadır¹⁷⁶.

Kappadokia iki kısımdır. Çalışma alanımız Kuzey Kappadokia'da bulunmaktadır. Burasının merkezi Gaziura (Turhal: Kizzimara/Gazzimara) idi¹⁷⁷. Satrap Datames, bu isyan sırasında, egemenliğini Paphlagonia'ya doğru genişletmeye çalışarak Sinope'ye saldırır; fakat, II. Artakserkses'in emriyle bu kuşatma kaldırılır¹⁷⁸.

¹⁷² Polyaeus, VII.21.2 vdd.; Ksenophon, *Hellenika*, IV.1.1-4; 26-29.

¹⁷³ Polyaeus, VII.21.2 vdd.

¹⁷⁴ Polyaeus, VII.21.2 vdd.; Ksenophon, a.g.e., IV.1.1-4. Bu isyanın tarihiyle ilgili nümizmatik değerlendirmeler hakkında bkz. Moysey 1989, 107 vdd.; R.A. Moysey, *Greek Relations with the Persian Satraps: 371-343 B.C.*, Princeton, 1975.

¹⁷⁵ Moysey 1989, 116.

¹⁷⁶ Moysey 1989, 116. Genel satraplar ayaklanmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Weiskopf, *The So-Called Great Satraps' Revolt*, 366-360 B.C., *Historia, Zeitschrift für Alte Geschichte Revue d'Histoire Ancienne Journal of Ancient History Rivist di Storia Antica*, 63, 1989, 9 vdd., 32 vdd., 94 vd.

¹⁷⁷ Diğerinin merkezi Mazaka'dır. Ayrıca, Gaziura'nın Hitit metinlerinde geçen Kizzimara ya da Gazzimara ile identifiyesi için bkz. Alp 1990, 22; Alp 1991, 7. Ayrıca bkz. Goetze 1930, 25 vd. Gaziura'nın, Gaşipura ile identifiyesi hakkında bkz. Forlanini 1983, 11 vdd.

¹⁷⁸ II. Artakserkses'in, bağımsız bir Yunan kentine karşı yapılan kuşatmayı kaldırma emri vermesi, Sinope'nin nüfusunun önemli ölçüde Yunanlılardan oluşmasına rağmen, siyasal olarak Pers kontrolünde olduğunu göstermektedir. Bkz. Polyaeus, VII.21.2, 5; Ruge 1929, 253; Reinach 1895, 21; Wilson 1960, 181; Özsaıt 1982 a, 334 vd., 350; Moysey 1989, 122.

Ancak, Datames, Pers Kralının bütün müdahalelerine rağmen, bölgede çok önemli bir pozisyonda olan Sinope'ye tekrar saldırarak burasını zapteder. Daha sonra, Amisos da dahil olmak üzere bütün Paphlagonia'ya egemen olur¹⁷⁹. Bu mücadeleler sırasında, II. Artakserkses'in Datames'e karşı yolladığı Autophradates'in ordusunda, 5.000 Paphlagonialının bulunduğu bilinmektedir¹⁸⁰.

Datames'in ortadan kaldırılmasıyla Orta Karadeniz bölgesi de bütünüyle Pers egemenliğine girer (M.Ö. 359/358)¹⁸¹. Bununla birlikte bölgedeki araştırmalarda Perslere ait bir maddi kültür belgesi henüz ele geçmemiştir.

b. Büyük İskender ve Diadokhlar Dönemi

B.İskender'in Doğu Seferi sırasında Anadolu'dan geçerken (M.Ö. 333) Paphlagonia elçileriyle karşılaşır. Paphlagonia elçi heyeti Ona uluslarının, emirlerine boyun eğdiğini bildirdiler, konuşmalara başladılar. İskender'in memleketlerine girmemesini rica ettiler. İskender, Paphlagonialılar'ı, Hellespontos Phrygiası Satrabi Kalas'ın idaresi altına verdi¹⁸².

Böylece, Halys Irmağı'nın batısında yer alan toprakların hemen tümü B. İskender'in egemenliği altına girmiş olur. Bölge kentlerinden Amisos'a da bağımsızlık verilir¹⁸³.

Aslında, B.İskender asıl hedefi olan Pers merkezine mümkün olduğunca çabuk ulaşıp III. Dareios'la mücadele etmek istiyordu. Bu yüzden Karadeniz kıyılarına çıkmayı

¹⁷⁹ BMC 1889, 96, no: 8; Grob 1972, 1051 vd.; Reinach 1895, 21; Mc Ging 1986, 4; Moysey 1989, 121 vd.; Tekin 1997², 116.

¹⁸⁰ R.A. Moysey, Datames'in Paphlagonia'da egemen olmasına rağmen, kendisine karşı yollanan orduda Paphlagonialıların bulunmasını tartışmaktadır. Datames, isyanını, uzun bir süre kraldan gizlemeye çalışmıştır. O, halihazırda kralın Mısır Seferi kumandanı olduğundan ve kısa bir süre önce kral tarafından Kataonia'daki bir asi lidere karşı gönderildiğinden, kral onun planlarının farkına varmadan önce Kappadokia ve Paphlagonia'da kontrolü sağladı. Bkz. Moysey 1989, 131.

¹⁸¹ İsyanın bastırılmasından kısa bir süre sonra, Pers tahtına III. Artakserkses çıkar (M.Ö. 359/358). Bkz. Grob 1972, 1051 vd.; Özsait 1982 a, 335; Moysey 1989, 116.

¹⁸² Arrianos, *Alexandrou Anabasis*, II.4. 1-2. Ayrıca bkz. Q. Curtius Rufus, *Historiarum Alexandri Magni Macedonis*, III.1.22.

¹⁸³ Appianos, *Mithradates*, 8.

gereksiz görmüştür. Ayrıca, askeri hareket açısından elverişsiz konumda olan bölgenin, ordusunu yıpratacağını da düşünmüş olabilir¹⁸⁴.

Orta Karadeniz Bölgesi bütünüyle Büyük İskender'in idaresi altına girmemiştir. Nitekim, İskender Hyrkania'nın Zadrakarta (İsterabad) kentinde ordugaha döndüğünde, Hellen ücretli askerleriyle elçi heyetine rastlar. Kral, bu askerler ve elçi heyeti içerisinde sadece Sinope elçilerini serbest bırakır. Çünkü Ona göre, Sinopeliler Hellen Birliği'ne dahil değildiler ve bağlı oldukları Pers Devleti'ne elçi göndermeleri suç değildi¹⁸⁵.

B.İskender'in Babylonia'da ölümünden sonra (M.Ö. 323), diadokhları arasında yapılan Babylon toplantısında, satraplıklar taksim edilir. Eumenes, henüz fethi tamamlanmamış olan Paphlagonia ve Kappadokia'ya; Lysimakhos, Karadeniz kıyısıyla beraber Thrakia'ya sahip olur¹⁸⁶.

Ancak, Paphlagonia ve Kappadokia Bölgelerinin zaptı henüz tamamlanmamıştı. Çünkü, B. İskender, Pers merkezine olan yürüyüşünü çabuklaştırmak için bu bölgelerle ilgilenmemiş ve Kappadokia Satrapı Sabiktas'a dokunmamıştı¹⁸⁷. Bölgedeki Satraplardan Ariarathes, kısa bir süre içerisinde güçlenerek kendisini kral ilan etmiş ve Gaziura'da adına sikke darbetmiştir¹⁸⁸.

İskender İmparatorluğu'nun naibi olan Perdikkas, burasının zaptı için Hellespontos Phrygiası Satrapı Leonnatos ve Büyük Phrygia Satrapı Antigonos'tan yardım ister. Ancak, Perdikkas'ın bu talebi Leonnatos'un Yunanistan'da olması ve Antigonos'un da bu emre uymaması dolayısıyla yerine getirilmez¹⁸⁹. Ancak burada alınan bölge Isauria'dır. İşaret edildiği gibi, bölgenin kralı olan Ariarathes bağımsızlığını korumuştur. Perdikkas, B.İskender'in zeka özürü üvey kardeşi III. Philippos' u da (Arrhidaios) yanına alarak adı geçen bölgenin fethini tamamlar ve burasının idaresini Eumenes'e verir (M.Ö. 322)¹⁹⁰.

¹⁸⁴ Q.Curtius, a.g.e , III.1.21-22'de B.İskender'in Ankyra'ya ulaşip ordusunun kuvvetini kontrol ettikten sonra Paphlagonia'ya girdiği anlatılmaktadır.

¹⁸⁵ Arrianos, a.g.e. , III.24.4.

¹⁸⁶ Diodoros, a.g.e , XVIII.3, 1-3; Arrianos, a.g.e., VII.28.1; Plutarkhos, Eumenes, III.1; Q.Curtius, a.g.e., X.X.6. Ayrıca bkz. Davis-Kraay 1973, 250 vd.; Özsait 1982 a, 342, 350.

¹⁸⁷ Arrianos, a.g.e., II.4.2.

¹⁸⁸ Diodoros, a.g.e., XVIII.6.

¹⁸⁹ Plutarkhos, a.g.e., III. Ayrıca bkz. Özsait 1982 a, 343.

¹⁹⁰ Plutarkhos, a.y.

Perdikkas, Mısır'daki Ptolemaios'a karşı bir sefer düzenler (M.Ö. 321)¹⁹¹. Ancak, Perdikkas'ın Asia Minor'da olmamasından yararlanan Antipatros, Antigonos ve Krateros'la beraber harekete geçer. Eumenes, Krateros'u yenip ölümüne neden olur¹⁹². Bu sıralarda (M.Ö. 321) Eumenes'in başarısızlığa uğrayıp katledildiği ve Eumenes'in de öldüğü görülür. Mısır'daki ordu komutanları, Perdikkas ve Eumenes taraftarlarını ölümüne mahkum eder. Bu komutanlar harekete geçerek Orontes Irmağı (Asi) üzerindeki Triparadeisos Kentine gelirler. Burada, Triparadeisos Kararları adı verilen bir dizi karar alınır (M.Ö. 321). Bu kararlara göre, Kappadokia Nikanoros'a verilir¹⁹³.

Bu kararlardan sonra, Antipatros ve Eumenes arasında uzun mücadeleler başlar. Sonuçta iki komutan, Gabrene (İsfahan) yakınında savaşırlar. Eumenes yenilerek öldürülür (M.Ö. 317). Böylece, Antigonos Küçük Asya'nın tümüne hâkim olur¹⁹⁴.

Bu arada, Kassandros Kappadokia'yı işgal ederek Amisos'u kuşatır (M.Ö. 315). Ancak, Antigonos, yeğeni Ptolemaios'u buraya göndererek kenti kurtarır¹⁹⁵. Lysimakhos, Ptolemaios ve Kassandros, Antigonos'un haris kişiliğinden dolayı ona karşı birleşirler¹⁹⁶. Bu komutanlar ve Antigonos arasında uzun mücadeleler olur ve sonuçta M.Ö. 311 yılında barış yapılır. Bu barışa göre Antigonos bütün Asya'ya hâkim olacak ve Grek şehirleri otonomilerini koruyacaklardı¹⁹⁷.

Ancak, bütün bunlara rağmen B.İskender'in komutanları arasındaki mücadeleler sürer. M.Ö. 301 yılında İpsos ve M.Ö. 281'de Kurupedion'da yapılan savaşlar sonrası Küçük Asya'da bu dönemde (M.Ö. 301-281) hüküm süren Lysimakhos Hanedanı ortadan kalkar. Seleukoslar, bu mücadeleler sonrası, M.Ö. 188 yılına kadar, Karadeniz kıyıları dışındaki Anadolu topraklarına hâkim olurlar. Bu dönemde, bölgede yerli prensler hâkim olurlar¹⁹⁸.

¹⁹¹ Plutarkhos, a.g.e., V.

¹⁹² Diodoros, a.g.e., XVIII. 29-30.

¹⁹³ Diodoros, a.g.e., XVIII. 36-39. Ayrıca bkz. Özsait 1982 a, 343.

¹⁹⁴ Diodoros, a.g.e., XIX. 44; Plutarkhos, a.g.e., XV-XIX. Ayrıca bkz. Özsait 1982 a, 343.

¹⁹⁵ Diodoros, a.g.e., XIX. 57.

¹⁹⁶ Diodoros, a.g.e., XIX. 56. Ayrıca bkz. Özsait 1982 a, 344.

¹⁹⁷ Diodoros, a.g.e., XIX. 64-76. Ayrıca bkz. Özsait 1982 a, 344.

¹⁹⁸ Diodoros, a.g.e., XX. 106-107, 112; Plutarkhos, Demetrios, XXVIII-XXX; Appianos, Syria, 62. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rostovtzeff 1964⁴, 429, 524 vdd.; Davis-Kraay 1973, 250 vd.; Özsait 1982 a, 348 vdd.

c. Pontos Egemenliği

Pontos Krallığı M. Ö. 4. yüzyılın sonlarında I. Mithradates (Ktistes) tarafından kurulmuştur (M. Ö. 302-301)¹⁹⁹. Pontos Krallığı, Küçük Asyalı soylu bir sınıfa mensuptu ve bu krallığı kuran hanedana Mithradatesler Hanedanı ismi verilmekteydi²⁰⁰.

M. Rostovtzeff, Pontos Krallığı'nın tek başına Mithradatesler Hanedanı'nın eseri olmadığını ve bu krallığın kültürel bir senteze sahip olduğunu bildirir. Bu tarihlerde, Pontos Bölgesi, Pers kültürünün en iyi korunduğu yerdir. Nitekim, Pers gelenekleri Pontos Bölgesi'nde Roma egemenliği boyunca dahi varlığını koruyabilmiştir²⁰¹.

Pontos Devleti'nin ilk zamanları hakkında, çok az bilgi bulunmaktadır. İlk kralları I. Mithradates döneminde, Pontos Devleti'nin tam anlamıyla bağımsız olup olmadığı açık değildir. I. Mithradates (M.Ö. 301-266), Paphlagonia'da, Olgassys Dağları'nın güney eteklerindeki sarp ve tahkimli bir dağ kalesi olan Kimiata'yı alır (M.Ö. 302-301). Bu kral, Kappadokia Pontika ve Paphlagonia halkının desteğiyle devleti kurduktan kısa bir süre sonra geniş bir coğrafyada egemen olmuştur. I. Mithradates, Halys Nehri'ni geçerek sınırlarını İris'e kadar uzatarak Amaseia, Zela ve Gaziura gibi, bölgenin önemli merkezleri alır. Amaseia'yı kendisine merkez yapar (M.Ö. 297). Bu kralın, Seleukoslarla ilişkisi de net olarak bilinmemektedir²⁰². I. Mithradates, M.Ö. 281/280 yıllarında *kral* ünvanını alır²⁰³. Galatia Bölgesi olarak bilinen Doğu Phrygia'ya, Gal kabilelerini yerleştirir. Amisos ve Amastris (Amasra) gibi Karadeniz'deki önemli limanları da ele geçirir. M.Ö. 279'da Amastris'in ele geçirilmesiyle, Parthenius (Bartın Çayı) Pontos Krallığı'nın batı sınırını meydana getirir²⁰⁴.

I. Mithradates'den sonra, yerine, oğlu Ariobarzanes (M.Ö. 266-yak.250) geçmiştir²⁰⁵. Bu dönemde, Ariobarzanes Galat saldırılarına karşı mücadele etmek zorunda

¹⁹⁹ Rostovtzeff-Ormerod 1951, 216; Volkmann 1969, 1354; Davis-Kraay 1973, 264 vd.; Hind 1994², 130.

²⁰⁰ Rostovtzeff 1964⁴, 571 vdd.

²⁰¹ Bu bölgedeki başlıca kentlerden Amaseia'da Pers kökenli Ahuramazda'ya (Zeus Stratios) atfedilen bir sunağın varlığı bu durumun açık bir göstergesidir. Bu konuda bkz. Rostovtzeff 1964⁴, 571 vdd.; Rostovtzeff-Ormerod 1951, 216; Olshausen 1978, 398 vd.

²⁰² Strabon, a.g.e. XII.3.40. Ayrıca bkz. Reinach 1895, 33; Magie 1950, 340; Rostovtzeff-Ormerod 1951, 216; Rostovtzeff 1964⁴, 574, 592; Hind 1994², 130.

²⁰³ Hind 1994², 131.

²⁰⁴ Rostovtzeff-Ormerod 1951, 219 vdd.; Rostovtzeff 1964⁴, 574; Davis-Kraay 1973, 266; Hind 1994², 131.

²⁰⁵ Hind 1994², 131. Önceleri, bu kralın idaresi dönemi M.Ö. 266-255 yılları olarak verilmekteydi. Bkz. Davis-Kraay 1973, 266; Rostovtzeff 1964⁴, 574; Volkmann 1969, 1354 vd.

kalmıştır. Bu kralın on yıllık egemenliğinden sonra, oğlu II. Mithradates tahta çıkmıştır (M.Ö. yak.250). Bu dönemde, Seleukos Kralı II. Seleukos Küçük Asya'daki durumunu güçlendirmek için, kızkardeşi Laodike'yi II. Mithradates ile evlendirdi ve ayrıca ona çeyiz olarak Büyük Phrygia'yı verdi²⁰⁶.

M.Ö. 278-277 yıllarında Galatların Anadolu'ya ayak bastıkları görülmektedir. Bunlardan Trokmiler, Kızılıрмаğın doğusunda kalan ve kuzeydoğuda Amaseia ve Zela kesimine; güneyde Delice Çayı'na kadar olan kesimde egemendi. Galatlar, bu bölgeyi çok iyi bir şekilde tahkim etmişti. II. Mithradates idaresi döneminde, Galatlar'ın Pontos Bölgesi'ne sefer düzenledikleri görülmektedir (yaklaşık M.Ö. 250). Bu saldırılar sırasında, Herakleia Pontika, Amisos limanı aracılığıyla Pontos Krallığı'na hububat gönderir²⁰⁷.

Yayımla politikası izleyen II. Mithradates, idaresinin son yılında, bölgenin stratejik kentlerinden Sinope'ye saldırmıştır. Ancak, bu kent Rodos'dan da aldığı yardımla kendisini Pontos kralına karşı savunmasını bilmiştir²⁰⁸.

II. Mithradates'in ölümü üzerine, tahta III. Mithradates geçmiştir. III. Mithradates döneminde, Pontos Krallığı'nda ilk sikke darbı görülür²⁰⁹. Bu durum, siyasal yapılanmada bir dönüm noktası ve krallığın tam anlamıyla bağımsızlığına işaret etmektedir. Bu, ayrıca bölgedeki ekonomik gelişimin de bir sonucudur²¹⁰.

III. Mithradates'ten sonra (M.Ö. 189) yerine, oğlu, I. Pharnakes geçer. I. Pharnakes (M.Ö. yak.189-yak.159)²¹¹ döneminde, Karadeniz'e açılan stratejik liman kentlerinden

²⁰⁶ Davis-Kraay 1973, 266; Rostovtzeff 1964⁴, 574; Volkmann 1969, 1354 vd.; Özsait 1982 a, 350; Hind 1994², 131.

²⁰⁷ Plinius, a.g.e., V.42.146. Ayrıca bkz. Rostovtzeff-Ormerod 1951, 219 vd.; Rostovtzeff 1964⁴, 574, 595 vd.; Mc Ging 1986, 5; Mitchell 1993, I. 14 vdd. Galatların bu bölgedeki mücadeleleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. Şahin, Galat'lar ve Galatia ile İlgili Antik Kaynaklar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1997, 8 vdd.

²⁰⁸ Polybios, a.g.e., IV.56-57. Ayrıca bkz. Meyer 1879, 52 vd.

²⁰⁹ III. Mithradates ise, portre sikke basan ilk krallarıdır. Yine, Pers kökenli ay ve yıldız, bu kralın sikkelerindeki belirgin tiplerdir. Bkz. HN 1967, 500; Reinach 1895, 33 vdd..

²¹⁰ II. Mithradates sikkelerinin ön yüzünde, "miğferli Athena başı"; arkada, "palmiye taşıyan Nike" resmedilmiştir. Bkz. HN 1967, 500; Rostovtzeff 1964⁴, 574. Bu sikke darbı, III. Mithradates döneminde de devam eder. Bu kralın sikkelerinin ön yüzünde sık sakallı, kırıksız yüzlü kralın portresi resmedilmiştir. Bkz. HN 1967, 500.

²¹¹ Daha önceleri, M.Ö. yak. 189-169 olarak verilen bu tarih, J.G.F. Hind'a göre M.Ö. yak.189-yak.159'dur. Bkz. Hind 1994², 131.

Sinope ele geçirilir (M.Ö. 183/182) ve burası, Krallığın başkenti olur²¹². Krallığın sınırları, doğuda Kerasos'a kadar genişler. Sinope'nin de alınmasıyla, Pontos Krallığı sahil kuşatmasını tamamlamıştır²¹³. Kral, bu şehrin gelişmesi için çaba harcadı ve kurduğu Pharnakia kentine, Kotyora ve Kerasos'dan getirttiği insanları yerleştirdi²¹⁴.

Bu kral, bir yandan Roma'ya elçiler yollarken, diğer yandan da Paphlagonia, Galatia ve Kapadokia aleyhindeki politikasını sürdürdü. Bithynia Kralı II. Prusias Pontos Kralının batıya doğru ilerlemesinden endişelenir. Bu kral I. Pharnakes'e karşı Pergamon'la ittifak yapar. Bu ittifaka, daha sonra, Kappadokia Kralı IV. Ariarathes²¹⁵ ve Paphlagonia Prensi Morsios da katılır. Buna karşın Pharnakes, Armenia Kralı Mithradates'le ittifak yaparak, Galatia ve Kappadokia'yı istila eder (M.Ö. 180). I. Pharnakes Bithynia topraklarını işgal etti. Ancak, Pergamon, Kyzikos ve Herakleia koalisyonu bu işgali sona erdirdi²¹⁶. Bu kralın, Pergamon ve Bithynia Krallıkları aleyhine büyümesi karşısında Roma'nın bu devletlere destek vermesiyle M.Ö. 178 yılında, Pharnakes geri adım atmak zorunda kalmıştır. Pharnakes işgal ettiği toprakları terkederek savaş tazminatı ödemek zorunda kalır. Bu barıştan sonra kral, başkentini Amaseia'dan Sinope'ye taşımıştır²¹⁷.

I. Pharnakes'in yerine, önce kardeşi IV. Mithradates (M.Ö. 159-151/150) ve daha sonra, oğlu V. Mithradates (M.Ö. 151/150-yak.121/120) tahta geçtiler. IV. Mithradates Philopator Philadelphos Roma ile olan ilişkilerini yumuşak tutmaya çalışır²¹⁸. Kral, Bithynia-Pergamon mücadeleleri sırasında, Pergamon'a yardım eder. Bu kral döneminde de, krallık sikkelerinin darbı sürer²¹⁹.

V. Mithradates Euergetes döneminde ise, Pontos Devleti güçlü bir krallık olarak kendini gösterdi. Krallık Roma'nın resmi müttefiği ve dostuydu. Hatta, Roma'nın Kartaca

²¹² Meyer 1879, 53, 72; Magie 1950, 191; Rostovtzeff-Ormerod 1951, 219; Olshausen 1978, 409; Mc Ging 1986, 25 vd.

²¹³ Strabon, a.g.e, XII.3.11; Meyer 1879, 52, 72; Reinach 1895, 34; Volkmann 1972, 1050; Mc Ging 1986, 4, 32 vd.; Hind 1994², 131.

²¹⁴ Strabon, a.g.e, XII.3.19; Magie 1950, 185; Mc Ging 1986, 5, 26; Hind 1994², 131.

²¹⁵ IV. Ariarathes'in sikkeleri için bkz. B. Simonetta, *The Coins of the Cappadocian Kings*, Fribourg 1977, 21-24.

²¹⁶ Davis-Kraay 1973, 267; Rostovtzeff 1964⁴, 566 vdd.

²¹⁷ Yapılan barışa göre: I. Pharnakes, bir daha Galatia topraklarına girmeyecekti. Ayrıca, Ariarathes'e 900, Eumenes'e 300 talent savaş tazminatı ödeyecekti. Bkz. Polybios, XXV.2 vd.; Rostovtzeff-Ormerod 1951, 213 vdd., 218 vdd. Özsaıt 1982 a, 355.

²¹⁸ Magie 1950, 194; Volkmann 1969, 1355; Özsaıt 1982 a, 356; Hind 1994², 838.

²¹⁹ Volkmann 1969, 1355; Hind 1994², 838.

ile yaptığı, III. Kartaca Savaşı'nda (M.Ö. 149-146) onlara yardım etti (M.Ö. 149)²²⁰. V. Mithradates Euergetes, Kappadokia'daki anarşiden faydalanarak burayı zaptetmiştir. Roma'nın, Provincia Asia'yı kurması sırasındaki mücadelelerde, Roma'ya yardım eden V. Mithradates'e, M. Aquillus'un yaptığı düzenlemeyle Pergamon Krallığı (Bergama) sınırlarında yer alan Phrygia Maior verilmiştir (M.Ö. 129). V. Mithradates Paphlagonia ve Phrygia'da hâkimiyet kurmasına rağmen ölümü üzerine genişleme çabaları sonuçsuz kalmıştır. V. Mithradates'in öldürülmesi üzerine (M.Ö. 121/120), Roma Senato'su, Phrygia'yı Pontos Krallığı'ndan alarak Asia Eyaleti'ne bağlar²²¹.

V. Mithradates'ten sonra yerine Laodike kraliçe olarak tahta oturur (M.Ö. 121/120-113). Laodike, Roma'yla mücadele etmez ve M.Ö. 116 yılında Phrygia'yı Roma'ya bırakır. Bu kraliçe, Stiphane Gölü (Ladik Gölü) yakınında kendi adını taşıyan bir kent kurarak buraya yerleşir²²². Bu kraliçe döneminde de, sikke darbı devam eder²²³.

Laodike taht egemenliği için, önce oğlu VI. Mithradates'i öldürmeye teşebbüs etmiştir. VI. Mithradates, bu saldırıdan kaçarak kurtulmuş, ancak daha sonra, M.Ö. 113'de Sinope'ye gelerek annesinin yerine tahta çıkmıştır²²⁴.

Pontos Devleti'nin en önemli kralı Mithradates Eupator'dur (M.Ö. 121/120-63). Bu krala, atalarından kalan topraklar, batıda Amastris'den, doğuda Pharnakia'ya kadar olan Karadeniz kesimini kapsamaktaydı. İç kesimde ise, batıda Paphlagonia ve Galatia, güneyde Kappadokia, doğuda Asia Minor'la sınırlanmaktaydı²²⁵.

Roma'yla mücadeleyi göze alabilecek bir konuma gelen bu kralın idaresi dönemi, Pontos Devleti'nin altın çağı kabul edilebilir. Amirallerinden Neoptolemeos, Kuban Deltası'nı zapteder. Kolkhis Bölgesi kontrol altına alınarak satraplık haline getirilir. Burada, Pontos donanması için bir tersane kurulur²²⁶.

²²⁰ Appianos, *Mithradates*, 10; Magie 1950, 194; Mc Ging 1986, 36; Hind 1994², 132.

²²¹ Appianos, *Mithradates*, 10, 57; Magie 1950, 194; Davis-Kraay 1973, 267; Volkmann 1969, 1355; Özsait 1982 a, 358 vdd.; Mc Ging 1986, 36 vdd.; Hind 1994², 132.

²²² Strabon, a.g.e., XII.8.14, 8.16.

²²³ Ancak, kraliçe, Pontos sikkelerinin arka yüzünde yer alan ve Mithradates hanedanının arması olan ay yıldızı kaldırır. Önyüzlerde ise, kendi portresi resmedilmiştir. Bkz. HN 1967, 501.

²²⁴ Appianos, a.g.e., 41. Ayrıca bkz. Volkmann 1969, 1355 vdd.; Özsait 1982 a, 361.

²²⁵ Mc Ging 1986, 1.

²²⁶ Strabon, a.g.e., XII.3.1; Rostovtzeff-Ormerod 1951, 325; Davis-Kraay 1973, 267. Appianos, VI. Mithradates'in askeri gücünü açıklarken onun 400 savaş gemisine sahip olduğundan söz etmektedir. Bkz. Appianos, a.g.e., 119.584.

Bu dönemde, VI. Mithradates'in kumandanı Diophantus'un Kırım'daki mücadeleleri sözkonusudur. En az dört yıl süren bu mücadelelerden sonra, Parisades tarafından terkedilmiş olan Bosporus Krallığı, Pontos Devleti'nin eline geçer. Bosporos, Pontos'un vassalı olarak, ona bir miktar vergi ile bağlanır. Ele geçen kentler arasında, Thedasia ve Pantikapaion gibi, bölgedeki başlıca merkezler de bulunmaktadır. Daha sonra, VI. Mithradates, Kırım Bosporosu'nun kralı ilan edilir²²⁷. Khersonesos'da ise "koruyucu" ünvanını alır. Diophantus, Saumakhos liderliğindeki isyanı bastırarak Bosporos'daki Pontos egemenliğini sağlamlaştırmıştır²²⁸.

Bithynia Kralı III. Nikomedes ile anlaşarak, Paphlagonia'yı paylaşır (M.Ö. 108-107)²²⁹. Romalıların, V. Mithradates'in ölümünden sonra geri aldıkları Galatia Bölgesi'nde tekrar hâkimiyet kurar (M.Ö. 102). Kıyı kesiminde, sınırlarını Trapezos'a kadar uzatır. Kapadokia Kralı ölünce, III. Nikomedes ile anlaşmazlığa düşer ve Kapadokia'yı ele geçirerek, oğlunu, IX. Ariarathes ünvanıyla buraya kral yapar (M.Ö. 99)²³⁰. Roma ve Pontos Devletleri arasında, Kapadokia Krallığı konusunda mücadeleler bir süre daha devam eder²³¹.

VI. Mithradates'in Anadolu'da egemenlik kurma mücadelesi, onu Roma ile karşı karşıya getirir²³². Roma Senatosu'nun, Anadolu'ya yolladığı Konsül M. Aquillius, Bithynia Kralı IV. Nikomedes'i, Pontos Devleti'ne karşı kışkırtmasıyla, Roma ve Pontos Krallıkları arasında, I. Mithradates Savaşı (M.Ö. 89/88-85) olarak bilinen savaş başlar²³³.

Bu kral, M.Ö. 88 yılında Roma ve müttefikleriyle yaptığı savaşlarda, önce Bithynia Kralı IV. Nikomedes'i, Amnias yakınlarında yendi. Sonra da, Roma Konsülü M. Aquillius'u yenerek, Anadolu'da hâkim olur. Mithradates, ülkeyi satraplıklara bölerek, bunların başına ordu komutanlarını atar ve merkez olarak Pergamon'u seçer. Kral, başında Arkhelaos'un bulunduğu bir keşif birliğini Atina'ya yolladı (M.Ö. 87). Ancak, elinde daha

²²⁷ Meyer 1879, 87 vd.; Magie 1950, 195 vd.; Olshausen 1978, 420 vd.; Mc Ging 1986, 42 vd.

²²⁸ Zograph 1977, 297.

²²⁹ Recueil General. 1925, 231, no:40; Rostovtzeff-Ormerod 1951, 236; Olshausen 1978, 423; Hind 1994, 141.

²³⁰ Rostovtzeff-Ormerod 1951, 238 vd.; Olshausen 1978, 424.

²³¹ Strabon, a.g.e. XII.3.1; Volkmann 1969, 1356 vdd.; Davis-Kray 1973, 267; Olshausen 1972, 809; Özsait 1982 a, 361.

²³² Hatta, Mithradates yönetimi altındaki Asialılar, buradaki Romalıların hepsini katlederler. Bkz. Cassius Dio, *Historia Romana*, XXXI.101.1; Appianos, a.g.e., 22-23.

²³³ Florus, *Epitoma de Tito Livio*, I.40.12-14, 23-26; Appianos, a.g.e., 57. Ayrıca bkz. Rostovtzeff 1964⁴, 934 vd.; Hind 1994, 144 vdd.

küçük bir güce sahip olan Sulla, Arkhelaos'u M.Ö. 86 ve M.Ö. 85 yıllarında yaptığı iki savaşta yenmeyi başarır. Sulla, daha sonra Hellespontos'a geçer. Bunun üzerine, VI. Mithradates barış istemek zorunda kaldı. Böylece, I. Mithradates Savaşları sona erdi (M.Ö. 85)²³⁴.

Mithradates ve Sulla, Troas'ın Dardanos Şehri'nde Dardanos Antlaşması'nı yaptılar (M.Ö. 85). Taraflar, VI. Mithradates'in Asia Minor ve Paphlagonia'yı bırakması; Bithynia'yı Nikomedes'e, Kappadokia'yı Ariobarzanes'e geri vermesi, Romalılara 2.000 talent tazminatla 70 savaş gemisi vermesi; buna karşılık Sulla'nın Mithradates'in kalan topraklarının hâkimiyetini sağlaması ve Mithradates'i Roma'nın müttefiki ilan etmesi maddelerini içine alan bir taslakta anlaştılar. Mithradates önceleri bu şartları kabulde isteksiz davrandıysa da muhalif partiden olan Fimbria'dan çekindiğinden Sulla ile dost olmayı tercih etti²³⁵.

Bundan sonra, VI. Mithradates, krallığını yeniden düzenlemeye çalışır. Kolkhis ve Kimmerios Bosporos'daki isyanlarla ilgilenerek, oğlu Philapator Philadelphus'u Kolkhis'e kral naibi olarak yollar ve buradaki hoşnutsuzluğu yatıştırır. Fakat, Sulla'nın legatı olan Murena, VI. Mithradates'le olan barışa sadık kalmayarak saldırıya geçer²³⁶. Böylece, II. Mithradates Savaşları başlar (M.Ö. 83-82). Murena Kapadokia'ya girerek Komana kentini yağmalar (M.Ö. 83)²³⁷. VI. Mithradates yapılan uzun mücadelelerden galip çıkar ve Murena'nın ordusunu Kappadokia'dan çıkarır (M.Ö. 82). M.Ö. 81 yılında Roma ve Pontos Devletleri arasında yeniden barış yapılır²³⁸.

²³⁴ Plutarkhos, Sulla, 10.11; Frontinus, *Stratagemata*, II.8.12. Ayrıca bkz. Davis-Kraay 1973, 268 vd.; Rostovtzeff-Ormerod 1951, 353; Mc Ging 1986, 171; Olshausen 1978, 429 vd.; Hind 1994, 154 vd.; Mitchell 1993, II. 30. Bu mücadeleler sırasında, Mithradates ve Sulla'nın içinde bulundukları ekonomik durum için bkz. Rostovtzeff 1964⁴, 937 vdd.; Zograph 1977, 297 vd.

²³⁵ Bu antlaşmayla, VI. Mithradates Galatia üzerindeki haklarından vazgeçer. Bkz. Strabon, *Geographika*, XII.3.1; Plutarkhos, a.g.e, XXI.22-24; Appianos, a.g.e, 46-58; Florus, a.g.e, I.40.12-14. Ayrıca bkz. Rostovtzeff 1964⁴, 943 vdd.; Mc Ging 1986, 171; Olshausen 1978, 429 vd.; Özsait 1982 a, 363 vd.; Olshausen 1972, 814; Hind 1994, 161 vdd.

²³⁶ Sulla, VI. Mithradates'le olan Dardanos Antlaşması'nı, Pontos Devleti'ni bir süre durdurmak ve Roma'nın güç kazanmasını sağlamak için yapmıştı. Antlaşmanın yazılı olmaması ve Roma tarafından onaylanmamasından dolayı, Murena, böyle bir antlaşmanın varlığını reddetmiştir. Bkz. Olshausen 1978, 430 vd.

²³⁷ Appianos, a.g.e., 64; Mc Ging 1986, 132 vd.; Olshausen 1978, 430 vd.

²³⁸ Davis-Kraay 1973, 269; Özsait 1982 a, 363.

Bu iki devlet arasındaki mücadeleler, hem Pontos Kralının genişleme politikası ve hem de Roma'nın Anadolu'da egemenliğini kaybetmemeyi istemesinden dolayı devam etti. Böylece, III. Mithradates Savaşları (M.Ö. 74-64) başladı²³⁹.

Bithynia Kralı IV. Nikomedes'in, yaptığı vasiyetle, Krallığını Roma'ya bırakmıştı (M.Ö. 74). IV. Nikomedes'in oğlu, tahtı elde edebilmek için VI. Mithradates'e sığınır. Bunun üzerine, VI. Mithradates Bithynia topraklarını almak üzere harekete geçer²⁴⁰. Mithradates, Aurelius Cotta komutasındaki Roma donanmasını Kalkhedon'da yok etti. Ancak, daha sonra, Lucullus idaresindeki birliklere yenildi. Karadeniz'e kaçmak zorunda kaldı (M.Ö. 72)²⁴¹.

Bu sırada, donanmasının büyük bir kısmını bir fırtınada kaybetti ve bir korsan gemisiyle Sinope'ye kaçtı. Bir süre sonra, Sinope'yi Leonnipus idaresindeki korsanlara bırakarak Amisos'a hareket eden VI. Mithradates, Lucullus'un, peşini bırakmayarak Amisos'a gelmesi yüzünden (M.Ö. 72) Armenia'ya kaçtı. Lucullus, Lykos Irmağı üzerindeki Kabeira'ya çekilen Mithradates'i burada yendi. M.Ö. 71 yılında Amisos, sonra Sinope, Herakleia Pontika, Amastris, Tieion, Amaseia ve Eupatoria, Lucullus tarafından zaptedildi²⁴².

Daha sonra, VI. Mithradates'in damadı Tigranes, Lucullus'un üzerine yürür. Ancak, yapılan savaş Lucullus kazandı (M.Ö. 69). Lucullus, Mithradates ve Tigranes'i Armenia'nın başkenti Artaksata'da (Erivan yakınları) yendi. Bu galibiyete rağmen, Lucullus'un askerleri kendisine karşı ayaklanınca, VI. Mithradates Pontos'ta yeniden egemenlik kurdu (M.Ö. 68). Armenia ve komşu bölgeleri istila ederek, buradaki pek çok Romalıyı öldürmüştür²⁴³. Mithradates, bu bölgede, önce Hadrianus komutasındaki Roma ordularını yenmiştir. Kaberia'ya çekilen Hadrianus'un yardımına Trianus gelir. Trianus,

²³⁹ Olshausen 1978, 431.

²⁴⁰ Reinach 1895, 325; Rostovtzeff-Ormerod 1951, 358; Mc Ging 1986, 144; Olshausen 1978, 432.

²⁴¹ Plutarkhos, *Lucullus*, XXIII.2-4; Strabon, a.g.e., XII.3.11; Appianos, a.g.e., 68-83; Cassius Dio, *Historia Romana*, XXXVI.3.1; Velleius Paterculus, *Res Gestae Divi Augusti*, II.18.1-3; 33.1-3; Frontinus, *Stratagemata*, II.1.12; Athenaeus, *Deiopnosophistae*, VI.274. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özsait 1982 a, 364 vdd.; Davis-Kraay 1973, 269; Magie 1950, 323 vdd., 341.

²⁴² Plutarkhos, *Lucullus*, XXIII.2-4; Strabon, a.g.e., XII.3.11; Appianos, a.g.e., 68-83; Velleius Paterculus, a.g.e., II.18.1-3; 33.1-3.

²⁴³ Appianos, a.g.e., 101, 113; Velleius Paterculus, a.g.e., II.37; Frontinus, a.g.e., II.2.2-4; Cassius Dio, a.g.e., XXXVI.9.1-5; XXXVII.3.1-3; 12.1-4; 13.1, 4; 14.1-3; Plutarkhos, a.g.e., 32; Florus, a.g.e., I.40.23-26; Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*, XVI.9.10. Ayrıca bkz. Volkmann 1969, 1357 vd.; Davis-Kraay 1973, 269; Olshausen 1972, 814; Özsait 1982 a, 365.

Mithradates'i, Komana'ya kadar kovalar ve sonra da, kış için Gaziura'ya çekilir. Mithradates, Trianus'u Zela yakınlarında yaptığı savaşta yener. Bu arada, Lucullus, Pontos'a gelir. Mithradates, Lucullus karşısında çekilmek zorunda kalır. Ancak, bu sırada, Lucullus görevden alınarak, yerine Pompeius getirilir (M.Ö. 67)²⁴⁴.

Pompeius komutasındaki Roma orduları, VI. Mithradates'i Nikopolis'te (Lykos Irmağı kenarında) yendi ve Tigranes'i teslim olmaya zorladı. VI. Mithradates, Pantikapaion'a kaçtı. Burada, Roma'yla antlaşmalar yapan oğlu Makhares'i öldürdü. Ancak, ordu tarafından kral ilan edilen diğer oğlu II. Pharnakes kendisine karşı ayaklanınca, hayatına son verdi (M.Ö. 63). Mithradates'in ölümünden sonra, birkaç bölgesi dışında bütün toprakları Roma tarafından zaptedildi²⁴⁵.

VI. Mithradates, Anadolu tarihine damgasını vurmuş çok önemli bir kraldır²⁴⁶. Onun, bütün Anadolu'da olduğu gibi Karadeniz'in kuzey ve doğu sahilleriyle Yunanistan'da egemenlik kurma girişimi devletin gücünün bir göstergesidir. Devrin süper gücü Roma'yla mücadelesi de bu durumun bir diğer kanıtıdır²⁴⁷.

d. Roma Egemenliği

Mithradates'le yapılan mücadeleler sonrası, Pompeius Pontos'un düzenlemesiyle uğraşır. Bölgede Bithynia-Pontos Çifte Eyaleti kurulur (M.Ö. 64)²⁴⁸. Roma kontrolündeki Pontos Eyaleti, Bithynia sınırında yer alan Pharnakeia'dan Iason Burnu'nun doğusunda Kappadokia doğal sınırını oluşturan güneydeki sıradağlara kadar uzanmaktaydı. Bu sınırlar, Bithynia valisinin kontrolü altındaydı. Roma tarafından eyalet haline getirilen bu

²⁴⁴ Cassius Dio, a.g.e., XXXVI.12.1; Appianos, a.g.e., 88; Plutarkhos, a.g.e., 35. Ayrıca bkz. Olshausen 1978, 434.

²⁴⁵ Appianos, a.g.e., 101, 113; Cassius Dio, a.g.e., XXXVI.9.1-5; XXXVII.3.1-3; 12.1-4; 13.1, 4; 14.1-3; Plutarkhos, a.g.e., 32; Florus, a.g.e., I.40.23-26; Velleius Paterculus, a.g.e., II.37; Marcellinus, a.g.e., XVI.9.10. Ayrıca bkz. Magie 1950, 363.

²⁴⁶ Bu kral dönemindeki sikke darbı için bkz. BMC 1889, 99 vd.; no: 37-51; Recueil General. 1925, 113; HN 1967, 496 vdd.; Tekin 1999, 9, 33 vdd.

²⁴⁷ Appianos, a.g.e., 113; Cassius Dio, a.g.e., XXXVII.13.4; 14.1-3.

²⁴⁸ Pompeius, iskân politikasında, önceki merkezi bürokrasiyi bertaraf ederek yönetimi mahalli idarelere emanet eder. Bkz. Anderson 1939, 1 vdd.; Magie 1950, 369; Rostovtzeff 1964⁴, 930 vd.; Volkmann 1972, 1050; Özsaıt 1982 a, 366; Marek 1993, 26 vd. S. Mitchell, bu kuruluş tarihini, M.Ö. 63 olarak vermektedir. Bkz. Mitchell 1993, II. 81.

topraklar, tek başına Pontos Krallığı topraklarını içine almamaktaydı. Ayrıca, Pontos Krallığı'nın Paphlagonia kıyılarında daha önce işgal etmiş olduğu topraklar ve VI. Mithradates tarafından ele geçirilmiş olan Amnias (Gökırmak) Vadisi'ni de içine almaktaydı²⁴⁹. Bu mücadeleler sırasında, Roma'nın yanına geçen Pontoslu Arkhelaos'a Komana'nın başrahipliği verilir. Ancak, daha sonra, burasının yönetimi Lykomedes'e verilir²⁵⁰. Bu dönemde, Paphlagonia kesiminde Attalos Epiphanes'in (M.Ö. 64-41) sikke darbettiği görülür²⁵¹.

Pompeius tarafından düzenlenmiş olan Pontos'un şehir merkezleri 11 tanedir. Bunlar: Amisos, Amaseia, Sinope, Zela, Pompeiopolis, Megalopolis, Nikopolis, Neapolis, Kabeira (Diospolis), Magnopolis ve Amastris'dir²⁵². Pompeius tarafından yapılan bu düzenlemelerde, Karadeniz'in sahil kesiminde bir Hellen geleneği olan özerklik korunmuştur. Pontos'un iç kesimlerinde ise beylik ve krallık gibi eski Asia sistemi varlığını sürdürmekteydi²⁵³. Bunun yanında, bölgedeki Roma egemenliğinin bu başlangıç dönemlerinde de sikke darbı sürer²⁵⁴.

Pompeius, bölgede tek tip bir anayasanın uygulanmasına çalıştı. Oluşturulan bölgesel konsül yönetimiyle, Hellen modeline dayanan, fakat konsülün eleştiriciler tarafından düzeltilmesi gibi Roma öğeleri taşıyan bir hükümet şekli kuruldu. Bölgede, bu yönetim şekli M.S. 2. yüzyıla kadar devam etmiştir²⁵⁵.

Roma, Pontos kıyılarındaki yerleşmelerde stratejik konumu ön plana almaktaydı. Bu yerleşmeler tarihi bir ilgi ya da erken bir yerleşmenin devamı olma isteğiyle kurulmuş değildi. Bu yerleşmelerde stratejik noktalar seçilmekteydi. Karadeniz Bölgesi'nde Roma tarafından seçilen 7 şehirden 5'i Nikopolis, Diospolis, Magnopolis, Neapolis ve Pompeios Asia Minor'dan geçerek Bithynia ve oradan da Armenia Minor'a giden ticaret yolları üzerinde kurulmuşlardır. Zela ve Megalopolis ise Karadeniz kıyılarından başlayıp Amaseia'dan Halys'in yukarısına ve dağlardan da Euphrates'e giden yolun üzerinde

²⁴⁹ Bunun yanında, İç Paphlagonia'da küçük bir toprak Pylaimenes soyundan bir prens olan Attalos'a bırakılır. Bkz. Magie 1950, 369; French 1984, 88; Özşait 1982 a, 366.

²⁵⁰ Strabon, a.g.e, XII.3.34; Arrianos, a.g.e 121. Ayrıca bkz. Özşait 1982 a, 369.

²⁵¹ SNG 1993, Levha LVII 1557.

²⁵² Ruge 1929, 254; Anderson 1939, 3; Wilson 1960, 187; Jones 1966², 57 vd.; Grob 1972, 1051 vd.; Marek 1993, 37 vdd.; Mitchell 1993, II. 31 vd.; Olshausen 1997, 450 vdd.

²⁵³ Magie 1950, 369; Anderson 1939, 3; Özşait 1982 a, 369.

²⁵⁴ Gaius Papirus Carbo (M.Ö. 62-59) ve Gaius Caecilius Cornutus (M.Ö. 56) dönemlerinde darbedilen, bazı Amisos bronz sikkeleri için bkz. SNG 1993, XLV 1234-1239.

²⁵⁵ Magie 1950, 369 vd.; Anderson 1939, 3; Özşait 1982 b, 388.

yerleştirilmişlerdi. Bu şekilde hem doğudan batıya ve hem de kuzeyden güneye yapılan ticaret bu kentlerin bulunduğu noktadan geçmekteydi²⁵⁶. Roma döneminde yapılan bu kentleşme faaliyetleri ve Roma egemenliğiyle bölgede başlayan güven ortamı ticaretin gelişmesine neden olmuştur. Bu da, bölge toplumlarının ekonomik yönden rahatlaması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Roma, VI. Mithradates'in ölümü üzerine oğlu Pharnakes'e (M.Ö. 63-47) Karadeniz'in kuzey kıyılarında vassal krallık verir²⁵⁷. Hırslı bir kişiliğe sahip olan Pharnakes, bu krallığın sınırlarını genişletmeye kalkar ve Pompeius'un, batıda G. Iulius Caesar ile savaşmasından yararlanarak, Kırım ve Kolkhis kesimlerinde egemenlik kurar²⁵⁸.

Pompeius bu bölgede, Galat Prensi Deiotarus'a, Mithradates Savaşlarında yaptığı yardımlardan dolayı, kral ünvanını vermişti. Bunun yanında, Amnias Vadisi'nden Kolkhis'e kadar olan topraklarla, Kuzey Kappadokia ve Armenia'nın bir kısmını ona bırakmıştı²⁵⁹.

Kolkhis ve Pontos kesimlerinde egemenlik kuran Pharnakes; daha sonra, Pontus Krallarından Deiotarus'un (M.Ö. 63-40) yokluğunda Armenia'yı da alır ve Kappadokia'nın da bir kısmını yağmalar²⁶⁰.

Caesar, Asya ve ona komşu bölgelerin yönetimini Domitius Calvinus'a vermiştir. Calvinus, Pharnakes'e elçiler göndererek, Kappadokia ve Armenia'dan çekilmesini ister. Bu arada, birliklerini Komana'da toplar²⁶¹. Pharnakes, Kappadokia'dan çekileceğini, ancak Armenia'nın babasından miras olarak kendi hakkı olduğundan, buradan çekilmeyeceğini bildirir. Aslında, Pharnakes, Kappadokia'dan zorunlu olarak çekilmekteydi. Çünkü, Armenia kendi ülkesine daha yakındı ve uzak olan Kappadokia için çarpışmak güç olacaktı. Ancak, Calvinus'un birliklerinin büyük kısmını Caesar'a yolladığını öğrenince, Armenia için de geri adım atarak Armenia konusunun Caesar'ın gelişine kadar açık

²⁵⁶ Magie 1950, 370; Volkmann 1972, 1050.

²⁵⁷ Pharnakes dönemi sikkeleri, altın stater ve bronz sikkelerden ibarettir. Bkz. Zograph 1977, 301.

²⁵⁸ Appianos, a.g.e, 120; Plutarkhos, Caesar, 120; Meyer 1879, 72 vdd.; Özsait 1982 a, 368.

²⁵⁹ Appianos, a.g.e, 114. Ayrıca bkz. Meyer 1879, 108; Magie 1950, 373 vd.; Marek 1993, 37 vdd.; Mitchell 1993, II. 28, 32; Olshausen 1997, 443.

²⁶⁰ Cassius Dio, a.g.e, XLII.45.1-3; 46.1-4; 47.1; Özsait 1982 a, 368. Deiotarus'dan sonra, Pontus'daki Krallıkta, Darius (M.Ö. 39- 37/36) ve Polemo'nun (M.Ö. 37?36- ?) egemenliği görülür. Mitchell 1993, I. 40 vd.

²⁶¹ I. Caesar, De Bello Alexandrino, 34-38; ; Cassius Dio, a.g.e, XLII.45.1-3. Ayrıca bkz. Magie 1950, 409; Mc Ging 1986, 166.

bırakılmasını ister. Bunun üzerine, Calvinus, elindeki kuvvetleri Armenia'ya yollar. Pharnakes barış amacıyla Calvinus'a elçiler yollar ancak bu kabul edilmez. Calvinus Nikopolis'e kadar ilerler. Ancak, yapılan savaşta başarılı olamayarak Kappadokia'dan çekilir (M.Ö. 48). Pharnakes Pontos'a girer²⁶².

Büyük bir direnişe rağmen bölgenin önemli liman kentlerinden Sinope ve Amisos'u ele geçirir (M.Ö. 48-47). Amisos şehrini yağmalayarak, insanları kılıçtan geçirir. Daha sonra, Bithynia ve Asia'ya girer. Ancak, Bosporus'da yönetici olarak bıraktığı damadı Asandros'un isyan ettiğini duyunca geri döner²⁶³.

Caesar ise, Pompeius'u Pharsalos'da yenip (M.Ö. 47) Mısır'a kadar takip eder. Daha sonra, Pharnakes'in üzerine yürür ve onu Zela'da mağlup eder (M.Ö. 47)²⁶⁴. II. Pharnakes, Amisos üzerinden Sinope'ye kaçar. Burada, Calvinus'la bir antlaşma imzalamak zorunda kalır. Bu antlaşmaya göre güvenlik içinde ayrılmasına izin verilirse Karadeniz'in kuzey kıyılarından aşağıya inmeyecektir. II. Pharnakes, bir süre sonra kuzeyde bir savaş sırasında yaralanarak ölecektir²⁶⁵.

II. Pharnakes, Orta Karadeniz kıyılarında hüküm süren son Pontos kralıdır. Babası döneminde, siyasal olarak ortadan kalkmış olan Pontos egemenliği Onun ölümüyle resmen sona ermiş ve bölge bütünüyle Roma kontrolüne geçmiştir. Caesar, Pharnakes'in yerine Pergamonlu Mithradates'i atar. Ancak, Asandros'un Mithradates'i öldürmesi üzerine Caesar, Pontos'un yönetimi iki legionla birlikte komutanı Calvinus'a bırakır²⁶⁶.

Caesar'ın öldürülmesinden sonra (M.Ö. 44), İmparatorluğun doğu kısmını alan Antonius, Asia Minor'de yeni düzenlemelere gider. Amisos, Amaseia ve Neapolis şehirleri Krallara verilir²⁶⁷. Önce, Antonius tarafından bölgenin vasal kralına bağlanan Amisos, daha sonra, Straton adında bir tiranın eline geçer (M.Ö. 36-30)²⁶⁸. Bu dönemde, Doğu

²⁶² I.Caesar, a.g.e, 34-38; Cassius Dio, a.g.e, XLII.45.1-3; 46.1-4; 47.1; Magie 1950, 409; Özsait 1982 a, 368; Mc Ging 1986, 166.

²⁶³ Appianos, a.g.e, 120; Cassius Dio, a.g.e, XLII.45.1-3; 46.1-4; 47.1; Özsait 1982 a, 368.

²⁶⁴ I.Caesar, a.g.e, , 73, 76-77; Frontinus, a.g.e, II.2.2-4; Appianos, a.g.e, 120. Ayrıca bkz. Magie 1950, 412; Marek 1993, 48; Mitchell 1993, II. 37.

²⁶⁵ I.Caesar, a.g.e, 73, 76-77; Frontinus, a.g.e, , II.2.2-4. Ayrıca bkz. Özsait 1982 a, 368. Pontos Krallarının bölgedeki egemenlikleri özellikle sanatta kendini belli etmiştir. Amasya'daki Kral Kaya Mezarları bunlara en güzel örnek durumundadır. Bkz. Strabon, a.g.e., XII.3.39.

²⁶⁶ Arrianos, a.g.e, , 120-121.

²⁶⁷ Strabon, a.g.e, XII.3.14.

²⁶⁸ Strabon, a.g.e, XII.3.14. Ayrıca bkz. Marek 1993, 50; Mitchell 1993, II. 40.

Pontos'un idarecisi vassal kral I. Polemo'dur (M.Ö. 36-9/8)²⁶⁹. Zela ve Megalopolis'e kent sıfatı verilir. Bunlardan, Zela kentinin büyük kısmı, Yukarı Halys Vadisi ve Pontos'un güney kesimlerinin yöneticisi olan, Ateporix isimli bir Kelt prensine bırakılır²⁷⁰. Ateporix'in ölümüyle (M.Ö. 3), krallığı Roma'ya geçer²⁷¹.

Roma'da, Octavianus'a Augustus ünvanı verilmesiyle, Principatus dönemi başlar (M.Ö. 27). Augustus, eyaletlerin yönetimini kendisi ve senato arasında paylaştırır. Roma sınırlarında olan ve içinde Legionlar bulunan eyaletlerin (İmparatorluk Eyaleti) yönetimini üzerine alır. Tehlikeden uzak ve Roma egemenliğini benimseyen, askeri sorunları olmayan eyaletlerin yönetimini de Senato'ya bırakır. Bu eyaletlere, eski consul ve preatorlar arasından seçilen valiler atanmaktaydı. Prokonsul adı verilen bu valilerin görev süreleri birer yıldır. Bu valilere, görev sürelerince biri quaestor (mali işlerden sorumlu), üçü praetor legatı olmak üzere 4 kişi yardımcı olarak verilmekteydi. Augustus döneminde (M.Ö. 27-M.S. 14) Orta Karadeniz Bölgesi'ni de içine alan Bithynia-Pontos Eyaleti'nin valisini de Roma Senatosu atamaktaydı. Bu dönemde, Prokonsüllerin birer yıl süreyle yönetimde olmaları ve herbirinin farklı karakterleri bölgenin uzun vadede gelişimi ve ilerlemesi için istikrarlı bir program uygulanmasını imkânsız hale getirmiştir²⁷².

Augustus, daha sonra, Kilikia ve Pamphylia dışında kalan toprakları birleştirerek Provincia Galatia'yı kurar (M.Ö. 25). Pompeiopolis, Amaseia ve Neokaesarea'yı da içine alan Paphlagonia'nın iç kesimleri ve Pontos Galatikus da, bu eyalete dahildir. Yani, Orta Karadeniz Bölgesi'nde, İç Paphlagonia'nın ormanlık dağları ve Pontus Galatikus'u içine alan Çekerek ve Yeşilırmak yataklarının ağaçlı tepeleri ve verimli ovalarını kapsamaktaydı²⁷³.

Augustus, M.Ö. 20 yılında Küçük Asya'ya geçer. O, Orta Karadeniz kıyılarındaki Amisos kentinin problemleriyle ilgilenir. Antonius tarafından, bu kente verilen Tiran Straton, Augustus tarafından uzaklaştırılır. Kente, yeniden bağımsızlığı verilir ve kalkınması için yardımda bulunulur²⁷⁴.

²⁶⁹ Mitchell 1993, II. 39. Sikkeleri hakkında bkz. HN 1967, 502 vd.

²⁷⁰ Strabon, a.g.e., XII.3.37. Ayrıca bkz. Magie 1950, 435 vdd.; Jones 1966², 70; Mitchell 1993, II. 93 vd.

²⁷¹ Mitchell 1993, II. 94.

²⁷² Rostovtzeff 1964⁴, 930 vdd.; Özsait 1982 b, 380; Mitchell 1993, II. 88.

²⁷³ Özsait 1982 b, 382.; Mitchell 1993, II. 151.

²⁷⁴ Strabon, a.g.e, XII.3.14. Ayrıca bkz. Özsait 1982 b, 384; Mitchell 1993, II. 40.

Bu yıllarda (M.Ö. 17), Augustus, damadı Agrippa'yı büyük bir donanmayla Pontos'a (Sinope) yollar. O da, Bosporos Krallığı'na Roma'nın üstünlüğünü kabul ettirir ve bu krallık vassal olarak Roma'ya bağlanır²⁷⁵. Bölgede, bu dönemde, I. Polemo'nun dul karısı Pythodoris (M.Ö. 8- M.S. 22/23 ?)²⁷⁶ idarecidir.ve kızı Antonia Tryphaena'nın (22/23 ?- 49 ?) idareleri görülür²⁷⁷. Pythodoris, Phanaroia, Zelitis ve Megalopolitis kesimindeki topraklara sahipti. Bu kraliçe, Sebaste ismini verdiği Kabeira kentini (Neokaesareia: Niksar) kraliçe ikametgahı yapmıştır²⁷⁸. Bu kraliçenin ölümünden sonra, önce, kızı Antonia Tryphaena, daha sonra da II. Polemo'nun idareci olduğu görülür (38-64/65)²⁷⁹.

M. S. 1. yüzyıla tarihlenen, Zeus Stratios için yazılmış olan bir adak yazıtı, Roma egemenliği döneminde çok sayıda Amaseialı'nın Khilikomon'un hinterlandına yerleştirilmiş olduğunun kanıtı sayılmaktadır²⁸⁰.

Bölgede, İmparator Caligula (37-41), Claudius (41-54), Nero (54-68), Vespasianus (69-79), Domitianus (81-96) ve Nerva (96-98) zamanlarında da Roma egemenliği devam etmektedir²⁸¹. Bunlardan Claudius zamanında, Bosporos ve Pontos Krallıkları birbirinden ayrılarak Bosporos'a ayrı bir idareci atanmıştır. Bu dönemde, II. Polemo'nun Pontos'daki idaresi devam etmiştir (38- 64/65). Nero ise, II. Polemo'nun topraklarını terketmesini sağlayarak, Pontos Polemoniakus ve Pontos Galatikus'u Galatia Eyaleti'ne bağlar (63)²⁸².

Vespasianus döneminde (69-79), 70 yılında, Galatia ve Kappadokia Eyaletleri, Kappadokia adıyla birleştirilir. Traianus zamanında (98-117), Bithynia-Pontos bir İmparatorluk eyaleti haline getirilmiştir. Bu dönemde, eyalet idarecisi her konuda İmparatora danışmak durumundaydı ve bunlar her konudan sorumlu tutulmaktaydılar. Bu

²⁷⁵ Josephus, a.g.e, XVI.20-23; BMC 1889, 100; Akşit 1985, 49; Özsait 1982 b, 384.

²⁷⁶ Weimert 1983, 61.

²⁷⁷ Sikkeleri hakkında bkz. Recueil General 1925, 8; HN 1967, 503.

²⁷⁸ Strabon, a.g.e, XII.3.29-31. Sikkeleri için bkz. Recueil General. 1925, 20. Ayrıca bkz. Marek 1993, 53.

²⁷⁹ Cassius Dio,a.g.e., LIX.12; Recueil General. 1925, 9; Jones 1966², 70.

²⁸⁰ Weimert 1983, 60 vdd.

²⁸¹ Amisos'ta, İmparator Nero dönemine tarihlenen bir yazıt, bu dönemdeki Roma egemenliğinin kanıtıdır. M.S. 62-65 yıllarına tarihlenen bu yazıtta, İmparator Nero ile birlikte, ikinci karısı Poppaea Sabina ve Nero'nun kardeşi Britannikus'un isimleri birlikte geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. G. Bean, "Bir Amisos Kitabesi", *Belleten*, XX/78 (1956), 213-216, 213 vdd.

²⁸² Bölgede, bu dönemdeki Roma egemenliği sikkelerde de görülmektedir. Bu konuda bkz. BMC 1889, 101, no: 55-56. Ayrıca bkz. HN 1967, 503; Akşit 1985, 79 vdd.; Özsait 1982 b, 386 vdd.; French 1991 c, 65 vdd.; Mitchell 1993, II. 153.

dönemde, eyalet eskisinden çok daha iyi bir duruma gelmiştir²⁸³. Traianus döneminde Bithynia-Pontos Eyaleti'nde Valilik yapan Genç Plinius (111-113) bölgenin kalkınmasında büyük rol oynamıştır²⁸⁴.

Hadrianus (117-138?), L. Aelius Caesar (136-137), Antoninus Pius (138-161), Marcus Aurelius (161-180), Commodus (176-192), Septimius Severus (193-211), M.A. Caracalla (198-217), Geta (208-212), Macrinus (217-218), Severus Alexander (222-235), Maximinus (235-238), Gordianus (238-244), Decius Traianus (249-251) başta olmak üzere, birçok imparator adına bölgede sikke darbedilmiş olması, burada rastlanan anıtlar, mezartaşları ve miltaşları M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda bölgedeki ekonomik canlılığın devam ettiğinin işareti sayılmalıdır²⁸⁵.

Bu imparatorlardan Hadrianus ve Antoninus Pius zamanında, Galatia Eyaleti, kuzeyde Neoklaudiopolis ve Kuzey Paphlagonia'daki Pompeiopolis'i içine almaktaydı. Bu durum, 3. yüzyıl ortalarına veya belki de Diocletianus zamanına kadar devam etmiştir²⁸⁶.

250 yılı başlarında, Gotlu yağmacıların Karadeniz kıyılarına kadar ulaştıkları ve Pontus Bölgesi'ni iki kez işgal edip yağmaladıkları görülür²⁸⁷.

276 yılında, Azak Denizi'nin kuzeyinde yaşayan Maeotidler Küçük Asya'ya girdiler. Bunlar, çok kısa bir sürede Pontos, Galatia ve Kappadokia'yı yağmalayarak Kilikia'ya girmişlerdir²⁸⁸. Ancak, bu istila hareketi M. Claudius Tacitus (275-276) tarafından bastırıldı ve Orta Karadeniz Bölgesi'nde Roma egemenliği yeniden tesis edildi²⁸⁹. Probus döneminde (276-282) bölgedeki Roma egemenliği sürmektedir²⁹⁰.

²⁸³ C.Plinius, *Epistulae*, X.40; Cramer 1882, 232 vd.; Volkmann 1972, 1051; Akşit 1985, 179 vdd.; BMC 1889, 507; Tekin 1994, 122; Mitchell 1993, II. 151. Bölge kentlerinden Amaseia'da, bu döneme tarihlenen yazıtlar için bkz. French 1991 c, 66; D. H. French, "The Legio V Macedonica in Northern Asia Minor", *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, II/1 (1990), 555-561.

²⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. C.Plinius,a.y. ; Cramer 1882, 232 vd.; Özşait 1982 b, 389.

²⁸⁵ Wilson 1960, 174; Akşit 1985, 309 vdd.; Severus Aleksander döneminde, bölgede Roma egemenliğini gösteren yazıtlar için bkz. French 1986, 145; French 1988 b, 24 vdd.; French 1989, 275. Bölgedeki bazı miltaşları için bkz. French 1985 b, 9 vd.; French 1988 a, 9; French 1991 d, 83; M. Christol- T. D. Bear- M. Özşait, "Trois Milliaires d'Asie Mineure", *Anatolia Antiqua- Eski Anadolu*, II (1993), 159-169, 159 vdd. Amaseia'da bu dönemi veren yazıtlar ve sikkeler için bkz. French 1985 b, 9; French 1991 c, 65 vdd.; Yüce 1993, 22.

²⁸⁶ Mitchell 1993, II. 151. Ayrıca bkz. French 1991 d, 83 vd.

²⁸⁷ Mitchell 1993, II. 56.

²⁸⁸ French 1992, 149 vd.; Özşait 1982 b, 396; Akşit 1985, 445 vdd.

²⁸⁹ Akşit 1985, 460 vdd.; French 1988 b, 28; French 1992, 149.

M. Aurelius Diocletianus (284-305) döneminde, Roma’da bazı değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemde, Senato’ya bağlı bölgelerle İmparatora bağlı olanlar arasındaki fark kaldırılmış ve bunların hepsi İmparatorun idaresine verilmiştir. Böylece, İmparator ülkeyi 12 dioecesis’e ayırmış ve bunların herbiri bir Vicarus’un kontrolüne verilmiştir. Bu dioecesislerin arasında, Pontos ve Asia da yer almaktaydı²⁹¹. Amasya kesiminde Boğa, Çiğdemlik ve Uygur’da bulunan üç miltaş, bölgedeki Roma kontrolünün kanıtlarıdır²⁹².

Roma egemenliği, daha sonra da aynı şekilde devam etmektedir²⁹³. Constantinus ve Licinius’un (317-325) ortak krallık döneminde bu durum sürer²⁹⁴. I. Constantinus’tan itibaren I. Theodosius’a kadar olan dönemde de Roma’nın bölgedeki egemenliği sürmektedir²⁹⁵.

3. yüzyılda olduğu gibi 4. yüzyılda da, bazı başıbozuk askerlerin problem çıkardıkları görülmektedir. Bu yüzden, Anadolu’daki birçok eyalet şehirlerindeki askerler savaş düzeni içindeydiler²⁹⁶.

İmparator I. Theodosius (379-395) döneminde bölgedeki Roma egemenliğinin kendisini güçlü bir şekilde gösterdiği bölge yerleşmelerinde ele geçen Roma sikkelerinden ve amphoralarından anlaşılmaktadır. Ancak, Roma’nın ikiye bölünmesiyle bölge Doğu Roma’nın sınırları içerisinde kalmıştır²⁹⁷.

²⁹⁰ French 1988 b, 331 vdd. Ayrıca bkz. French 1988 a, 10; French 1992, 149, resim 1; French 1984, 88; French 1989, 276.

²⁹¹ Akşit 1985, 487 vdd.; Özşait 1982 b, 400 vd.; Mitchell 1993, II. 158.

²⁹² Bkz. French 1987, 110. Ayrıca bkz. French 1991 a, 150; French 1984, 88; French 1988 a, 9; French 1988 b, 29 vdd.; French 1989, 275; French 1990, 9; French 1991 b, 230.

²⁹³ D. H. French, “1995 Yılı Roma Yolları, Miltaşları ve Yazıtları”, AST, XIV-1 (1997), 43-45, 44; French 1988 b, 328.

²⁹⁴ Amasya Müzesi’ne Uygur’dan gelmiş olan iki miltaşından birisi bu döneme tarihlenmektedir. Bkz. French 1991 a, 150. Ayrıca bkz. French 1985 b, 9; French 1988 b, 24; French 1990, 9; French 1991 b, 230; Akşit 1985, 579.

²⁹⁵ Nitekim I. ve II. Constantinus (306-361), Konstans (337-350), I. Valentinianus (364-375), Gratianus (367-378) dönemlerinde bölgenin önemli kentlerinden Neokaesaria’da darbedilen sikkeler bu durumun göstergesidir. Bkz. B. Özcan, “Sulusaray- Sebastopolis Antik Kenti”, Müze Kurtarma Kazıları Semineri, I, 1990 (1991), 261-307, 45 vdd.

²⁹⁶ Mitchell 1993, II. 74 vd.

²⁹⁷ Roma egemenliğinin sağladığı güven ortamı Amaseia ve çevresinde de kendisini göstermiştir. Bkz. French 1987, 110; French 1991 c, 65 vdd.

IV.EKONOMİK DURUM

A. Tarımsal (Zırai) Üretim

1. Bitkisel Ürünler

Tarım, insanların toprağı işleyerek tarımsal ürün yetiştirme ve hayvancılık faaliyetlerini kapsamaktadır. Tarım, yeryüzündeki başlıca üretim şekillerinden en gerekli ve yaygın olanıdır¹.

a. Üzüm ve Şarapçılık

Erken dönemlerden itibaren Anadolu'da üzüm ve şarapçılığın yapılmakta olduğu bilinmektedir. M.Ö. II. bin yıl içinde de Orta Karadeniz Bölgesi'nde üzüm üretiminin yapıldığı anlaşılmaktadır².

Hititlerin de başta şarap olmak üzere birçok içki çeşidi ürettikleri bilinmektedir. Bu şaraplar taze üzümle olduğu gibi kuru üzümle de yapılmaktaydı. Hitit kanunlarında “bağ” ve “şarap” konusunda hükümlerin bulunması; ile “Bağ Bozumu Bayramının” (EZEN GİŞGEŞTİNtuhşuwaş) varlığı da bağcılığın Hitit ekonomisindeki önemine işaret eder³. Hitit Kralının Tapigga'da oturan askeri valiye gönderdiği bir mektupta şöyle denmektedir:

8.Gaşaşa'nın bağları hakkında

9.yazdığın konuya gelince,

10.o (işle) meşgul ol!

11.Onları (üzümleri) kessinler, onlar

¹ Tümmertekin-Özgüç 1995, 55, 69, 76 vd., 83.

² Alp 1995, UY 01/ 01 vdd.

³ Alp 1995, UY 01/01 vdd.

12.zarar görmesinler!⁴.

Bu metinde geçen Gaşaşa'nın, Tahazimuna (Dazimon) yakınlarında ve Tapigga ile aynı bölgede yer aldığı düşünülmektedir⁵. Adı geçen bölgede, günümüzde bile üzüm bağlarının mevcudiyeti bilinmektedir.

Kırık olarak ele geçmiş olan bir Maşat mektubunda da, üzümlerin kesilecek olgunluğa eriştiği bildirilerek, kraldan kesim için insanların gönderilmesi istenmektedir⁶. Nitekim, T. Özgüç, Maşathöyüğün dik yamaçlarında, 50 yıl öncesine kadar bağların olduğunu bildirmektedir⁷.

Orta Karadeniz kesiminde yaşadıkları düşünülen Kaşkalar da, bağcılıkla uğraşmaktaydılar⁸. Hitit metinlerinde, bu bölgeyle ilgili olarak geçen ve bağcılık faaliyetlerinin yapıldığı yerler, çoğu zaman Kaşka sınırlarında yer almaktadır⁹. Bunun yanında, metinlerde, uzun zaman Kaşka egemenliğinde kalmış olan Nerik bölgesindeki bağlardan söz edilmektedir¹⁰.

16. yüzyıl başlarında bağcılığın Merzifon'un önemli gelir kaynakları arasında olduğunu bilmekteyiz¹¹. 17. yüzyılda Merzifon'da üzüm ve bağcılığın varlığını bilinmektedir¹². Günümüzde de, Amasya ve Merzifon'da da bağcılık varlığını sürdürmektedir¹³.

⁴ Alp 1979, 189, Mşt. 75/104, Öy. 8-12; Alp 1980, 49 vd.; Alp 1991, 18, 31 (Mşt. 75/104), Öy. 8-12. Ayrıca bkz. Alp 1995, UY 01/03.

⁵ Alp 1991, 18. Ayrıca bkz. Schuler 1965, 171.

⁶ 13.Gaşa şehrindeki şaraplık üzüm bağları hakkında
14.yazdıklarına gelince, üzümler
15.toplanacak kadar olgunlaştı. Eğer sen
16.insanları hemen gönderirsen,

17.bağlardaki üzümleri

18.toplayacaklar. Bunları işittim. Bunun üzerine...

Alp 1991, 37 (Mşt. 73/79), Öy. 13-18; Alp 1995, UY 01/03.

⁷ Özgüç 1982, 16.

⁸ Schuler 1965, 77.

⁹ "Onların üzüm bağlarını yağmalayınız". Bkz. Schuler 1965, 111, 179 (KUB IV 1+ Kub XXXI 146, Vs.II 18).

¹⁰ Burada, II. Murşili ve II. Muwatalli'nin, Nerik bölgesine yaptıkları saldırılarda, bağlara ve bahçelere dokunmadıkları anlatılmaktadır. Bkz. Haas 1970, 9.

¹¹ Çolak 1991, 49.

¹² Evliya Çelebi, II. 396 vd.

¹³ Merzifon'un Monoğrafyası 1980, 47.

b. Tahıl

Orta Karadeniz Bölgesi'nin verimli ovalarında erken dönemlerden itibaren tahıl üretimi yapılmıştır. Burada, yer alan verimli Kızılırmak ve Yeşilırmak Deltaları da tarımsal üretim açısından en önemli noktalardır¹⁴.

Günümüzde dahi insanların en azından sadece kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için tahıl üretimi yaptıkları görülmektedir. Bu yüzden özellikle erken dönem üretiminin daha çok insanların kendi ihtiyaçlarına yönelik olması, ticari amaçlar güdülmemesi kaçınılmazdır. Tahıl üretiminin en önemli arkeolojik kanıtı el değirmen taşları (ezgi taşları) ve dibek taşlarıdır¹⁵. Merzifon Kayadüzü Kasabası'ndaki Üçtaş Höyük'te birkaç tane öğütme ve ezgi taşı ele geçmiştir¹⁶.

Bunun yanında, İkiztepe başta olmak üzere, bölge yerleşmelerinde ele geçen karbonize tahıl kalıntıları ile ezgi ve öğütme taşları, en azından erken dönemden itibaren bölgedeki tahıl üretiminin varlığına işaret etmektedir¹⁷.

Doğal avantajlardan dolayı, bu kesimlerde M.Ö. II. bin yılda da tahıl üretiminin varlığı gözardı edilmemelidir¹⁸. Bunun yanında, Hitit metinlerinde geçen çok sayıda ekmek çeşidi, tahıl üretimi bakımından önemlidir¹⁹.

Bunun yanında, bu bölgede olması muhtemel, Nerik kentinin, metinlerde, çeşitli tahıl ürünleriyle birlikte geçtiği görülmektedir²⁰.

¹⁴ Bu büyük ırmaklardan Kızılırmak Bafra Ovası'nı, Yeşilırmak da Çarşamba Ovası'nı oluşturmuştur. Bkz. Köksal 1972, 73 vdd.

¹⁵ Samsun yakınlarındaki Düdartepe'de (Birinci Düdartepe Kültürü) bu üretimi gösteren bir el değirmen taşı bulunmuştur. Tekkeköy'de de İT II-III tabakasında (İkinci Kültür Katı) bu değirmen taşlarına rastlanmaktadır. Bkz. Özgüç 1948 b, 398, 408; Kökten vd. 1945, 375, 377, 381, 388.

¹⁶ Özsait 2002, 194.

¹⁷ Bkz. Bilgi 1987, 150. Ayrıca bkz. Alkım 1980, 2; Alkım vd. 1988, 78 vd.; Bilgi 1999 a, 489 vd.; Bilgi 1999 c, 198; Bilgi 2000, 382.

¹⁸ H.Ertem, "Çivi Yazılı Metinlere Göre 'Hititlerde Tarla Tarımı' ", TTKong., VII-1, 1970 (1972), 84-89.

¹⁹ Karahna kentiyle ilgili, festival metinlerinde geçen bazı ekmek çeşitleri şunlardır: yağlı ekmek, tatlı ekmek, tawaral- ekmeği, kalın ekmek, tava ekmeği, yumuşak ekmek, dannaş ekmeği, siyah kahvaltılık ekmek, beyaz ekmek. Bkz. Dinçol-Darga 1970, 101 vdd. Arnuwanda-Aşmunikal Duası'nda: harşi ekmeği. Bkz. Schuler 1965, 152 vdd. AN.TAH.ŞUM Festivali'nde geçen ekşi ekmek, kızılca buğdaydan yapılmış wageşşar ekmeği, harzazuta ekmeği, parşulli ekmeği. Bkz. CTH: 625. Karahna kenti kült envanterinde geçen *ekmekçilik* mesleği ile ilgili bkz. Darga 1973, 14 vd.

Maşat metinlerinde, bu dönemde Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki tarımsal aktivite hakkında bilgiler bulunmaktadır:

1. Gaşşu şu şekilde konuşuyor: Himuili'ye
2. söyle.

---

3. Bak, Pulli

4. bana Kaşipura'dan şu şekilde yazdı:

5. "Sürüm tarlaları,

6. Dapigga ve Tahasara'da

7. toplanmış olanlar için

8. Himuili tohum vermiyor.

9. "Tohum mevcut değil."

---

10. Sen. Himuili, bana

11. söz verdiğin tohumlar: "Şimdi

12. Dapigga'da tohumlar ekildi.

13. Bir kısmı Anziliya'da,

14. bir kısmı Hariya'da,

15. diğer kısmı Haniggawa'da ekildi".

16-17. Diğer tohumları nereye verdin?²¹

Çalışma sahamızda olduğu düşünülen Kaştama kenti, tahıl üretimi ile birlikte geçer:

12. arpa ve buğday tohumunu saraydan

13. Kaştama şehrinin idarecisi verir.

14. Ekerler, hasat ederler,

15. ambara koyarlar²².

---

²⁰ Haas 1970, 20 vd.

²¹ Alp 1991, 55 (Mşt. 75/66), 3-17.

²² KUB XXXI 57 Vs. I.

Ayrıca, Maşat metinlerinde geçen tahıl listeleri de bu bakımdan önemlidir²³. Bunun yanında, aynı metinlerde geçen G/Kaşasa, buğdaylarıyla tanınmaktaydı. Kaşasa, Kaşka saldırılarıyla karşı karşıya bulunan Yukarı Yeşilirmak Vadisi'nde yer alıyordu²⁴.

Yunan Kolonizasyonu döneminde, Pontos'dan mısır ihraç edildiği de bilinmektedir²⁵. Tahıl üretimi ve ticareti Hellenistik Dönem ve sonrasında da devam etmiştir²⁶. Nitekim, Themiskyra Ovası'nda akdarı ve süpürge otu yetiştirildiği ve bunların bir kısmının ihraç edildiği de bilinmektedir²⁷. Phazemonitis'teki bazı yazıtların üzerinde tasvir edilen orak da, bu bölgede hububat tarımının yapıldığının kanıtıdır²⁸.

Bunun yanında Khilikomon Ovası'nın Antik Dönemde önemli bir tahıl ekim merkezi olduğu düşünülmektedir. Nitekim, Merzifon kesiminde M. Ö. 74 yılına tarihlenen sikkelerden yola çıkarak, buradan Karadeniz kıyı kentlerine tahıl sevk edildiği ve işlerin de Amaseia'dan yürütüldüğü bildirilir. H. Weimert, bu ovada yetiştirilen tahıl miktarının bolluğundan yola çıkarak hem bu kesimin ve hem de Amaseia'nın ihtiyaçları karşılandıktan sonra üretim fazlasının ihraç edildiğini anlatır²⁹.

Khilikomon Bölgesi'nde bulunan bir adak yazıtı üzerinde Artemis, Apollon ve Leto tasvirleri yer almaktadır. H. Weimert'e göre, bu eserin sahibi muhtemelen Amaseia'da tahıl tüccarı ya da Karadeniz kıyı kentlerinde mal alan birisi olmalıydı³⁰.

H. Weimert, Khilikomon Bölgesi'nin yoğun nüfuslu ve verimli bir bölge olduğunu bildirmektedir. Ayrıca burada üretilen tarım ürünlerinin sadece Amaseia'nın işine yaramadığı; bu ürünlerin aynı zamanda Karadeniz kıyı kentlerine ihraç edildiğini söyler. Muhtemelen buradaki başlıca üretim unsuru tahıldır. Ziraat ve satış işleri Roma döneminden beri Grek-Rome köleleri aracılığıyla ve yerli üst sınıf tarafından yürütülmekteydi³¹.

²³ Özgüç 1978, 12.

²⁴ Alp 1991, 18.

²⁵ Minns 1913, 443.

²⁶ Rostovtzeff 1964⁴, 586.

²⁷ Strabon, a.g.e, XII.3.15; Plinius, a.g.e, XVIII.101.

²⁸ Örnek için bkz. Anderson vd. 1903-1910, 53, no: 35 e; 56, no: 40.

²⁹ Weimert 1983, 60 vdd.

³⁰ Weimert 1983, 61 vd.

³¹ Weimert 1983, 62.

16. yüzyılda Merzifon Kazası'nda ekonomik hayatın ağırlık noktasını tarım oluşturmaktaydı. Bu ürünler arasında da en çok yetiştirileni buğday ve arpa idi³². 17. yüzyıl seyyahlarından Evliya Çelebi, Merzifon'un verimli bir buğday rezervine sahip olduğunu bildirir³³. Osmanlı arşiv belgelerinden, Gümüşhacıköy'de 1844 yıllarında tahıl üretiminin yoğun olduğu anlaşılmaktadır³⁴.

Samsun, Amasya ve Tokat çevresinde buğday, mısır, çeltik ve arpanın tarımsal ekonominin önemli gelir kaynaklarından olduğu görülmektedir³⁵. Ancak, bunlardan buğday daha çok Orta Anadolu'ya yakın olan Tokat ve Amasya'da yaygındır³⁶. Merzifon'da buğday üretimi günümüzde de yükündür³⁷.

c. Zeytinyağı

Orta Karadeniz Bölgesi zeytinyağı üretimi ve ihracatı bakımından da önemli bir yere sahipti. Bölge zeytinliklerinde yetişen zeytinler yine burada işlenmekte ve üretilen zeytinyağının fazlası ihraç edilmekteydi³⁸.

M. Özsait başkanlığında yaptığımız yüzey araştırmalarında Amasya-Merzifon hattında bu presleme taşlarına çok sayıda rastladık. Ancak, bu presleme taşlarının zeytin ya da üzümlerden hangisinde kullanıldığı ya da ikisinde birden ezme amaçlı kullanılıp kullanılmadığı tartışılabilir.

Merzifon ve çevresinde günümüzde haşhaş, ayçiçeği, şekerpancarı ve lahana üretimi de yapılmaktadır³⁹.

³² Çolak 1991, 48.

³³ Evliya Çelebi, II. 396 vd.

³⁴ Küttükoğlu 1999, 48 vdd.

³⁵ Doğaner 1988-1992, 164 vd.

³⁶ Öngör 1977, 54 vdd.

³⁷ Merzifon'un Monoğrafyası 1980, 47.

³⁸ Zeytinyağı üretimi hakkında bkz. G. Kahl, "Bericht Über die Aufnahme von Antiken Ölpressen gewichtssteinen im Gebiet des Samsun İli", AST, VIII (1991), 250-252, 250.

³⁹ Merzifon'un Monoğrafyası 1980, 46 vd.

2. Hayvansal Ürünler

Yukarıda da değindiğimiz gibi hayvancılık da tarımsal faaliyetlerle birlikte ele alınmaktadır⁴⁰. Çalışma bölgemizin coğraf i yapı özellikleri ve ele geçen arkeolojik materyal hayvansal üretimin varlığının kanıtı sayılmalıdır.

a.Canlı Hayvan

Arkeolojik ve yazılı belgeler, Orta Karadeniz Bölgesi'nde erken dönemlerden itibaren hayvancılığın varlığını açık olarak kanıtlamaktadır⁴¹. Bu durum, M.Ö. II. bin yılın ilk yarısından itibaren daha da gelişmiştir⁴².

İmparatorluk Dönemiyle ilgili metinlerde Kaşka kabilelerinin Orta Karadeniz Bölgesi'nde Hitit egemenliği altında bulunan bölgelere olan saldırıları anlatılır. Bu saldırılar sırasında Kaşkaların bölgede yetiştirilen büyükbaş ve küçükbaş hayvanları gaspettikleri çok canlı bir şekilde tasvir edilir: “*Ve auliusa- hayvanı, besili boğa, besili inekler, besili sığırlar, besili keçiler gaspedildi*”⁴³.

Bütün bunlardan Hitit İmparatorluk Çağında bölgede hayvancılığın yoğun olduğunu ve bunun, kuzeydeki halkların dikkatini çektiği açıkça anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, Kaşkaların bölgeye yaptığı saldırılarda, çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvanı ele geçirdikleri anlaşılmaktadır⁴⁴.

⁴⁰ Tümertekin-Özgüç 1995, 55, 69, 76 vd., 83.

⁴¹ Dündartepe kazılarında domuz, geyik, koyun ve sığır kemiklerine rastlanması, erken dönemlerde bu hayvanların ticari amaçlarla olmasa bile, bölge insanının gıda ihtiyacını karşılamak için kullanıldığı açıktır. Bu konuda bilgi için bkz. Kökten vd. 1945, 369, 374; Özgüç 1948 b, 398. İkiztepe'deki buluntular için bkz. Bilgi 1999 a, 489, Resim 10.

⁴² N. Özgüç 1956, 54 vd.

⁴³ Arnuwanda-Aşmunikal Duası Vs.II.18-19. Yine aynı metinlerde (Rs.III.8); “*Onların sığır ve koyunlarını aralarında paylaştılar*” denmektedir. Aynı metnin biraz aşağısında (Rs.III.26-27) burada besili boğa, inek, keçi ve koyunların yetiştirildiği gösterilmektedir.

⁴⁴ 35. düşman arkadan Zikkatta'yı bastı.

36-37. Kırk boğa ve yüz koyun

38-39. alıp götürdü. Düşmanı geri püskürttüm.

Nitekim Maşat metinlerinde de düşman tehlikesine karşı sürülerin korunması anlatılmaktadır:

- Ay. 18-19. Uzun yolun gözcülerini
20. Hapidduini Dağı'nda
21. kalmaya gönderiyorum.
22. Bana: "Dağ düşman bakımından
23-24. temizdir" haberini geri getirdikleri zaman,
25-26. sığırları ve koyunları Tapigga'dan
27. aynı şekilde aşağı göndereceğim⁴⁵.

Bunun yanında aynı metinlerde, yine bu bölgede olması gereken Kaşipura'nın sığırlarından söz edilmektedir:

18. Kaşipura'nın sığırları,
19. hani o sürüm tarlalarını
20. onlarla sürdüğün,
21. onlar için sana gelecekler⁴⁶.

İris'in Pontos'a döküldüğü Themiskyra kesiminin nemli ve otlak olmasından dolayı Eskiçağda sığır ve at sürülerinin beslenmesi için uygun bir ortama sahip olduğu bilinmektedir⁴⁷.

Merzifon ve çevresinde günümüzde başta koyun, sığır, keçi, manda ve tek tırnaklı hayvanlar olmak üzere yoğun hayvancılık faaliyetleri yapılmaktadır⁴⁸.

Alp 1991, 10 (Mşt. 75/112).

⁴⁵ Alp 1991, 202 vd., 46 (Mşt. 75/113), 18-27. Ayrıca bkz. Alp 1977 a, 638 vd.; Alp 1983, 45 vd.

⁴⁶ Alp 1991, 54 (Mşt. 75/53), 18-21. Ayrıca bkz. Schuler 1965, 111 vd.

⁴⁷ Strabon, a.g.e, XII.3.15. Aynı şekilde, İris'in yukarı kesimlerinde de atlar için uygun otlaklar bulunmaktadır. XII.3.39.

⁴⁸ Merzifon'un Monoğrafyası 1980, 69.

b. Dericilik

Karadeniz Bölgesi'nde hayvancılığın varlığı deri üretimi ve ticaretini de gündeme getirir. Bölgenin erken yerleşmelerinden İkiztepe'de bulunan çeşitli tekstil aletleri, ağırşaklar, boynuz çekiç ve kemik delici gibi aletler burada yoğun tekstil üretiminin yanı sıra dericiliğin de varlığına işaret etmektedir⁴⁹.

Bunun yanında, M.Ö. II. bin yılda bölgede hayvancılığın varlığı, dericiliğin devamına işaret sayılmalıdır⁵⁰. Nitekim, Maşat belgelerinde deriden yapılmış ayakkabılardan söz edilmektedir⁵¹.

Evliya Çelebi, 17. yüzyılın ilk yarısında uğradığı Merzifon'da debbağların (dericiler) olduğunu söylemektedir⁵². Günümüzde de, bölgede sığır ve koyunculuk önemli ekonomik gelir kaynakları arasında yer almaktadır⁵³.

c. Tekstil Ürünleri

Orta Karadeniz Bölgesi'nde tekstil üretiminin varlığı en erken dönemlerden itibaren bilinmektedir. Yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalarda bulunan ağırşaklar bunun açık kanıtı durumundadır⁵⁴. Örneğin; Amasya-Hamamözü'ndeki Paralı Tepe II yerleşmesinde bulunan bir tekstil ağırlığı, genel olarak İTÇ özellikleri göstermektedir ve bu bölgede yaygındır⁵⁵.

⁴⁹ Bilgi 1987, 151; Bilgi 1999 b, 174; Bilgi 1999 c, 198; Bilgi 2000, 383 vd.

⁵⁰ Nitekim Assur kolonileri dönemine ait metinlerde, bu dönemde dericilik mesleğinin mevcut olduğu görülmektedir. Bkz. Bilgiç 1948 a, 507, dipnot 92.

⁵¹ Özgüç 1978, 12.

⁵² Evliya Çelebi, II.369 vd.

⁵³ Özellikle Samsun, Amasya ve Tokat'taki işletmelerde, yoğun hayvansal ürünlerin işlenerek ticaretinin yapıldığı görülmektedir. Bu kesimde en yoğun dericilik faaliyetleri de Tokat ve Samsun kesimlerinde yapılmaktadır. Bkz. 43, 195, 210. Doğaner 1988-1992, 164 vd.

⁵⁴ Dündartepe'de bulunan ağırşaklar bölgede bu konuyla ilgili en erken veriler arasındadır. Bkz. Özgüç 1948 a, 11; Özgüç 1948 b, 398, 402, 408 vd. Amasya-Taşova'nın Dutluk Köyü'ndeki bir İT.I-II yerleşmesi olan Korama Pınarı'nda da ağırşak bulunmuştur. Bkz. Özsait-Koçak 1996, 276, resim 18.

⁵⁵ Özsait-Dündar 1997, 177, resim 23.

Günümüzde Türkiye’de yetişen kenevirlerin kaliteli ve uzun lif verenleri Merzifon ve çevresinde yetişmektedir⁵⁶.

Assur Ticaret Kolonileri Döneminde keten kumaş (kutanu) ithal edilen tekstilin en genel tipini oluşturur ve muhtemelen bu ürünler bölge yerleşmelerine de ulaşmaktadır⁵⁷.

Bölgedeki tekstil üretimi, önemini M.Ö. II. bin yıl boyunca önemini korumuştur. Bölge yerleşmelerinde yapılan kazılar bu durumun en açık kanıtıdır⁵⁸. Maşat belgelerinde de tekstil ürünleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır⁵⁹. Ayrıca, Maşat Höyük’te az sayıda tezgah ağırlığı da bulunmuştur⁶⁰.

H. Ertem metinlerde *Pala Bezi* (GAD URUPa-la-a) diye geçen bezin varlığını, onun tanınmış ve revaçta bir bez oluşuyla ilgili görür⁶¹. Ayrıca, Kaşkaların da dokumacılıkları bilinmektedir. Bütün bunlardan, bölgede hayvancılık ve dokumacılığın ilerlemiş olduğu sonucuna ulaşılır⁶².

Eskiçağ yazarları, Gazelonitis ve çevresinde yumuşak yünlü hayvan sürülerinin bolluğu nedeniyle bir yün endrüstrisinin oluştuğunu bildirmektedir. Aynı durum, biraz daha doğudaki Tibarenler ülkesi için de geçerli olmalıdır⁶³. Nitekim, Bafra Ovası’nda yer alan İkiztepe’de, Hellenistik döneme tarihlenen, kurşundan bir dokuma tezgahı ağırlığı, bölgedeki bu üretimin binlerce yıllık sürekliliğine işaret eder⁶⁴.

Khilikomon Ovası’nda (Merzifon kesimi) ele geçen bir mezar stelinde yazıtın üst kısmında ayna, tarak resmi ve içi yünle doldurulmuş bir sepetle eğirme tahtası tasvirleri yer

⁵⁶ Merzifon’un Monoğrafyası 1980, 46.

⁵⁷ Larsen 1967, 4.

⁵⁸ Tekkeköy’ün M.Ö. II. bin yıl tabakasında (Birinci Kültür Katı), çok sayıda ağırşak bulunmuştur. Bkz. Özgüç 1948 b, 408; Kökten vd. 1945, 384. Ayrıca, Maşathöyük ile Amasya ve Tokat sınırlarına çok yakın olan Ortaköy Şapinuva yerleşmesinde Hitit İmparatorluk Çağına tarihlenen bir tekstil parçası bulunmuştur. Bu tekstil buluntusu ve diğer Ortaköy buluntuları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Süel- M.Süel, “1995 Yılı Ortaköy-Şapinuva Kazı Çalışmaları”, KST, XVIII-1 (1997), 339-351; L.Türker-Ş.Demirci, “Şapinuva, Ortaköy (Çorum) Kazısından Elde Edilen Bir Tekstil Örneğinin Analizi”, Ark.S.T., XIII (1998), 39-47.

⁵⁹ Özgüç 1978, 12.

⁶⁰ Maşat Höyük Batı Terası’ndaki II. Yapı Katı’nda tezgah ağırlıkları bulunmuştur. Bkz. Özgüç 1982, 48.

⁶¹ Ertem 1980, 10; CTH 376-377.

⁶² Schuler 1965, 76 vd.

⁶³ Strabon, a.g.e., XII.3.13; Apollonius Rhodius, *Argonautica*, II.373-378. Ayrıca bkz. Mehl 1987, 114.

⁶⁴ Bilgi 1999 e, 28, fig. 2.

almaktadır⁶⁵. Bu tasvirlerin, kocasının ölen karısını yüceltmek amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Ayrıca, bu durum bölgedeki koyun yetiştiriciliği ve yün işlenmesini göstermesi bakımından da önemlidir⁶⁶.

1515 yıllarında Merzifon Kazası'nda gelişmiş bir dokuma endüstrisi vardı⁶⁷. 17. yüzyılda Merzifon bezinin ünlü olduğu bilinmektedir. Nitekim bu bez Kırım Yarımadası başta olmak üzere çevre bölgelere de ihraç edilmekteydi⁶⁸.

1844 yıllarında Gümüşhacıköy'de tekstil üretimi ve ürünlerinin yoğun olduğu anlaşılmaktadır⁶⁹. Amasya'da da yağ keteni üretilmektedir⁷⁰.

3. Kereste Üretimi

Orta Karadeniz Bölgesi'nin orman bakımından zenginliği bilinmektedir. O yüzden erken dönemlerden itibaren bölgenin ekonomik yapısında orman ürünlerinin büyük etkisi olmuştur⁷¹.

Hitit egemenliği döneminde, tapınak ve saray inşaatlarında kullanmak için Şakaddunuwa adlı bir dağdan iyi cins kereste sağlandığı bilinmektedir⁷². Kaşka ülkesi içinde olmayan bu dağ, Hattuşili'nin Kaşga seferiyle ilgili olarak geçmektedir⁷³. Böylece, Hititlerin Ilgaz Dağları'ndan ya da kollarından, günümüzde olduğu gibi iyi cins kereste sağlamış oldukları anlaşılmaktadır⁷⁴.

⁶⁵ Araştırmacılar, stelin, Gelinkiraz'da olduğunu belirtmektedirler. Bkz. Anderson vd. 1903-1910, 168, no: 156.

⁶⁶ Weimert 1983, 62.

⁶⁷ Çolak 1991, 52.

⁶⁸ Evliya Çelebi, II.369 vd.

⁶⁹ Kütükoğlu 1999, 46 vdd.

⁷⁰ Ayrıca, Samsun ve çevresinde 1485 yıllarında önemli oranda keten ve kendir üretiminin yapıldığı bilinmektedir. Evliya Çelebi de, Samsun Şehrinde büyük oranda kendir ipleri bulunduğunu anlatır. Bkz. Evliya Çelebi, III.77 vd.

⁷¹ Nitekim, Orta Karadeniz Bölgesi'nde olduğu düşünülen Zalpa'yla ilgili adak ve kült materyalleri arasında tahtadan yapılmış nesnelere rastlanması bu durumun kanıtı sayılabilir. Bkz. Forlanini 1984, 259.

⁷² Gonnet 1968, 134; Darga 1985, 57.

⁷³ Schuler 1965, 60, 97. S. Alp, burayı Karahna kesiminde aramaktadır. Bkz. Alp 1977 a, 637 vd. Bunun yanında, S. Alp, bu dağın Çekerek'in batısında aranması gerektiğini bildirir. Alp 1991, 7. Ayrıca bkz. Darga 1973, 57. Ayrıca bkz. M. Darga, "Hitit Metinlerinde Geçen ^{NA4}ZI.KIN= ^{NA4}huwaşi Kelimesinin Anlamı Hakkında Bir Araştırma", *Belleken*, 132/XXXIII (1969), 493-504; Darga 1973, 22.

⁷⁴ Darga 1973, 57.

B. Endüstriyel (Sınai) Üretim

1. Maden Ürünleri

a. Madencilik

Çalışma sahamız madencilik açısından önemli bir bölgedir. En erken dönemlerden itibaren Kuzey Anadolu'da maden yataklarının bilindiği ve kullanıldığı yapılan kazı ve araştırmalardan anlaşılmaktadır⁷⁵.

P.S. de Jesus, J. Yakar'ın Anadolu bakır yataklarını Batı Anadolu'da arama girişimine karşılık bu madenle ilgili en önemli yatakların Kızılıрмаğın kuzey ve kuzeydoğusuyla doğuda bulunduğunu bildirir. Jesus'a göre bunların Orta Karadeniz kesimi ve çevresinde olanları; Küre Grubu (Orta Karadeniz'in batısı ve Batı Karadeniz), Pontik Grubu (Amasya-Tokat-Sivas kesimi), Giresun-Trabzon Grubu'dur (Batı sınırı Ordu'nun batısına kadar). Nitekim, bölgede Tokat ve Amasya kesimlerinin özellikle İT III'den itibaren İç Anadolu başta olmak üzere geniş bir alanın metal ihtiyacını karşılamakta olduğu anlaşılmaktadır⁷⁶.

Bu yüzden, T. Özgüç, Alacahöyük eserlerinin Tokat-Niksar-Erbaa ve Gümüşhacıköy gibi madencilik aktivitelerinin yoğun olduğu kesimlerde yapıldığını öne sürmektedir. O, ayrıca, Alacahöyük, Eskiypar ve Kalinkaya'ya Kozlu civarından maden eserlerin gittiğini düşünmektedir. Ayrıca, Assur Ticaret Kolonileri Çağında Hattuşa'ya gelen tüccarların bu kesimden maden aldıkları bilinmektedir⁷⁷.

Bunun yanında, Horoztepe, Erbaa-Kozlu yöresine çok yakındır. Bu bakımdan, Horoztepe halkının da bakır başta olmak üzere, maden ihtiyaçlarını bu kesimden sağladıkları düşünülmelidir. P.S. de Jesus, maden eserlerden yola çıkarak Horoztepe'nin Alaca kültürünün

⁷⁵ Bu durumun en erken örneklerinden birisi Düdartepe'dir. Bkz. İ. K. Kökten, "Kuzey-Doğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *DTCFD*, III/5 (1945), 465-486; Özgüç 1948 a, 79 vdd.; Özgüç 1948 b, 401 vdd.

⁷⁶ Bunların dışında Yapraklı, Ergani ve Murgul-Kuvarsan Grupları da bulunmaktadır. Bkz. Jesus 1978, 98 vd.; Jesus 1976, 64 vdd.; Belli 1992, Harita 1-2.

⁷⁷ Özgüç 1978, 36; Özgüç 1958 a, 27. Ayrıca bkz. Jesus 1972, 139; Dercksen 1996, 27. Göller ve Oymaağaç Mezarlarındaki maden eserler de bu bakımdan ele alınabilir. Bkz. Özgüç 1980, 459 vdd. Biraz aşağıda da değinileceği gibi Alacahöyük ve İkiztepeliler'in yararlandığı bakırın Merzifon-Bakırçay Vadisi'nden, arseniğin de Gümüşhacıköy'deki Gümüş'ten geldiği öne sürülmektedir. Bkz. Bilgi 1990, 260. Ayrıca bkz. Özgüç 1958 a, 27; Alkım 1983, 42.

kuzeydeki bir devamı olduğunu da öne sürmektedir. Nitekim, T. Özgüç, Horoztepe’de, benzerlerine Alacahöyük’te rastlanmayan yeni kap tiplerinin çok olduğunu bildirmektedir⁷⁸.

Bölgenin bakır yatakları, ne çok zengin ne de çok fakirdir. Fakat sınırlı bölgesel metalurjiyi sağlayacak kadar yeterlidir. Bu yüzden, özellikle ilk dönemlerde bölge toplumları buradaki yataklarla yetinmiş olmalıdır. Ancak, bazı dönemlerde (Troia IIa-IIg) ihtiyacı karşılayacak yeterli bakır üretimi olmadığından ham bakır ithali yoluna gidilmiştir⁷⁹.

Geç Kalkolitik Çağ’da maden eserlerin izabe yoluyla elde edilmiş bakırdan yapıldığı bilinmektedir. Bu dönemde, başta Orta Karadeniz Bölgesi’ndeki Küre, Bakırçay ve Kozlu madenleri olmak üzere madencilik aktivitelerinin yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu madencilik merkezlerinin, erken dönem yerleşmelerinden uzakta yer almaları, bu dönemde maden ticaretinin yapıldığının kanıtı sayılmaktadır⁸⁰.

İTÇ’dan itibaren, maden eserlerin yapımında bakırın yanı sıra gümüş, altın, kurşun gibi metaller de kullanılmıştır⁸¹. Bu dönemde, bakırın saf olarak değil de alaşım halinde kullanıldığı bilinmektedir. Bakırı sertleştirmek için, önceleri arsen, sonraları da kalay, alaşım elemanı olarak kullanılmıştır⁸².

Orta Karadeniz madenciliğiyle ilgili önemli bir sorun da, Tokat ve Erbaa yöresi için M.Ö. III. bin ve sonrasında tunç üretiminde gereksinim duyulan kalayın mineralinin nereden ve nasıl sağlanmış olduğudur. Bu maden, M.Ö. III. bin yılın ilk yarısında kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde, ihtiyaç duyulan kalayın, Anadolu’da üretildiği ya da dışarıdan ithal edildiği konuları tartışmalıdır. Bu dönem yerleşmelerinden, Horoztepe, Mahmatlar ve

⁷⁸ Özgüç-Akok 1957, 203 vdd.; Özgüç 1958 a, 27; Özgüç-Akok 1958, 7 vdd.; Jesus 1972, 139 vd.

⁷⁹ Jesus 1978, 98. E. Kaptan, Tunç Çağı’nda en fazla ihtiyaç duyulan madenin bakır olduğunu; bakır cevherinin ergitilmesi için gerekli ısının 1000-1083°C arasında olması gerektiğini ve bunun Tunç Çağı insanların ulaşabileceği en yüksek ısı olduğunu öne sürmektedir. Kaptan 1976, 61. Ayrıca bkz. Healy 1978, 36.

⁸⁰ Bilgi 1997, 4 vd.; Özbal vd. 2001, 29 vdd.

⁸¹ Oymağaç kesiminde ele geçen ve İTÇ’a tarihlenen kurşundan imal edilmiş bir testi bu dönemde metalurjinin ne kadar ileri gittiğinin göstergesidir. Bkz. Anlağan 1990, 68, Resim 15; Silistreli 1988, 35. Bunun yanında, Hititlerin değil de, Hattilerin Anadolu’ya sonradan gelmiş oldukları ve onların geldikleri topraklarda varlığı bilinen kalay metalini Anadolu’ya tanıtmış oldukları da öne sürülmektedir. Bkz. Bilgi 1997, 5. Hattiler, Hititleri din, dil, mitoloji edebiyat başta olmak üzere bütün kültürel faaliyetlerde etkiledikleri bilinmektedir. Bkz. E. Akurgal, “L’Art Hatti”, Sedat Alp’e Armağan Festschrift Für Sedat Alp- Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp, Ankara, 1992, 1. Ayrıca bkz. Bilgiç 1948 b, 391 vdd.

⁸² Anlağan-Bilgi 1989, 10; Özbal vd. 2000, 47 vd.

Kayapınar'daki metal eserlerde bakırı sertleştirmek için arsenin yanında, kalay da arsenle birlikte kullanılmıştır⁸³.

M.Ö. II. bin yıl başlarında ise, arsenin, yerini kalaya bırakmaya başlamasıyla, Anadolu'da kalay katkılı tuncun yaygın olarak kullanılmaya başladığı ve kalaya olan ihtiyacın oldukça arttığı görülür. Böylece, Anadolu'da kalay ticaretinin başladığı anlaşılmaktadır. M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde bu ihtiyacın karşılanabilmesi için Mezopotamya ya da daha doğudaki yerlerden kalay ithal edildiği bilinmektedir⁸⁴. V. Haas, Orta Karadeniz Bölgesi'nde yer aldığı tahmin edilen Zalpa'nın M.Ö. II. bin yıl başlarında önem kazanmasının bu dönemde bölgedeki tunç üretimiyle ilgili olduğunu bildirir. Nitekim, burada büyük bir Assur kolonisi kurulmuştur⁸⁵. Bunun yanında, Zalpa'yla ilgili bir adak listesinin sonunda, metalden oluşan nesnelerin de bulunması bu bakımdan önemlidir⁸⁶.

Son yıllarda, Niğde çevresinde de eskiçağlarda kullanılan kalay yatakları tespit edilmiştir. Ayrıca, Merzifon Bakırçay Vadisi ve Gümüşhacıköy'ün Gümüş Bucağı'nda kalay, bir alaşım elementi olarak keşfedilmiştir. Bakırçay Vadisi Sakapınarı Mevkii'nde, cüruflarda kalaya ancak % 0.07 oranında iz olarak rastlanabilmiştir⁸⁷. Bu yüzden Anadolu'da saptanan kalay yatakları arasında ekonomik olarak işlenebileni bulunmamıştır⁸⁸.

Maşathöyük İTÇ tabakalarındaki maden buluntuları bölge madenciliğindeki gelişme ve yerli geleneğin durumunu göstermesi bakımından çok önemlidir⁸⁹.

⁸³ Jesus 1978, 101; Kaptan 1983, 164 vdd.; Kaptan 1986, 19; Kaptan 1995 a, 197 vdd.; Kaptan 1995 a, 197; Mellaart 1968, 190; Temizer 1954, 327; Tezcan 1960, 14 vdd.; Bilgi 1997, 6. E.Kaptan Anadolu'nun ve Yakınoğu uygarlıklarının, Prehistorik devirlerde zamanın koşullarına göre yeterli kalay cevheri rezervine sahip olmadıklarını bildirmektedir. Bkz. Kaptan 1976, 1, 4; Mellaart 1968, 191.

⁸⁴ Jesus 1978, 101; Kaptan 1995 a, 197 vdd.; Kaptan 1995 a, 197; Bilgi 1997, 5 vd. E.Kaptan Hitit Çağı ve sonraki dönemlerde Anadolu'da Orta Avrupa ve Kuzey İtalya'dan sağlanıp Ege ve Boğazlar yoluyla getirilen kalayın kullanıldığını iddia etmektedir. Ancak, bu durum da kesin değildir. Bkz. Kaptan 1983, 167. Avrupa'dan kalay ithali konusunda bkz. J.Mellaart, "Some Reflections on the History and Geography of Western Anatolia in the Late Fourteenth and Thirteenth Century B.C.", *An.Ar.*, X (1986) , 215-231. Bunun yanında, Hititlerin kalayı Suriye'den temin etmiş oldukları; fakat kalay ticaretinin Doğu Akdeniz sahillerinde yapıldığı konusunda görüşler de vardır. Bkz. Bilgi 1997, 14.

⁸⁵ Haas 1977, 18 vd.

⁸⁶ Forlanini 1984, 254.

⁸⁷ Bu yataklardan, yalnızca Niğde Celaller'dekinin gerçekten ekonomik olabileceği üzerinde durulmaktadır. Bunun yanında, Türkiye'de ilk kalay cevherleşmesi de, Bursa yöresinde saptanmıştır. Bkz. Kaptan 1995 a, 197 vdd.; Kaptan 1995 b, 192 vd.; Kaptan 1996, 166 vdd. Ayrıca bkz. Kaptan 1988, 225 vd.

⁸⁸ Kaptan 1983, 167, 169 vd. Ayrıca bkz. Yakar 1985, 31; Anlağan-Bilgi 1989, 10.

⁸⁹ Özgüç 1981, 373.

Amasya- Merzifon yakınlarındaki Oymaağaç Mezarlığı ve Çorum'un yaklaşık 50 km. kuzeydoğusundaki Göller Mezarlığı İTÇ'a ait madeni buluntular bakımından çok önemlidir. Bu kesimdeki Göller Mezarlığı'yla beraber ölü hediyeleri olarak bakır ve tunçtan çok sayıda madeni buluntuya rastlanmaktadır⁹⁰.

Bölgenin en önemli yerleşmelerinden olan İkiztepe'de, bol miktarda madeni esere rastlanmaktadır. İkiztepe'de Geç Kalkolitik Çağ ve İT I'de saf bakır, sonra da (İT III ve Er Hitit) arsenli bakırdan başta mızrak ucu ve hançer olmak üzere, çeşitli sert ve keskin aletler ile farklı maden eserler yapılmıştır⁹¹.

İkiztepe buluntularından, burada İT II ve III'de metal üretim tekniklerinde bazı gelişmeler olur ve bu gelişme, sonraki dönemlerde devam eder. Bu dönemlerde, değişik filiz kaynaklarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Araştırmacıların ifadesine göre, özellikle metal eserlerin incelenmesi sonucu, uygulanan izabe yöntemi bakımından İT II'den III'e geçişte ilerleme olduğu izlenmiştir⁹².

Amasya-Merzifon Tavşan Dağı'nda, Bakırçay Vadisi'nde, yamaçlarda maden galerileri; buradaki çayın her iki tarafında da cüruf yığınları ve ergitme ocağı kalıntılarına rastlanmaktadır. Buluntular, burada yüzbinlerce tonluk cüruf yığınlarının varlığına işaret etmektedir. Buradaki cüruf yığınları, bakır izabe çalışmalarının çok uzun bir süre devam etmiş olduğunu göstermektedir⁹³.

Ayrıca, Merzifon'da Düzyurt Dağı'nda 3.000 tonluk cüruf olduğu tahmin edilmektedir⁹⁴.

Amasya-Merzifon Bakırçay Deresi Bahçelidere, Sakapınarı ve Kağındere Mevkii⁹⁵, Suluyalak Deresi Mevkii ve Bakırçay Vadisi, Büklüce Köyü Subaşı Mevkii başta olmak üzere

⁹⁰ Özgüç 1980, 460 vdd.; Özgüç 1978, 31 vd.; Silistreli 1988, 34 vdd.; Sadberk Hanım Müzesi'nde bulunan ve bu bölgeden gelmiş olması muhtemel görülen metal eserler için bkz. Anlağan 1990, 66 vdd.

⁹¹ Alkim 1983, 31; Ö. Bilgi, "Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları (1993-1994 Dönemleri Sonuçları), An.Ar., XV (1999), 137-165, 145; Bilgi 1999 b, 173; Bilgi 1999 c, 204 vd.; Bilgi 1999 d, 41 vdd..

⁹² A. B. Tuğrul- Ö. Bilgi, "Radyografi Teknikleri ile İkiztepe Kazısı 1992 Metal Buluntularının Restorasyon-Konservasyon Öncesi Değerlendirilmesi", ArkST., IX (1994), 77-99, 80 vdd.; Yakar 1985, 31 vd.

⁹³ Jesus 1976, 64 vdd.; Bilgi 1990 a, 213; Bilgi 1990, 258; Ergin-Güler 1981, 84, 90 vd.; Özbal vd. 2000, 48; Özbal vd. 2001, 30; R. Nair, Jeofizik Faaliyeti Sonuç Raporu, 31 Ekim 1973, MTA Raporu, 7; R. Nair, "Bakırçay'da Ön Jeofizik Araştırmalar", MTA Raporu, Ankara, 1972, 1-6.

⁹⁴ Kunç-Gül 1983, 92. Ayrıca bkz. Healy 1978, 66 vd.

⁹⁵ Kaptan 1988, 226.

bölgede maden yataklarının varlığı bilinmektedir. Subaşı kesiminde cüruf içinde topraktan yapılmış üfleçler ele geçmiştir. Bu kesimde yer alan, Bahçelidere'deki bir ocaktan çıkarılan odun kömürü örneği, buradaki bakır madeninin 2000 yıl önce; Suluyalak Vadisi'nden alınan örnek ise, bakır madeninin günümüzden 4000 yıl önce işletildiğini göstermektedir⁹⁶.

Ayrıca, Bakırçay ile Köprübaşı'nda birleşen Pırasa Çayı kesiminde de maden yatakları bulunmaktadır. Buradaki vadinin, kuzey yamaçlarında, Bakacak Tepe yakınlarındaki Pırasa Kayası Mevkii'nde geniş bir arsenopirit (FeAsS) cevherleşmesi bulunmaktadır. Bu cevherleşme, 40-50 m. genişliğinde bir bant şeklinde, iki mermer oluşumu arasında dere yatağına doğru uzanmaktadır. Toplanan örnekler, % 30'un üzerinde arsenik içeren zengin bir arsenopirit kaynağının varlığını ortaya koymaktadır⁹⁷.

Amasya-Gümüşhacıköy'de cevher zenginleştirmede kullanılan ve muhtemelen Geç Roma dönemine tarihlenen çok çukurlu bir taş havan bulunmuştur. Bu taş havan, bakır cevherinin ergitmeye hazırlandığı kırma işinin son evresinde kullanılmıştır. Halbuki bu kesimde, bakır için değil, kurşun cevherinin metalurjiye hazırlanmasında kullanılan cevher hazırlama aletlerinin bulunması gerekirdi. E.Kaptan'a göre, büyük olasılıkla burada Roma ya da Geç Roma dönemlerinde kurşun cevherleriyle birlikte, geçici bir süre bakır cevheri de işlenmiş olmalıdır⁹⁸. Bu taş havanda işlenen bakır cevherinin de, yine Gümüş Beldesi'nin 6 km. kuzeybatısındaki İmirler yakınlarında olduğu tespit edilmiştir. Bu mevkiide, bakır cevherlerine ait damarlara rastlanmaktadır⁹⁹.

Amasya-Merzifon Sakapınarı eski bakır cürufları arasında da benzer cevher zenginleştirme aletleri ele geçmiştir¹⁰⁰. Bunlar, bakır cevherinin ergitilecek tane boyutuna getirilmesinde kullanılmış, çok sayıda kırma-ezme çukurları olan (çok çukurlu taş havan, çok çukurlu kırma-ezme taşı) malzemelerdir¹⁰¹.

Bakırçay-Subaşı mevkiinde izabe çalışmaları, kullanılmış olan pişmiş toprak körük üfleçleri ile (tuyéres) İkideğirmenarası mevkiinde cevher zenginleştirmede kullanılan

⁹⁶ Kaptan 1988, 226 vd.; Ergin-Güler 1981, 84, 90 vd.; Jesus 1976, 64 vdd., Foto 2. Ayrıca bkz. Dercksen 1996, 27; Kunç-Gül 1983, 92. Subaşı Mevkii'ndeki körük üfleci MTA Tabiat Tarihi Müzesi'nde bulunmaktadır (Envanter no: 189.9).

⁹⁷ Özbal vd. 2000, 48; Özbal vd. 2001, 31 vd.; Bilgi 2001 a, 13; Bilgi 2001 b, 7; Bilgi 2001 c, 319.

⁹⁸ Kaptan 1997, 44, 46 vd.; Pilz 1938.

⁹⁹ Kaptan 1997, 47 vd. Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir rapor için bkz. Bektaş 1976.

¹⁰⁰ Kaptan 1988, 225 vdd.; Kaptan 1997, 46 vd.

¹⁰¹ Kaptan 1986, 19 vdd., 27; Kaptan 1988, 228 vd.; Kaptan 1996, 164 vd.

mermerden yapılmış bir havan bulunmuştur. Bunun yanında, biraz aşağıda da değineceğimiz gibi, aynı bölgede Bakırçay-Sakapınarı Mevkii'nde mermerden yapılmış çok gözlü bir havan ele geçmiştir. Bütün bunlar, yöredeki madencilik faaliyetlerinin kanıtıdır. Buradaki madencilik çalışmalarının İTÇ sonlarından itibaren başladığı ve bu durumun Roma Çağı boyunca devam ettiği görülmektedir. Ayrıca, son zamanlarda terkedilen Madenköy Harebeleri, maden işletmeciliğinin Osmanlı egemenliği döneminde de devam ettiğini ortaya koymaktadır¹⁰².

Gümüşhacıköy'ün 5 km. güneybatısındaki Gümüş Beldesi'nde bulunan cüruf birikimi Anadolu'daki önemli metalurjik bulgular arasındadır. Bu cüruflar, kurşun cevheri ergitmesine ait olup, çok eski bir geçmişe sahiptir. Bunun yanında, Türkiye'de saptanan ve şimdilik bilinen en fazla cüruf birikimi buradadır. Gümüş Mevkii'nde görülen yığınların büyük kısmını kurşun izabesi sonunda elde edilen cüruf meydana getirmektedir. Bu sahadaki cüruf içerisinde, arsenik çok yüksek bir oranda görülmektedir¹⁰³. Buradaki cürufların, 500 bin ton ile 1-1.5 milyon ton arasında olduğu öne sürülmektedir. Buradaki cürufun, erken dönemlerin üstünde yeniden toplanan Osmanlı dönemi kalıntıları olması muhtemeldir¹⁰⁴.

Ö. Bilgi, Gümüş'ün batısında yer alan İnegöl Dağı kesimindeki araştırmaları sırasında Gümüş'ün yaklaşık 5 km. kuzeybatısında kalan Kartalkaya kesimindeki kayalıklarda çeşitli madenci galerilerinin bulunduğundan söz etmektedir. Ayrıca, Gümüş'ün 20 km. kuzeybatısında, Büyük Alan ve Sallar Köyleri arasındaki Niyazbaba Mevkii'nin hemen batısındaki kayalıklarda ve Gümüş'ün 4 km. güneybatısında yer alan Karaali Köyü'nün batısındaki Karlıdoruk Tepesi'nde maden galerilerine rastlanmıştır¹⁰⁵.

İnegöl Dağı Gürleyik Tepe'de de cüruf buluntuları ele geçmiştir. Buradaki cüruflar, C 14 yöntemi ile M. Ö. 167- M. S. 19 (düzeltilmiş) yıllarına tarihlenmektedir¹⁰⁶.

Gümüş Köyü civarında arsen içeren yatakların bulunduğu ve bunların Roma çağından beri işletildiği bilinmektedir¹⁰⁷. P.S. de Jesus, Gümüşhacıköy'de büyük kurşun tabakalarının

¹⁰² Sakapınarı cüruf deposu civarında, M.S. 1-2. yüzyıllara ait keramiklere rastlanmıştır. Bkz. Kaptan 1988, 227; Bilgi 1990 a, 214; Ergin-Güler 1981, 84, 90 vd.; Kaptan 1995 b, 189; Kaptan 1996, 165; Jesus 1976, 64 vdd.

¹⁰³ Kaptan 1997, 43, 47; V. Kovenko, "Gümüşhacıköy ve Karasu Kurşun Madenleri Kuzey Kurşun Bölgesi", *MTA Mecmuası*, 36 (1946), 234-249; Kuşç-Gül 1983, 92.

¹⁰⁴ Kaptan 1997, 43, 47; Kuşç-Gül 1983, 92; Coronini 1964.

¹⁰⁵ Bilgi 2001 b, 3, 7 vd.

¹⁰⁶ Özbal vd. 2001, 30.

eskiçağda işletildiğini; fakat işletmeye değer miktarda gümüş filizinin olup olmadığının bilinmediğini bildirir. Ancak, yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi son yıllarda yapılan araştırmalar buradaki gümüş filizlerinin eskiçağdan Osmanlı dönemi sonlarına kadar işletildiğini ortaya koymaktadır¹⁰⁸.

Gümüş Beldesi ve çevresinde yapılan araştırmalar sırasında geçmiş çağlarda madencilerin kurşunun oksitli ve sülfürlü minerallerinden oluşan cevherleri ve hatta gümüş sülfürlü cevherleri elde ettikleri belirlenmiştir¹⁰⁹. Bu beldede yer alan Tekke Mahallesi'nde farklı özellik gösteren cüruflar bulunmaktadır¹¹⁰.

1995 yılında M. Özsait başkanlığında yaptığımız yüzey araştırmaları sırasında, Gümüş'te cürufların yoğun olarak bulunduğu kesimin çevresinde yaptığımız araştırmalarda Roma Çağı yerleşmesine tanıklık eden keramikler gördük. Ayrıca, Gümüş'teki Camide, Roma Çağı'na ait devşirme malzemelere ve çevre yerleşmelerde de bu dönemi veren buluntulara rastladık. Bundan, bu maden ocağının Roma döneminde de işletildiği anlaşılmaktadır.

Merzifon'daki Oymağaç mezarlığı, bu bakımdan önemlidir. Çünkü, bu mezarlık hem Gümüş ve çevresindeki maden yataklarına çok yakındır ve hem de burada tunç ve kurşundan imal edilmiş çok sayıda madeni eser ele geçmiştir¹¹¹.

Strabon, İnegöl Dağları'yla lokalize edilen Sandarakurgion Dağı'nda yapılan madencilikten bahsetmektedir:

"...Sandarakurgion Dağı'nın, yapılan madencilikten dolayı içi boşalmıştır, çünkü işçiler altında büyük oyuklar açmışlardır. Maden, vergi mültezimleri tarafından işletilmekteydi ve burada suçlarından ötürü pazarda satılan tutsakları madenci olarak kullanmaktaydılar, çünkü işin zahmetinden başka, madendeki havanın ve cevherin berbat kokusundan ötürü burada çalışmanın hem öldürücü ve hem de dayanılmaz olduğunu

¹⁰⁷ Bilgi 1990 a, 214.

¹⁰⁸ Jesus 1978, 101; Jesus 1976, 64 vdd.; Ozbal-Yener 1983, 80. Ayrıca bkz. Merzifon'un Monoğrafyası 1980, 61.

¹⁰⁹ Kaptan 1997, 44.

¹¹⁰ Bunlar iki ayrı özellik göstermektedir: 1.Klasik tip cüruflar: Demir (Fe) % 10'dan fazla, Kurşun (Pb) % 1'den fazla, Çinko (Zn) % 1'den fazla, Arsenik (As) % 1'den fazla, Bakır (Cu) % 0.15, Gümüş (Ag) % 0.15, Nikel (Ni) % 0.15; Antimon (Sb) % 0.1; 2.Metalik cüruflar: Bunlar demir-arsenik alaşımıdır. Demir % 59.71, arsenik % 31.50, kurşun % 0.87, bakır % 0.97. Bkz. Kaptan 1997, 45. Ayrıca bkz. Muhly vd. 1985, 77.

¹¹¹ Silistreli 1988, 34 vdd.; Anlağan 1990, 66 vdd.

söylerler; öyle ki işçiler kısa sürede ölmeye mahkumdur. Bundan başka, sayıları ikiyüzden fazla olmayan işçiler devamlı hastalık ve ölümle telef olduğundan, ocak yararlanmaya elverişli olmamakta ve dolayısıyla çoğu zaman çalıştırılmamaktaydı... ”¹¹².

P. S. de Jesus, madenlerdeki ölümlerin izabe çalışmalarında ortaya çıkan arsenik dumanlarından dolayı olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca, Gümüş Mevkii’ndeki cürufun kapsadığı yüksek arsenik miktarına da dikkat çekerek; Gümüş’le, Strabon’da Roma ocaklarının bulunduğu kent olarak geçen yerin aynı oldukları sonucuna ulaşmaktadır. Jesus, Romalılar’ın arsenikten çok bu yöredeki kurşun madenine gereksinim duyduklarını ve muhtemelen bunu işletmiş olduklarını düşünmektedir¹¹³.

Ö. Bilgi, İkiztepe’ye kuşuçu 100 km. uzaklıkta bulunan Bakırçay’ın İkiztepe’nin maden yatağı olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca, İkiztepe’nin bakır ağırlıklı eserlerinin alaşımında yüksek oranda arsen kullanılmış olmasının, İkiztepelilerin, Bakırçay dışında başka yatlardan da yararlandıklarını düşünmektedir. İkiztepeliler, Bakırçay bakır yataklarının yanı sıra Gümüş’teki arsen yataklarından da yararlanmış olmalıdırlar¹¹⁴. Çünkü, İkiztepe’den Bakırçay’a ve oradan da Gümüş’e ulaşmak kolaydır. İkiztepeliler, buraya ulaşmak için Kızılıрмаğın dağlar içinde aktığı Akçay Boğazı’na kadar Kızılırmak Vadisi’ni takip edip, oradan güneye dönerek Oymağaç Höyük ve Vezirköprü üzerinden Köprübaşı yoluyla Bakırçay’a inmiş olmalıdırlar. Ayrıca, İkiztepelilerin maden eser üretmek için Bakırçay ve Gümüş’ten maden filizi değil, ingot götürmüş oldukları iddia edilmektedir. Böylece, bunlar İkiztepe’de işlenerek maden eserler imal edilmiştir¹¹⁵.

Bu konuda Ö. Bilgi şunları söylemektedir:

“İkiztepeliler’in metalleri, 3 sene süre ile bölgede geliştirdiğim yüzey araştırmaları sonucunda, Merzifon yakınındaki Tavşan Dağı’nda yer alan Bakırçay bakır yataklarını işleten yerel madencilerden sağladıkları olası görülmektedir. Buradaki yüzeye çok yakın, demir de

¹¹² Strabon,a.g.e, XII.3.40. Ayrıca bkz. Healy 1978, 136 vd.

¹¹³ Jesus 1976, 66. Ayrıca bkz. Bilgi 1990, 258.

¹¹⁴ Ö. Bilgi, bu kesimde: Merzifon- Tavşan Dağı’ndaki bakır yatakları ile cürufaları ve Gümüşhacıköy-İnegöl Dağı’ndaki gümüş ve arsen yataklarının yakınındaki üretim merkezlerinden maden ithal edildiğinden sözeder. Bkz. Bilgi 1999 d, 44; Bilgi 1990 a, 214; Bilgi 1989, 204 vdd.; Alkım 1973 a, 64; Alkım 1973 b, 437; Alkım 1974, 25; Bilgi 1999 d, 43 vd.; Bilgi 2001 c, 319.

¹¹⁵ Bilgi 1990 a, 214; Bilgi 1989, 204 vdd.; Alkım 1973 a, 64; Alkım 1973 b, 437; Alkım 1974, 25; Bilgi 1999 d, 43 vd.; Bilgi 2001 c, 319. U.B.Alkım, İkiztepe’de kullanılan metal eserlerin hammaddelerinin ya Amasya-Tokat-Erbaa ve Kozlu ya da Giresun-Trabzon kesiminden getirilmiş olabileceğini söyler. Bkz. Alkım 1983, 42.

içeren bakır madeni filiz yatakları ile yüzlerce bin ton ağırlığındaki cüruf kalıntıları ve küçük maden galerileri eşkiçağ madenciliğinin delili olarak kabul edilmektedir”¹¹⁶.

H. Özbal da İkiztepe arsenikli bakır buluntularının bölgede bulunan cevher kaynakları kullanılarak yöre metalurjistleri tarafından üretilmiş olabileceğini bildirmektedir¹¹⁷.

1999 yılında yaptığımız yüzey araştırmaları sırasında Merzifon, İnalan Köyü Sırtları-Hırka Barajı arkasında, çok sayıda maden cürufuna rastladık. Bu madencilik buluntularının hemen yanında, İTÇ ve Roma dönemine tarihlediğimiz keramikler de ele geçmiştir.

Ayrıca, burada ele geçen eserlerdeki teknik ve sanat yönünden gösterilen aşama dikkat çekicidir. Çünkü, hem döküm-dövme tekniklerinin kullanılması, hem de bazı malzemelerde tunç üzerine gümüş ve kurşun kaplama gibi uygulanması zor tekniklerin yapılması çok önemlidir. Bu, M.Ö. III. bin yıl sonunda, genel olarak Anadolu’da olduğu gibi, Orta Karadeniz Bölgesi’nde de madenciliğin çok ileri bir aşama gösterdiğinin kanıtıdır¹¹⁸. Bunun sonucu olarak, Prehistorik çağlardan itibaren Orta Karadeniz’den ve özellikle Tokat-Amasya çevresinden yakın bölgelere maden ihraç edildiği düşünülebilir¹¹⁹.

R. Temizer, Alacahöyük’deki gibi zengin mezarların, kuzeyde stepten ormanlık kesime geçişi sağlayan alanda, Çorum-Amasya-Tokat illeri dahilinde bulunabileceğini öne sürmektedir¹²⁰.

M.Ö. II. bin yılda madencilik aktivitesinin aynı şekilde devam ettiği gözlenmektedir. Düdartepe’nin M.Ö. II. bin yılı veren (Üçüncü Düdartepe Kültürü) tabakasında tunç süs ve savaş eşyalarının yanı sıra altın küpelere de rastlanmıştır¹²¹.

Maşat Höyük’te bulunmuş bir tablet, bu bölgedeki madencilik faaliyetlerinin bir diğer kanıtı durumundadır:

¹¹⁶ Bilgi 2001 a, 13.

¹¹⁷ Özbal vd. 2001 b, 32.

¹¹⁸ Tezcan 1960, 16 vdd. Ayrıca bkz. Özgüç-Akok 1957 , 204; Özgüç 1958 b, 53 vdd.; Özgüç-Akok 1958, 17, Levha IX-X; Akurgal-Hirmer 1976, 15.

¹¹⁹ Özgüç 1958 b, 56.

¹²⁰ Temizer 1954, 330. T. Özgüç ve M. Akok da bu görüşe katılmaktadır. Bkz. Özgüç-Akok 1957 , 209.

¹²¹ Özgüç 1948 b, 406; Özgüç 1948 a, 56 vdd.

Öy. 1. "Toptan ikiyüz bronz balta,

2. Gaşipura'da otuz balta,

3. Kara[hñ]a'da yirmi balta,

4. Gaşaşa'da 20 balta,

Ay. 5. Zinzili'de otuz balta,

6-8. Tapigga'da, yukarıda, yüz bronz balta"¹²².

Nitekim Hitit metinlerinde bu bölgede yer alan Tummanalıların Lukkalılar gibi gümüş ihraç ettikleri anlatılmaktadır:

5. Gümüşle kaplı bir boynuz: Kaştamalı Kida (onu sevketti)

6. Gümüşle kaplı bir boynuz: Kawarnaili'nin kardeşi (onu sevketti) 2 gümüş çubuk

7. (ve) 2 gümüş kaplı boynuz: Tummana halkı (onu sevketti): 4 gümüş fincan (ve)

8. 6 gümüş çubuk: Lukka halkı (onu sevketti): 1 gümüş çubuk,

9. Tummanalı Kammaliya (onu sevketti). Hesni (??...) (bütün bunları) kontrol etti. 1 gümüş çubuk

10. Doğramacı Harana (onu sevketti): Saggana onu kontrol etti"¹²³.

Bölgede demir madeninin de işlendiği anlaşılmaktadır. Demir madeninin 1400-1500'C'de eritilebildiği düşünülürse bu bölgede madencilik teknolojisinin ne kadar ileri olduğu anlaşılacaktır.

Nadir bulunması ve değerli olmasından dolayı, Hitit krallarının demirin eritme sırrını sürekli saklamaya çalıştıkları görülmektedir. Aynı zamanda, demirin ihracını da sıkı bir şekilde kontrol altına almaya çalışmışlardır. Meteorik demirin kullanıldığı¹²⁴ bu dönemde, özellikle demirin işlenişinin yüksek bir teknolojiyi gerektirmesi, üretiminin ve dolayısıyla kullanım alanının sınırlı kalmasına neden olmuştur. M.Ö. II. bin yılın son çeyreği ve daha

¹²² Alp 1986, 232 vd.; Alp 1983, 46.

¹²³ KBo XVI 38 Öy. 5-10. Ayrıca bkz. Kempinski-Kosak 1977, 88 vd.

¹²⁴ Assur metinlerde demir "amutum" şeklinde geçmektedir. Ayrıca, sözedilen dönemde, bu maden altından daha değerliydi. Ayrıca, demirin Anadolu'dan çıkarılması da yasaktı. Bkz. L. Deroy, "L'expansion Préhistorique du Fer et Les Noms Dece Metal en Grec Ancien et en Latin", An.Ar., II/1-2 (1965), 179-190.

yoğun olarak M.Ö. I. bin yılın başlarından itibaren teknolojik gelişimle paralel olarak, demir madeninin kullanımı da artmıştır¹²⁵.

Güneydoğu Karadeniz Dağları'ndan çıkan, Terme (Thermodon) Çayı yatakları da maden zenginliğine sahiptir. Terme, Küre ya da Bakırçay vd. yerlerden gelen madenler kuzeydeki liman kentlerine ulaştırılmakta ve buradan da dışsatımları yapılmaktaydı. Bu kıyılar, özellikle batıya olan maden ihraçlarından dolayı önem taşıyorlardı. Başta, Sinope ve Trapezos olmak üzere, bölge kolonileri hinterlanddan gelen madenlerin Akdeniz dünyasına sevkinde başrol oynamaktaydı¹²⁶.

Bölgedeki bozkır halklarının, madencilik çalışmaları da dikkat çekicidir. İmirler ve Taşova-Ladik'de bulunan ve üstün demir-bronz döküm tekniklerine işaret eden buluntular bu durumun kanıtıdır. Örneğin; İmirler kesiminde bulunan sap delikli savaş baltasının sap yuvası bronzdan, gövdesi ise demirden yapılmıştır. Ele geçen okuçları da üstün bir döküm tekniği gösterir. Bunlar dökümden sonra işlenmiş ve kesici kısımları keskinleştirilmiştir¹²⁷.

Bölgedeki madencilik aktiviteleri buradaki Hellenistik ve Roma dönemlerinde de devam etmiştir. Özellikle, demir madeni hayati bir öneme sahipti. Çünkü, askeri amaçlar ve geliştirilmiş tarım teknikleri açısından demire çok ihtiyaç vardı¹²⁸.

14. yüzyılın ilk yarısında, Gümüş'de (Amasya-Gümüşhacıköy) gümüş madenlerinin işletildiği bilinmektedir. İbn Batuta'da, Gümüş şöyle anlatılır: "...Gümüş, bakımlı ve büyük bir şehir olup, Irak ve Suriye'den gelen tüccarlar buraya gelerek mal alırlar. Burada, gümüş madeni vardır..."¹²⁹.

¹²⁵ Nitekim, Homeros'da, demir madeninin altın ve tunç kadar değerli olduğu anlatılmaktadır:

"Atreusoglu kıyma bana,
sana yaraşır kurtulmalıklar vereyim.
Varlıklı babamın çok şeyleri var,
Tuncu var, altını var, işlenmiş demiri var ...", Homeros, *İlyada*, VI. 45-50.

Ayrıca bkz. Blümner 1884, IV.71; M.N.van Loon, *Urartian Art*, İstanbul, 1966, 81; Mellaart 1968, 190 vd.; Bilgen 1999, 273 vdd.

¹²⁶ Rostovtzeff-Ormerod 1951, 212; Huxley 1966, 65; Drews 1976, 22 vd., 319; 254 vd.; M. Vassileva, "Greek Ideas of the North and the East: Mastering the Black Sea Area", *The Greek Colonisation of the Black Sea Area, Historical Interpretation of Archaeology*, ed. G.R. Tsatskheladze, 1998, 69-77, Stuttgart, 74.

¹²⁷ Bunların bir kısmında, döküm sonrası oluşan çapağın temizlenmemesi gibi döküm hatalarına rastlanmaktadır. Bkz. V. Ünal 1982, 67 vdd.

¹²⁸ Rostovtzeff 1964⁴, 586 vd.

¹²⁹ İbn Batuta, 29.

Gümüşhacıköy Maden Ocağı Osmanlı egemenliğinin son yıllarında da işletilmekteydi. 1801 yılında işletmeye alınan Gümüşhacıköy Maden Ocağı'nda gümüş ve kurşun üretimi yapılmaktaydı¹³⁰. Gümüş Beldesi'ndeki metalurjik faaliyetlerin, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdüğü bilinmektedir. Nitekim, 1868 yılına ait Amasya Mufassal Defteri'nde Gümüş Kazası'ndaki madencilik çalışmaları görülebilmektedir. 1868 (21 Rebiülevvel sene 1285) tarihli bu defterde, Gümüş Kazası'nda muntazam çarşı ve pazar olmadığından, madencilerin, ürettikleri malları satamadıkları ve bu yüzden Çarşamba günlerinin, pazar günü olması istenmektedir¹³¹. Bu beldede yer alan, Tekke Mahallesi'nde, Osmanlı dönemine ait bir metalurjik tesisin tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Cumhuriyet döneminde de bu kesimde madencilik aktiviteleri MTA Enstitüsü'nün daha bilimsel metodlar uygulamasıyla sürmüştür¹³².

b. Taş İşçiliği ve Kıymetli Taşlar

Amasya-Gümüşhacıköy Kartalkaya'da çeşitli taş aletler¹³³ ve Gaffar Dede'de çakmaktaşıdan dilgiler¹³⁴ ele geçmiştir. Merzifon Kayadüzü Kasabası'ndaki Üçtaş Höyük'te de obsidyen ve çakmaktaşıdan dilgi ve kazıyıcı aletler ele geçmiştir. Ayrıca burada üç adet te küçük el baltası ele geçmiştir¹³⁵. Maşat Höyük M.Ö. II. bin yıl tabakalarında, mermer ve çeşitli taşlardan süs eşyaları bulunmuştur¹³⁶.

Hititler döneminde taş işçiliğinin oldukça gelişmiş bir sanat olduğu anlaşılmaktadır¹³⁷.

Bunun dışında, bölgede mezar taşları başta olmak üzere, çeşitli büyük taşların çıkarılarak işlendiği başka atölyelerin varlığı da gözardı edilmemelidir. Bu taş işçiliğinin de, ekonomide önemli bir yer tuttuğu düşünülmelidir. . Merzifon'da bulunan Aktarla (Nureni)

¹³⁰ F.Tızlak, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu Madenleri", *Doğumunun 50. ve Hizmetinin 10. Yılında Prof.Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, haz. M.A. Ünal, Samsun, 1998, 291-305, 300.

¹³¹ M. A. Erdoğan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, İzmir, 1999, 50 vd.

¹³² Cumhuriyet döneminde, Gümüş Beldesi'ndeki eski kurşun metalurjisine ait cüruflarla özellikle ilgilenilmiştir. Bunun başlıca nedeni, burada geçmiş dönemlerde ergitilen kurşun cevherinin nereden sağlanmış olduğudur. Bkz. Kaptan 1997, 43, 45.

¹³³ Özşait 1990 a, 370, resim 15.

¹³⁴ Özşait-Dündar 1997, 174.

¹³⁵ Özşait 2002, 194.

¹³⁶ Özgüç 1982, 47 vd.

¹³⁷ Dinçol 1982, 69.

Lahiti'nin yapımında kullanılan malzemenin Tavşan Dağı eteklerindeki taş ocaklarından getirilmiş olacağı düşünülmektedir¹³⁸.

2. Çömlekçilik

Çanak-çömlek üretimi, en erken dönemlerden itibaren insan hayatında önemli bir yer tutmuştur. Orta Karadeniz Bölgesi M.Ö. II. bin yıl yerleşmelerinde bulunan çanak-çömlekler ve diğer pişmiş toprak buluntular bu dönemde bölgede yoğun bir imalatın varlığını ortaya koymaktadır¹³⁹.

Maşat Höyük'te üretimle beraber ithal kapların varlığı, çanak-çömleğin ekonomik boyutunun göstergesi sayılabilir. Maşat Höyük'teki Myken ve Kıbrıs malzemeleri bu durumun kanıtıdır¹⁴⁰.

Çalışma bölgemizde de bütün yerleşmelerde rastlanan çanak çömlekler ve bu yerleşmelerin bazılarında muhtemelen fırınlama ile ilgili buluntular, bu kesimdeki üretimin ticari boyutunun göstergesidir.

C. Diğer Ticari Unsurlar

Çalışma sahamızda, yukarıda saydıklarımızın dışında başka ticari unsurların varlığı da bilinmektedir. Bunların en önemlilerinden birisi buradan yapıldığı bilinen köle ticaretidir. Bunun yanında, bal ve balmumu, fındık, kestane ve tuz ticaretinin de önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

¹³⁸ A. Yüce, "Merzifon Aktarla(Nureni) Lahiti Kurtarma Kazısı", Müze Kurtarma Kazıları Semineri, VIII (1998), 517-528, 520

¹³⁹ Bölgede Eski Hitit Dönemi çanak-çömlekleri için bkz. Akurgal-Hirmer 1976, 36, figür 36, 39. Karahna kenti kült envanterinde, *çömlekçilik* hakkında bkz. Darga 1973, 13 vd.

¹⁴⁰ Özgüç 1978, 15, Levha 83-84; Özgüç 1982, 31, 50 vdd.

Bölgede, köle ticaretinin yoğun olduğu bilinmektedir¹⁴¹. Bu köleler Skythia'dan çok Anadolu'dan getirilmektedir. Bölgenin liman kentlerinden Sinope'nin, bu ticarete önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir¹⁴².

Eskiçağda, bölgede üretilen baldan, kaliteli balmumu yapıldığı ve bunların ihraç edildiği bilinmektedir¹⁴³. Balmumu, ilaç ve mum yapımı; ressamlık, plastik sanatlar ve yazı tahtalarında kullanılmaktaydı¹⁴⁴. Nitekim, 1515 yıllarına ait belgelerde Merzifon'da bal üretimi hakkında bilgi verilmektedir¹⁴⁵.

1515 yıllarında Merzifon Kazası'nda soğan, ceviz, meyva, nohut ve haşhaş üretimi de yapılmaktadır¹⁴⁶.

¹⁴¹ *Kaşkalı köleler* hakkında bkz. Schuler 1965, 36. Ayrıca, Kaşkaların Hitit savaş esirlerini köle yapması konusunda bkz. Schuler 1965, 73.

¹⁴² Polybios, a.g.e., IV.38; Appianos, a.g.e, 78; Minns 1913, 440; Leaf 1916, 2; Mehl 1987, 118.

¹⁴³ Strabon, a.g.e, XII.3.18; Plinius,a.g.e , XI.59; XXI.74, 77, 83; Polybios,a.g.e, IV.38. 4-6. Ayrıca bkz. Minns 1913, 440; Rostovtzeff 1964¹, 586; Mehl 1987, 113 vd. Hititler döneminde balmumuyla ilgili bkz. Dinçol 1982, 61.

¹⁴⁴ Blümner 1884, II, 151 vdd.

¹⁴⁵ Çolak 1991, 50.

¹⁴⁶ Çolak 1991, a.y.

SONUÇ

Çalışma alanımızı oluşturan Merzifon, Gümüşhacıköy ve Hamamözü Kalkolitik Çağ'ın ortalarından itibaren yerleşime sahne olan bir bölgedir. Nitekim, bölgede yapılan arkeolojik yüzey araştırmaları sonucu tespit edilen 70'e yakın yerleşmeden 56'sında Kalkolitik ve İTÇ kültürlerine rastlanması bu durumun kanıtıdır. Bu kesimde varlığı bilinen 10 Kalkolitik yerleşmenin hepsinde İTÇ kültürlerinin bulunması, bölgede Kalkolitik'ten İTÇ'a geçişte kesintinin olmadığını kanıtıdır. Ayrıca, bu geçiş döneminde İTÇ yerleşmelerinin sayısının Kalkolitik yerleşmelerin yaklaşık 5 katına çıkması, nüfustaki artışı da işaret sayılmalıdır.

Bölgede M. Ö. II. bin yıl başlarında da yerleşmelerin yoğunluğu devam etmektedir. Bu durum da, muhtemelen Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'daki ticari canlılığın bir yansıması veya sözedilen dönemdeki genel sosyal-politik durumla bağlantılı olabilir.

Merzifon, Gümüşhacıköy ve Gümüş kesimindeki madencilik aktiviteleri Eskiçağ dünyasında bölgemiz için önemli bir ekonomik gelir kaynağı oluşturmuş ve bazı bilim adamlarına göre İkiztepe başta olmak üzere Anadolu'daki başlıca yerleşmelere bu bölgeden maden ihraç edilmiştir. Nitekim, bu kesimdeki buluntular Kalkolitik Çağ'dan yakın zamanlara kadar bölge madenlerinin kullanıldığının kanıtıdır.

Ancak, bu bölgede Hitit egemenliği dönemi ile ilgili çeşitli problemler söz konusudur. Bu dönemde Merzifon, Gümüşhacıköy ve Hamamözü'nün Hitit egemenliğinin kuzey yayılım alanı içinde kaldığı görülür. Bu bölge de, Orta Karadeniz kıyı kesiminde yaşadıkları düşünülen Kaşkalar tarafından sürekli bir şekilde tehdit edilmekteydi. Muhtemelen, Hitit egemenliği döneminde çalışma alanımız Hitit-Kaşka mücadelelerinden önemli ölçüde etkilenmiş olmalıdır.

Bu kesimde Phryg egemenliğini veren yerleşmelerin de sayı olarak fazla olduğu görülür. Bu durum da, Kuzey Anadolu kesiminde önemli bir yol güzergahı üzerinde olan Merzifon başta olmak üzere, bölge yerleşmelerinin konumları ile ilgili olmalıdır.

Bölgede Khilikomon Ovası ve civarının verimli olması, burasının sadece kendi ihtiyacı için değil Orta Karadeniz Bölümü'nün diğer yerleşmeleri için de önemli bir tahıl ambarı konumuna ulaşmasını sağlamıştır.

Bölgenin doğal kaynaklar ve yaşama şartları yönünden önemli bir potansiyele sahip olması nedeniyle , yukarıda işaret edildiği gibi, Son Kalkolitik ve özellikle İTÇ 2'den itibaren yoğun bir yerleşmeye sahne olduğu görülmüştür.

İTÇ 3 ve onu izleyen OTÇ ve STÇ çağlarında bölge yerleşmelerinde bir süreklilik izlenmiştir. M.Ö. 1190 yılında Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından hemen sonra da, Erken Demir Çağı'nın ilk safhalarında bölgede otuz kadar yerleşmenin bulunmuş olması, bölgenin bu dönemlerde de yerleşime sahne olduğunu göstermiştir.

Antik kaynaklar ve yazıtlar, bölgenin Arkaik ve Klasik Çağları hakkında bilgi vermemektedir. Bölgede bu dönemlere ilişkin keramik ve mimari yapılar da şimdiye kadar tespit edilmemiştir.

Hellenistik ve Roma Dönemlerinde bölgenin yeniden canlandığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda özellikle Roma Dönemi'ne ait birçok yerleşme ve kale kalıntısı tespit edilmiştir. Kale yapılarının çokluğu bölgenin Roma Dönemindeki askeri öneminin göstergesidir.

BİBLİYOGRAFYA ve BİBLİYOGRAFİK KISALTMALAR*

1. Antik Kaynaklar

APOLLONIUS	Argonautica , çev. R.C. Seaton (Loeb), Londra, 1961.
RHODIUS	
APPIANOS	Historia Romana , çev. H. White (Loeb), Londra, 1955.
ARRIANOS	Alexandrou Anabasis , çev. E.I. Robson (Loeb), Londra, 1949.
ATHENAEUS	Deipnosophistae , çev. C.B. Gulick (Loeb), Londra, 1957.
CASSIUS DİO	Historia Romana , çev. E. Cary (Loeb), Londra, 1954.
DIODOROS SICILUS	Bibliothekes Historikes , çev. C.H. Oldfather (Loeb), Londra, 1939.
VALERIUS FLACCUS	Argonautica , çev. J.H. Mozley (Loeb), Londra, 1963.
L.A.FLORUS	Epitoma de Tito Livio , çev. E.S. Forster (Loeb), Londra, 1966.
S.I.FRONTINUS	Stratagemata , çev. C.E. Bennett (Loeb), Londra, 1961.
HERODOTOS	Herodot Tarihi (Historiai) , çev. M. Ökmen, İstanbul, 1983 ² .
Q.CURTIUS RUFUS	Historiarum Alexandri Magni Macedonis , çev. J.C. Rolfe (Loeb), Londra, 1962.
KSENOPHON	Anabasis , çev. C.L. Browson (Loeb), Londra, 1947.
GAIUS PLINIUS SECUNDUS	Naturalis Historiae , çev. H. Rackham- W.H.S. Jones (Loeb), Londra, 1962.
PLINIUS	Epistulae , çev. W. Helmoth (Loeb), Londra, 1927.
POLYBIOS	Historiai , çev. W.R. Paton (Loeb), Londra, 1960.
STRABON	Geographika , Coğrafya XII-XIV, çev. A. Pekman, İstanbul, 1987.

* Bibliyografya seçme eserlerden oluşmaktadır. Diğer eserler dipnotlarda verilmiştir.

Çaldıran

2. Yeni Eserler

- AfO   **Archiv for Orientforschungen**
- AJA   **American Journal of Archaeology**
- AJPh   **American Journal of Philology**
- Akkan 1970   AKKAN, E., **Bafra Burnu-Delice Kavşağı Arasında Kızılırmak Vadisinin Jeomorfolojisi**, Ankara.
- Akkan 1986   AKKAN, E., "Karadeniz: Oluşumu, Hidrografik Özellikleri", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, I, 1-7.
- Akşit 1985   AKŞİT, O., *Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö. 27- M.S. 395)*, İstanbul.
- Akurgal 1966   AKURGAL, E., **Orient und Okzident**, Baden.
- Akurgal-Hirmer 1976   AKURGAL, E.- M.HIRMER, **Die Kunst Der Hethiter**, München.
- Alkim 1973 a   ALKIM, U.B., "Recent Archaeological Research in Turkey-Samsun Province", **AS**, XXIII, 62-65.
- Alkim 1973 b   ALKIM, U.B., "İslahiye ve Samsun Bölgesinde 1972 Dönemi Çalışmaları", **Belleten**, XXXVII/147, 435-438.
- Alkim 1974   ALKIM, U.B., "Tilmen Hüyük Kazısı ve Samsun Bölgesi Araştırmaları, 1972", **TAD**, XXI-2, 23-30.
- Alkim 1980   ALKIM, U.B., "Üçüncü Dönem İkiztepe Kazısı (1976)", **TAD**, XXV-1, 1-13.
- Alkim 1983   ALKIM, U.B., "Einige Charakteristische Metallfunde von İkiztepe", **Beitrage zur Altertumskunde Kleinasien-Festschrift für Kurt Bittel**, I-II, 29-42.
- Alkim vd. 1988   ALKIM, U.B.-H.ALKIM-Ö.BİLGİ, **İkiztepe I**, Ankara.
- Alp 1977 a   ALP, S., "Maşat-Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında", **Belleten**, XLI/164, 637-647.
- Alp 1977 b   ALP, S., "Hitit Kenti Hanhana'nın Yeri", **Belleten**, 164, 649-652.
- Alp 1979   ALP, S., "Maşat-Höyük'te Keşfedilen Çivi Yazılı Hitit Tabletleri", **TTKong.**, VIII-1, 1976, 165-196, Lev.123-124.

- Alp 1980 ALP, S., "Die Hethitischen Tontafelentdeckungen auf dem Maşat-Höyük", **Belleten**, 173/XLIV, 25-59.
- Alp 1983 ALP, S., "Die Lage der Hethitischen Kultstadt Karahna im Lichte der Maşat-Texte", **Beitrage zur Altertumskunde Kleinasien-Festschrift für Kurt Bittel**, I-II, 43-46.
- Alp 1986 ALP, S., "Maşat Tabletlerinin Eski Anadolu Coğrafyasına Katkıları", **TTKong**, IX-1, 1981, 227-233.
- Alp 1990 ALP, S., "Hitit Çağında Anadolu Coğrafyası; Bazı Atılımlar ve Yeni Umudlar", **Uluslararası 1. Hititoloji Kongresi Bildirileri** (19-21 Temmuz 1990), 21-24.
- Alp 1991 ALP, S., **Hethitisch Breif aus Maşathöyük**, Ankara.
- Alp 1995 ALP, S., "Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap", **Şarap ve Şarapçılık Dosyası/ Anadolu Uygarlıklarında Şarap** (Ankara), 1-23.
- An.Ar. **Anadolu Araştırmaları**, İstanbul, 1955 vd.
- ANRW **Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt**, Berlin, New-York, 1980.
- Anderson 1903 ANDERSON, J.G.S., "A Journey of Exploration in Pontus", **Studia Pontica**, I, Bruxelles, 1-104.
- Anderson 1939 ANDERSON, J.G.C., "Two Anatolian Notes", **AS**, W.H.Buckler, Manchester, 1-7.
- Anderson 1910 vd. ANDERSON, J.G.- F. CUMONT- H. GREGOIRE, **Recueil des Inscriptions Grecques et Latines du Pont et de l'Arménie**, **Studia Pontica**, III/1, Bruxelles, 1903-1910.
- Anlağan 1990 ANLAĞAN, Ç., "Sadberk Hanım Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Eski Tunç Çağı Eseri", **TTKong**, X-1, 65-70, Levha 45-62.
- Anlağan-Bilgi 1989 ANLAĞAN, Ç.- Ö.BİLGİ, **Sadberk Hanım Müzesi Protohistorik Çağ Silahları**, İstanbul.
- Ardos 1984 ARDOS, M., **Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi I**, İstanbul.
- Ardos 1985 ARDOS, M., "Jeomorfoloji Açısından Türkiye Ovalarının Oluşumları ve Gelişmeleri", **Coğrafya Dergisi**, I, 111-126.
- ArkST. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, **Arkeometri Sonuçları Toplantısı**, 1986 vdd.

- AS **Anatolian Studies**, Journal of the British Institute of Archeology at Ankara, Londra, 1951 vd.
- AST T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, **Araştırma Sonuçları Toplantısı**, 1983 vdd.
- Atalay 1982 ATALAY, İ., **Türkiye Jeomorfolojisine Giriş**, İzmir.
- Avcı 1998 AVCI, M., "İlgaz Dağları ve Çevresinin Bitki Coğrafyası I (Bitki Örtüsünün Coğrafi Şartları)", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi**, 6, 137-216.
- Baydur 1970 BAYDUR, N., **Kultepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul.
- Baydur 1981 BAYDUR, N., "Eski Anadolu Uygarlıklarının Sikkelere Yansıması", **TTKong**, IX-1, 415-422.
- BCH Ecole Française d'Athènes, **Bulletin Correspondance Hellenique**, Paris 1877 vd.
- Bektaş 1976 BEKTAŞ, O., "Amasya-Gümüşhacıköy-İmirler Köyü Bakır İhbar Sahalarına ait Ön Jeolojik Rapor", **MTA Raporu**, Ankara, 1-11.
- Belleten Türk Tarih Kurumu, **Belleten**, 1937 vd.
- Belli 1992 BELLİ, O., "Eskiçağ ve Ortaçağ'da Doğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Önemli Bronz Atölyeleri", **Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları**, (İstanbul), 79-95.
- Bilgi 1987 BİLGİ, Ö., "İkiztepe Kazılarının 1985 Dönemi Sonuçları", **KST**, VIII-1, 149-156.
- Bilgi 1989 BİLGİ, Ö., "İkiztepe Kazılarının 1987 Dönemi Sonuçları ve Çevre Araştırmaları", **KST**, X-1, 201-210.
- Bilgi 1990 a BİLGİ, Ö., "Samsun-İkiztepe Kazılarının 1988 Dönemi Sonuçları ve Çevre Araştırmaları", **KST**, XI-1, 211-220.
- Bilgi 1990 b BİLGİ, Ö., "Samsun Müzesi Protohistorik Çağ Silahları ve Orta Karadeniz Bölgesi Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler", **TTKong**, XI, 253-268.
- Bilgi 1997 BİLGİ, Ö., "Klasik Çağ Öncesinde Anadolu'da Ticaret", **Palmet**, I, 1-36.
- Bilgi 1998 BİLGİ, Ö., "M.Ö. 2. Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi", **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara, 63-75.

- Bilgi 1999 a BİLGİ, Ö., "İkiztepe Kazısı 1997 Dönemi Sonuçları", **KST**, XX-I, 485-505.
- Bilgi 1999 b BİLGİ, Ö., "Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları (1995 Dönemi Sonuçları)", **An.Ar.**, XV, 167-190.
- Bilgi 1999 c BİLGİ, Ö., Samsun-İkiztepe Arkeolojik Kazıları Tepe III Çalışmaları (1996 Dönemi Sonuçları ve Genel Değerlendirme)", **An.Ar.**, XV, 191-230.
- Bilgi 1999 d BİLGİ, Ö., "İkiztepe'de Ele Geçen Son Buluntuları Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler", **TTKong.**, XII/1, 1994, 41-50, Levha 17-28.
- Bilgi 1999 e BİLGİ, Ö., "İkiztepe in the Late Iron Age", **AS, Anatolian Iron Ages**, ed. A. Çilingiroğlu- R.J. Matthews, 4, 27-54.
- Bilgi 2001 a BİLGİ, Ö., **Protohistorik Çağ'da Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri. Hint-Avrupalıların Anavatanı Sorununa Yeni Bir Yaklaşım**, İstanbul.
- Bilgi 2001 b BİLGİ, Ö., "Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatının Kökeni ve Gelişimi", **Belleten**, LXV-242, 1-34.
- Bilgi 2001 c BİLGİ, Ö., "İkiztepe Kazılarının 1999 Dönemi Sonuçları", **KST**, XXII-1, 315-326.
- Bilgiç 1944 BİLGİÇ, E., "Kapadokya Tabletlerine Göre Anadolu Kavimleri Üzerinde Araştırmalar", **DTCFD**, II/1, 33-43.
- Bilgiç 1948 a BİLGİÇ, E., "Anadolu'nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatları ile Rekonstrüksiyonu (Siyasi-İdari ve İktisadi-İçtimai Bakımlardan)", **DTCFD**, VI/1-2, 489-516.
- Bilgiç 1948 b BİLGİÇ, E., "M.Ö. 2000 Yıllarında Anadolu Kavimleri", **TTKong.**, III, 386-393.
- Birinci Coğrafya Kongresi 1941 **Birinci Coğrafya Kongresi. 6-21 Haziran 1941. Raporlar, Müzakereler, Kararlar**, Ankara.
- Blumenthal 1950 BLUMENTHAL, M., **Orta ve Yeşil Irmak Bölgelerinin (Tokat, Amasya, Havza, Erbaa, Niksar) Jeolojisi Hakkında**, Ankara.
- BMC 1889 WROTH, W., **A Catalogue of Greek Coins in the British Museum, Pontos, Paphlagonia, Bithynia and the Kingdom of Bosphorus**, ed.R.S. Poole, Londra.
- Bryce 1986 BRYCE, T., "The Boundaries of Hatti and Hittite Border Policy", **Tel-Aviv**, 13-14, 85-102.

- Burney 1956 BURNEY, C.A., "Northern Anatolia Before Classical Times", **AS**, VI, 179-203.
- CAH **Cambridge Ancient History.**
- Calder-Bean 1958 CALDER, W.M.- G.E.BEAN, **A Classical Map of Asia Minor**, Londra.
- CIG **Corpus Inscriptionum Graecorum.**
- CIL **Corpus Inscriptionum Latinarum.**
- Coronini 1964 CORONINI, G., "606 NO.LU Ruhsat Sahası Dahilindeki Gümüşhacıköy Kurşun Yatağı Hakkında Rapor", **MTA Raporu**, çev. M. T. Şendil, Ankara.
- Cramer 1832 CRAMER, A., **A Geographical and Historical Description of Asia Minor I-II**, Oxford.
- Çolak 1991 ÇOLAK, M., "XVI. Yüzyıl Başlarında Merzifon'a Ait İki Tapu-Tahrir Defteri", **Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 6, 43-59.
- Çölaşan 1960 ÇÖLAŞAN, U.E., **Türkiye İklimi**, Ankara.
- Darga 1973 DARGA, M., **Karahna Şehri Kült Envanteri**, İstanbul.
- Darga 19842 DARGA, M., **Eski Anadolu'da Kadın**, İstanbul.
- Darga 1985 DARGA, M., **Hitit Mimarlığı/ 1. Yapı Sanatı**, İstanbul.
- Davis-Kraay 1973 DAVIS, N.- C.M.KRAAY, **The Hellenistic Kingdoms Portrait Coins and History**, Londra.
- Dercksen 1996 DERCKSEN, J.G., **The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia**, İstanbul.
- Didik 1982 DİDİK, S., "Gümüşhacıköy (Amasya) Yöresinin Jeolojisi ve Petrol Olanakları", **MTA Raporu**, Ankara, 1-12.
- Dinçol 1982 DİNÇOL, A.M., "Hititler" **Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi**, I, 18-120.
- Dinçol 1997 DİNÇOL, A.M., "Eski Anadolu Dillerinde 'Yerleşim' ve 'Konut' ", **Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme**, İstanbul, 116-121.

- Dinçol-Darga 1970 DİNÇOL, A.- M. DARGA, "Die Feste von Karahna", *Anatolica*, III (1969-1970), 99-118.
- Dinçol-Yakar 1974 DİNÇOL, A.-J.YAKAR, "Nerik Şehri'nin Yeri Hakkında", *Belleten*, XXXVIII-152, 562-582.
- Doğaner 1988-1992 DOĞANER, S., "Türkiye'de Tarım İşletmeleri ve Faaliyetleri", *İ.Ü.Coğrafya Dergisi*, 3, 159-174.
- Donbaz 1997 DONBAZ, V., "Eski Anadolu Koloni Çağında Anadolu'da Ticaret Hayatı", *Palmet*, I, 57-71.
- Dönmez 2000 a DÖNMEZ, Ş., "Sinop-Samsun-Amasya İlleri 1998 Yüzey Araştırması", *AST*, XVII-2, 229-244.
- Dönmez 2000 b DÖNMEZ, Ş., "Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, ed. O. Belli, Ankara, 330-334.
- Drews 1976 DREWS, R., "The Earliest Greek Settlements on the Black Sea", *JHS*, XCVI, 18-31.
- DTCFD **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1942 vd.
- Erer 1983 ERER, S., **Merzifon Depresyonu ve Çevresinin Jeomorfolojik Etüdü**, İstanbul.
- Ergin-Güler 1981 ERGİN, M.- R.GÜLER, "H.Ü. Radyokarbon laboratuvarında Yapılan Çalışmalar, İkiztepe C-14 Tarihleri ve Diğer Bazı C-14 Sonuçları", **Tübitak Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri**, II, 79-83.
- Ertem 1974 ERTEM, H., **Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası**, Ankara.
- Ertem 1980 ERTEM, H., **Hitit Devleti'nin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana**, Ankara.
- Evliya Çelebi EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, III-V, İstanbul, 1314-1315.
- Forlanini 1984 FORLANINI, M., "Die 'Götter von Zalpa' Hethitische Götter und Stadte am Schwarzen Meer", *ZA*, 74, 245-266.
- Forlanini 1998 FORLANINI, M., "The Geography, of Hittite Anatolia in the Light of the Recent Epigraphical Discoveries", **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara, 217-222.
- FGrH **Die Fragmente der Griechischen Historiker**, çev. F. Jacoby.

- French 1984 FRENCH, D.H., "Roman Roads and Milestones in Anatolia 1982", **AST**, I, 87-88.
- French 1985 a FRENCH, D.H., "Roma Yolları ve Miltaşları", **AST**, II, 123-129.
- French 1985 b FRENCH, D.H., "Roads and Milestones 1984", **AS, The Year's Work**, XXXV, 8-10.
- French 1986 FRENCH, D.H., "Roma Yolları ve Miltaşları: 1984", **AST**, III, 143-154.
- French 1987 FRENCH, D.H., "Küçük Asya, Roma Yolları ve Miltaşları 1985", **AST**, IV, 109-112.
- French 1988 a FRENCH, D.H., "Roman Roads and Milestones of Asia Minor 1987", **AS, The Years Work**, XXXVIII, 8-10.
- French 1988 b FRENCH, D.H., **Roman Roads and Milestones of Asia Minor 1-2**, Ankara.
- French 1989 FRENCH, D.H., "1987 Yılı Roma Yolları ve Miltaşları Çalışması", **AST**, VI, 273-281.
- French 1990 FRENCH, D.H., "Roman Roads and Milestones of Asia Minor 1989", **AS, The Years Work**, XL, 9-11.
- French 1991 a FRENCH, D.H., "Sinopean Notes 2", **Epigraphica Anatolica**, 18, 141-156.
- French 1991 b FRENCH, D.H., "1989 Roma Yolları Miltaşları ve Yazıtları Araştırması", **AST**, VIII, 229-240.
- French 1991 c FRENCH, D.H., "Dated Inscriptions at Amasia", **Arkeoloji Dergisi Özel Sayı I (Erol Atalay Memorial)**, İzmir, 65-70.
- French 1991 d FRENCH, D.H., "New Milestones From Pontus and Galatia", **Pontica**, I (Paris), 77-96.
- French 1992 FRENCH, D.H., "1990 Yılı Roma Yolları ve Miltaşları Çalışması", **AST**, IX, 149-163.
- Garstang-Gurney 1959 GARSTANG, J.- O.R.GURNEY, **The Geography of the Hittite Empire**, Londra.
- Mc Ging 1986 Mc GING, B.C., **The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus**, Leiden.

- Goetze 1930 GOETZE, A., "Bemerkungen zu dem Hethitischen Text", **RHA**, I/1, 18-30.
- Goetze 1940 GOETZE, A., **Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography**, New Haven.
- Goetze 1951 GOETZE, A., "The Problem of Chronology and Early Hittite History", **Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR)**, 122, 18-25.
- Goetze 1957 a GOETZE, A., **Kulturgeschichte des Alten Orients Kleinasien**, München.
- Goetze 1957 b GOETZE, A., "The Roads of Northern Cappadocia", **RHA**, XV/61, 91-103.
- Goetze 1960 GOETZE, A., "Critical Reviews", **JCS**, XIV, 43-48.
- Goetze 1994 GOETZE, A., "Şuppiluliumaş'dan Muwatalliş'in Mısır Savaşına Kadar Anadolu", çev. A.Süel, **Belleten**, LVII/220, 863-881.
- Grob 1972 GROB, W.H., "Pontos Euxeinus", **Der Kleine Pauly Lexion der Antike**, 4, 1051-1052.
- Güterbock 1961 GÜTERBOCK, H.G., "The North Central Area of Hittite Anatolia", **JNES**, 20 , 85-97.
- Haas 1970 HAAS, V., **Der Kült von Nerik, Ein Beitrag zur Hethitischen Religionsgeschichte**, Roma.
- Haas 1977 HAAS, V., "Zalpa, die Stadt am Schwarzen Meer und das Althethitische Königtum", **Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin**, 109, 15-26.
- Harita Genel Harita Genel Müdürlüğü, Zonguldak 1:500.000, 333 C Harita Müdürlüğü a Paftası, Ankara.
- Harita Genel Harita Genel Müdürlüğü, Samsun 1:500.000, 324 D Harita Paftası. Müdürlüğü b Ankara.
- Hauptmann 1983 HAUPTMANN, H., "Neue Funde Eurasischer Steppennomaden in Kleinasien", in: R.M.Boehmer-H.Hauptmann (Hgg), **Beitrage zur Altertumskunde Kleinasiens Festschript für K.Bittel**, Mainz, 251-270.
- Healy 1978 HEALY, J.F., **Mining and Metallurgy in the Greek and Roman World**, Londra.

- Hind 1994² HIND, J.G.F., "Mithridates", CAH, 129-164.
- HN 1967 HEAD, B.V., **Historia Numorum. A Manual of Greek Numismatics**, Londra.
- Hüseyin
Hüsameddin
1986 ABDİ-ZADE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, **Amasya Tarihi Cilt 1**, Ankara.
- Huxley 1966 HUXLEY, G.L., **The Early Ionians**, Londra.
- Işık 1995 IŞIK, A., **Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- İbn Batuta **İbn Batuta Seyahatnamesi**, çev. İ.Parmaksızoğlu, İstanbul, 1993.
- İzbırak 1972 İZBIRAK, R., **Türkiye I**, İstanbul.
- JCS **Journal of Cuneiform Studies**, The American Schools of Oriental Researches, New Haven. 1947 vd.
- Jesus 1972 JESUS, P.S., "Prehistoric Metallurgy- Another Look", **Anadolu-Anatolia**, XVI, 129-140.
- Jesus 1976 JESUS, P.S., "Eskiçağlarda Anadolu'da Yapılmış Olan Metalurjik Faaliyetler", **MTA Dergisi**, 87, 56-68.
- Jesus 1978 JESUS, P.S., "Metal Resources in Ancient Anatolia", **AS**, XXVIII, 97-102.
- JHS **Journal of Hellenic Studies**
- JNES **Journal of Near Eastern Studies**, The American Journal of Semitic Languages and Literatures, Chicago, 1942 vd.
- Jones 1966² JONES, A.H.M., **The Greek City from Alexander to Justinian**, Londra.
- JRS **Journal of Roman Studies**
- Kaptan 1976 KAPTAN, E., "Türkiye Madencilik Tarihi ve Kalay'ın Kökeni Hakkında Kahramanmaraş, Tokat, Ordu, Kastamonu ve Çorum Bölgelerindeki Eski Cüruf Depolarında Yapılan Genel Bir Araştırma", **MTA Raporu**, No: 5546 (Yayınlanmamış), Ankara.
- Kaptan 1983 KAPTAN, E., "Türkiye Madencilik Tarihi İçinde Kalayın Önemi ve Kökeni", **MTA Dergisi**, 95/96, 164-172.
- Kaptan 1986 KAPTAN, E., "Ancient Mining in the Tokat Province, Anatolia: New Finds", **Anatolica**, XIII, 19-36.

- Kaptan 1988 KAPTAN, E., "Türkiye Madencilik Tarihine Ait Merzifon- Bakırçay Yöresindeki Kalıntılar", *ArkST.*, III, 225-234.
- Kaptan 1995 a KAPTAN, E., "Tin and Ancient Tin Mining in Turkey", *Anatolica*, XXI, 197-203.
- Kaptan 1995 b KAPTAN, E., "Anadolu'da Eski Madencilik", *İ.Metin Akyurt-Bahattin Devam Anı Kitabı*, İstanbul, 189-196.
- Kaptan 1996 KAPTAN, E., "Eski Anadolu'da Cevher Zenginleştirmede Kullanılan Aletler", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, 1995, 160-176.
- Kaptan 1997 KAPTAN, E., "Gümüşhacıköy-Gümüş Beldesindeki Çok Çukurlu Taş Havan", *ArkST.*, XII, 43-55.
- Kempinski 1993 KEMPINSKI, A., "Šuppiluliuma I: The Early Years of His Career", *Tel Aviv, kinattutu sa darati Paphael Kutscher Memorial Volume*, Tel Aviv, 81-91.
- Kempinski-Kosak 1977 KEMPINSKI, A.- S.KOSAK, "Hittite Metal 'Inventories' (CTH 242) and Their Economic Implications", *Tel Aviv*, 4, 87-93.
- KBO **Keilschrifttexte aus Boghazköi- Leipzig/Berlin.**
- Koçak 2000 KOÇAK, Ö., M. Ö. II. ve I. Bin Yıllarda Orta Karadeniz Bölgesi'nin Jeopolitik ve Sosyopolitik Yapısı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul.
- Köksal 1972 KÖKSAL, A., *Bafra Ovasının Coğrafya Etüdü*, Ankara.
- Kökten vd. 1945 KÖKTEN, K.-N.ÖZGÜÇ-T.ÖZGÜÇ, "1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında İlk Kısa Rapor", *Belleten*, IX/35, 361-400, Levha LXIII-LXXIV.
- KST T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, **Kazı Sonuçları Toplantısı**, 1980 vdd.
- Kulaçoğlu 1988 KULAÇOĞLU, B., "Anadolu Medeniyetleri Müzesindeki Bir Grup Frig Seramiği", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1987 Yıllığı*, 80-94.
- Kunç-Gül 1983 KUNÇ, Ş.- Ş.GÜL, "Türkiye'de Eski Maden Yatakları ve Doğal Bakırda Eser Element Analizleri", *Tübitak Arkeometri Ünitesi Bilimsel Toplantı Bildirileri*, III, 85-102.
- Kurter 1971 KURTER, A., **Kastamonu ve Çevresinin İklimi**, İstanbul.

- Kütükoğlu 1999 KÜTÜKOĞLU, M., "Gümüşhacıköy 1260", Prof. Dr. Nihad M. Çetin'e Armağan, İstanbul, 37-61.
- Larsen 1967 LARSEN, M.T., **Old Assyrian Caravan Procedures**, İstanbul.
- Leaf 1916 LEAF, W., "The Commerce of Sinope", **JHS**, XXXVI, 1-15.
- Lebrun 1972 LEBRUN, P.C.R., "La Restauration de Nerik", **Hethitica**, 1, 15-30.
- Macqueen 1980 MACQUEEN, J.C., "Nerik and Its 'Weather God' ", **AS**, 30, 179-187.
- Magie 1950 MAGIE, D., **Roman Rule in Asia Minor I-II**, Princeton.
- Marek 1993 MAREK, C., **Stadt, Ara und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia**, Tübingen.
- Maxwell-Hyslop 1983 MAXWELL-HYSLOP, K.R., "Özgüç, T., Maşat Höyük II. A Hittite Center Northeast of Boğazköy Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982 hk.", tanıtım, **Belleten**, XLVII/188, 1225-1227.
- MDOG **Mitteilungen Der Deutschen Orient-Gesellschaft**, Berlin, 1898 vd.
- Mehl 1987 MEHL, A., "Der Überseehandel von Pontos", **Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums**, 1, 1980, **Geographica Historica** 4, Bonn.
- Mellaart 1968 a MELLAART, J., "Anatolian Trade with Europe and Anatolian Geography and Culture Provinces in the Late Bronze Age", **AS**, XVIII, 187-202.
- Merzifon'un 1980 **Merzifon'un Monoğrafyası**. Merzifonlular Yardımlaşma Derneği.
- Meteoroloji 1971 **Yıllık Meteoroloji Bülteni 1969**, Yıl: XLV, Ankara, T.C. Tarım Bakanlığı Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Genel Müdür: E. Çölaşan.
- Meyer 1879 MEYER, E., **Geschichte des Königreichs Pontos**, Leipzig.
- Minns 1913 MINNS, E.H., **Schythians and Greeks**, Cambridge.
- Mitchell 1993 MITCHELL, S., **Anatolia I-II**, Oxford.
- Monte 1992 MONTE, G.F.del, **Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes**, VI/2, **Die Orts- und Gewässernamen der Hethitischen Texte Supplement**, Wiesbaden.

- Monte-Tischler 1978 MONTE, G.F.del- J. TISCHLER, **Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes, VI, Die Orts- und Gewässernamen der Hethitischen Texte Supplement**, Wiesbaden.
- Moysey 1989 MOYSEY, R.A., "Observations on the Numismatic Evidence Relating to the Great Satrapal Revolt of 362/1 B.C.", **Revue des études Anciennes**, 91, nr. 1-2, 107-139.
- MTA Mecmuası Maden Tetkik Arama Enstitüsü Mecmuası, Ankara.
- Muhly vd. 1985 MUHLY, J.D.- R.MADDIN- T.STECH- E.ÖZGEN, "Iron in Anatolia and the Nature of the Hittite Iron Industry", **AS**, XXXV, 67-84.
- Munro 1901 MUNRO, J.A.R., "Roads in Pontus, Royal and Roman", **JHS**, XXI, 52-66.
- Murat 1998 MURAT, L., "Hitit Dünyasında Gaşgaların Yeri", **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara, 435-443.
- Nişancı 1988 NİŞANCI, A., "Karadeniz Bölgesinin İklim Özellikleri ve Farklı Yöreleri", **Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, I, 223-233.
- Nişancı 1989 NİŞANCI, A., "Orta Karadeniz Bölümünde Mevsimlik Hava Tipleri Bakımından Önemli Devreler", **Coğrafya Araştırmaları**, I/1, 69-84.
- Olshausen 1972 OLSHAUSEN, E., "Mithradates VI. und Rom", **ANRW**, I/1, 806-815.
- Olshausen 1978 OLSHAUSEN, E., "Pontos", **RE**, Suppl. XV, 396-442.
- Olshausen 1991 OLSHAUSEN, E., **Einführung in die Historische Geographie der Alten Welt**, Darmstadt.
- Olshausen 1997 OLSHAUSEN, E., "Zum Organisationskonzept des Pompeius in Pontos- ein Historisch- Geographisches Argument", **Stuttgarter Kolloquium zur Historischen Geographie des Altertums**, 1987, **Geographica Historica** 5, Bonn, 443-455.
- Olshausen-Biller 1983-84 OLSHAUSEN, E.- J. BILLER, **Historisch-Geographische Aspekte der Geschichte des Pontischen und des Armenischen Reiches, Teil, 1. Untersuchungen zur Historischen Geographie von Pontos unter den Mithradaten**, Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients. Reihe B. Geisteswissenschaften, No: 29.
- Ökse 1994 ÖKSE, T., "Sivas'ta Bulunan İskit Tipi Ok Uçları", **Arkeoloji ve Sanat**, 64-65, 24-32.

- Öngör 1977 ÖNGÖR, S., "Türkiye'de Tarım Kesiminin Milli Gelirdeki Katkısı ve Coğrafi Dağılışı", **İ.Ü.Coğrafya Enstitüsü Dergisi**, 22, 53-68, şekil 1-5.
- Özbal-
Özköşemen
1988 ÖZBAL, H.- G.ÖZKÖSEMEN, "İkiztepe Metalik Savaş Araçlarının Kimyasal Analizi", **ArkST.**, III, 139-153.
- Özbal vd. 2000 ÖZBAL, H.- A. ADRIAENS- B. EARL- B. GEDİK, "Samsun-Amasya-Tokat İlleri Yüzey Araştırmaları", **ArkST.**, XV, 47-54.
- Özbal vd. 2001 ÖZBAL, H.- N. PEHLİVAN- B. EARL, "Durağan ve Bakırçay Arsenik Cevherleşmelerinin Jeolojik, Minerolojik ve Kimyasal İncelenmesi", **ArkST.**, XVI, 29-40.
- Özçağlar 1986 ÖZÇAĞLAR, A., "Kazova'nın İklim Özellikleri", 219-251.
- N.Özgüç 1956 ÖZGÜÇ, N., "Tokat Menşeli Bir Hitit Boğa Başı", **Anatolia**, I, 53-58, Levha XII-XIII.
- Özgüç 1948 a ÖZGÜÇ, T., **Öntarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri**, Ankara.
- Özgüç 1948 b ÖZGÜÇ, T., "Samsun Hafriyatının 1941-1942 Yılı Neticeleri", **TTKong.**, 3, 1943, 393-419.
- Özgüç 1958 a ÖZGÜÇ, T., "Kültepe ve Horoztepe Kazıları", **TAD**, VIII/1, 26-27.
- Özgüç 1958 b ÖZGÜÇ, T., "The Statuette from Horoztepe", **Anatolia**, III, 53-56.
- Özgüç 1975 ÖZGÜÇ, T., "Maşat Kazısı 1974 Çalışmaları", **Belleten**, XXXIX/155, 553-555.
- Özgüç 1976 ÖZGÜÇ, T., "1975 Maşat Kazıları", **Belleten**, XL/160, 706-707.
- Özgüç 1978 ÖZGÜÇ, T., **Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar**, Ankara.
- Özgüç 1980 ÖZGÜÇ, T., "Çorum Çevresinde Bulunan Eski Tunç Çağı Eserleri", **Belleten**, XLIV/ 175, 459-474, 3 resim, Levha Plan I-XIV.
- Özgüç 1981 ÖZGÜÇ, T., "Maşat Höyük/ Eski Tapigga Kazıları 1980 Çalışmaları", **Belleten**, XLV/2-179, 371-374.
- Özgüç 1982 ÖZGÜÇ, T., **Maşat Höyük II, Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi**, Ankara.
- Özgüç-Akok
1957 ÖZGÜÇ, T.- M.AKOK, "Horoztepe Eserleri", **Belleten**, XXI/82, 201-209, 211-219, hrt.1, fig.1-48.
- Özgüç-Akok
1958 ÖZGÜÇ, T.- M.AKOK, **Horoztepe. Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskan Yeri**, Ankara.

- Özsait 1982 a   ÖZSAİT, M., "Anadolu'da Hellenistik Dönem", **Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi**, II, 333-378.
- Özsait 1982 b   ÖZSAİT, M., "Anadolu'da Roma Egemenliği", **Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi**, II, 379-416.
- Özsait 1990 a   ÖZSAİT, M., "1988 Yılı Gümüşhacıköy Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", **AST**, VII, 367-379.
- Özsait 1990 b   ÖZSAİT, M., "Orta Karadeniz Bölgesinde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", **Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, II/1, 124-131.
- Özsait 1998   ÖZSAİT, M., "1995 ve 1996 Yıllarında Amasya, Merzifon ve Gümüşhacıköy Yüzey Araştırmaları", **AST**, XV-2, 143-161.
- Özsait 2000 a   ÖZSAİT, M., "1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları", **AST**, XVII-2, 73-88.
- Özsait 2000 b   ÖZSAİT, M., "Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırmaları", **Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi**, ed. O. Belli, Ankara, 335-341.
- Özsait 2002   ÖZSAİT, M., "1999-2000 Yılı Amasya-Merzifon ve Ordu Kumru Yüzey Araştırması", **AST**, XIX-2, 191-206.
- Özsait-Koçak 1996   ÖZSAİT, M.-Ö.KOÇAK, "1994 Yılı Amasya-Taşova Yüzey Araştırmaları", **AST**, XIII, 273-291.
- Özsait-Dündar 1997   ÖZSAİT, M.- A.DÜNDAR, "1995 Yılı Amasya- Gümüşhacıköy ve Hamamözü Yüzey Araştırmaları", **AST**, XIV-2, 171-192.
- Özsait-N.Özsait 1998   ÖZSAİT, M.- N.ÖZSAİT, "Amasya'da M.Ö. II. Binyılı Yerleşmeleri", **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara, 457-468.
- Özsait-N. Özsait 2002 a   ÖZSAİT, M.- N. ÖZSAİT, "Amasya'da "Erken Demir Çağ" Keramikleri", **Arkeoloji ve Sanat Dergisi**, 24/107, 17-26.
- Özsait-N. Özsait 2002 b   ÖZSAİT, M.- N. ÖZSAİT, "Les Ceramiques du Fer Ancien ("L'age Obscur") Dans La Region D'Amasya", **Anatolia Antiqua**, X, 79-95.
- Pehlivan 1991   PEHLİVAN, M., **Kaşkaların Eski Anadolu Tarihindeki Yeri ve Önemi**, Erzurum.
- Pekcan 1987   PEKCAN, N., "Notes Preliminaires Sur la Geomorphologie de Ladik- Erbaa- Niksar", **Review**, I, 1986-1987, 155-169.

- Pilz 1938 PİLZ, R., "Gümüşhacıköy Kurşun Yataklarının İstikşafına Dair Projeler Hakkında Rapor", **MTA Raporu**, Ankara, 1-11.
- Ramsay 1960 RAMSAY, W.M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Çev. M.Pektaş, İstanbul.
- RE **RE- Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, Real-Encyclopadie der Klassischen Altertumswissenschaft**, Stuttgart, 1894 vd.
- Recueil General 1925 WADDINGTON, W.H.- E. BABELON- Th. REINACH, **Recueil Général des Monnaies Grecques d'Asie Mineure I.1. Pontus-Paphlagonie**, Paris.
- Reinach 1895 REINACH, Th., **Mithradates Eupator**, Leipzig.
- RHA **Revue Hittite et Asianique**, Paris, 1930 vd.
- Rostovtzeff 1922 ROSTOVTZEFF, M., *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford.
- Rostovtzeff 1964⁴ ROSTOVTZEFF, M., **The Social and Economic History of the Hellenistic World I**, Oxford.
- Rostovtzeff-Ormerod 1951 ROSTOVTZEFF, M.-H.A.ORMEROD, "Pontos and Its Neighbours: The First Mithridatic War", **CAH**, IX, 211-260.
- Ruge 1929 RUGE, W., "Sinope", **RE**, III/A, 252-255.
- Saraçoğlu 1990 SARAÇOĞLU, H., **Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller**, İstanbul.
- Schuler 1965 SCHULER, E.von, **Die Kaşkaer**, Berlin.
- Sevin 1982 SEVİN, V., "Anadolu'da Pers Egemenliği", **Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi**, II, 309-332.
- Silistreli 1988 SİLİSTRELİ, U., "Göller ve Oymaağaç Eski Tunç Çağı Küp Mezarları", **Bilim ve Teknik**, 184, 34-36.
- Singer 1996 SINGER, I., **Muwatalli's Prayer to the Assembly of Gods Through the Storm-God of Lightning (CTH 381)**, Atlanta, Georgia.
- Singer 1998 SINGER, I., "From Hattuša to Tarhuntašša: Some Thoughts on Muwatalli's Reign", **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara, 535-541.

- TAD **Türk Arkeoloji Dergisi**, Ankara, 1950 vd.
- Tarhan 1969 TARHAN, T., "İskitler'in Dini İnanç ve Adetleri", **Tarih Dergisi**, 23, 145-170.
- Tarhan 1970 TARHAN, T., "Bozkır Medeniyetinin Kısa Kronolojisi", **Tarih Dergisi**, 24 , 17-32.
- Tarhan 1972 TARHAN, T., **Eskiçağ'da Kimmerler Problemi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Tarhan 1979 TARHAN, T., "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", **TTKong.**, VIII/1, 1976, 355-369.
- Tarhan 1984 TARHAN, T., "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", **AST**, I, 109-120, 259-260.
- Tarhan 2002 "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler. Kimmerler ve İskitler", **Türkler**, ed. H. C. Güzel- K. Çiçek- S. Koca, Ankara, 597-610.
- TAVO 1992 TAVO, B III 6 Kleinasien Das Hethitische Reich im 14.-13. Jahrhundert v. Chr, M. Forlanini, "Tübinger Atlas des Vorderen Orient (TAVO)" der Universität Tübingen, Wiesbaden.
- Tekin 1997² TEKİN, O., **Antik Numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)**, İstanbul.
- Tekin 1993 TEKİN, O., **Bibliography of Ancient Numismatics for Anatolia. Antik Anadolu Nümizmatik Bibliyografyası**, İstanbul.
- Tekin 1994 TEKİN, O., **Yapı Kredi Koleksiyonu Grek ve Roma Sikkeleri**, İstanbul.
- Tekin 1999 TEKİN, O., **Sivas Definesi. VI. Mithradates Dönemi Pontos ve Paphlagonia Kentlerinin Bronz Sikkeleri**, İstanbul.
- Temizer 1954 TEMİZER, R., "Kayapınar Höyüğü Buluntuları", **Belleten**, XVIII/71, 317-330, resim 1-19.
- Ten Cate 1970 HOUWINK TEN CATE, H.J., **The Records of the Early Hittite Empire (c. 1450-1380 B.C.)**, İstanbul.

- Ten Cate 1997 HOUWINK TEN CATE, H.J., "Mursilis' Northwestern Campaigns – Additional Fragments of His Comprehensive Annals Concerning the Nerik Region", **Florilegium Anatolicum, Mélanges Offerts à Emmanuel Laroche**, Paris, 157-167.
- Tezcan 1960 TEZCAN, B., "Yeni Horoztepe Buluntuları", **Anatolia/Anadolu**, V, 13-28.
- TTKong. TTKong.- **Türk Tarih Kongresi Raporları**, Ankara, 1932 vd.
- Tuncel-Doğener 1989 TUNCEL, M.- S.DOĞANER, "Amasya'da Turizm: Coğrafi İmkânlar, Sorunlar ve Öneriler", **Coğrafya Araştırmaları**, I/1, 47-68.
- Tümertekin-Özgüç 1995 TÜMERTEKİN, E.-N.ÖZGÜÇ, **Ekonomik Coğrafya**, İstanbul.
- Ünal 1977 ÜNAL, A., "M.Ö.II. Binyıl Anadolu'sunda Doğal Afetler", **Belleten**, XLI/163, 423-446.
- Ünal 1999 ÜNAL, A., **The Hittites and Anatolian Civilizations**, İstanbul.
- V. Ünal 1982 ÜNAL, V., "Zwei Graber Eurasischer Reiternomaden im Nördlichen Zentralanatolien", **Beitrage zur A'lgemeinen und Vergleichenden Archaologie.**, 4 , 65-81.
- Volkman 1972 VOLKMANN, H., "Pontos", **Der Kleine Pauly Lexion der Antike**, 4, 1050-1051.
- Volkman 1969 VOLKMANN, H., "Mithradates", **Der Kleine Pauly Lexion der Antike**, 3, 1354-1359.
- Weimert 1983 WEIMERT, H., **Wirtschaft Als Landschaftsgebundenes Phänomen. Die Antike Landschaft Pontos. Eine Fallstudie**, (Doktora Tezi) Stuttgart.
- Wilson 1960 WILSON, D.R., **The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontus in the Greek and Roman Periods, a New Survey with Particular Reference to Surface Remains Still Visible** (Yayınlanmamış Doktora Tezi) , Oxford.
- Winfield 1977 WINFIELD, D., "Northern Routes Across Anatolia", **AS**, 27, 151-166, Fig.1-2.
- Yakar 1985 YAKAR, J., "Regional and Local Schools of Metalwork in Early Bronze Age Anatolia: Part II", **AS**, XXXV, 26-38.
- Yakar-Dinçol 1974 YAKAR, J.-A.M.DİNÇOL, "Remarks on the Historical Gegraphy of North-Central Anatolia During the Pre-Hittite Periods", **Tel Aviv**, I , 85-99.

- Yalçınlar 1985³ YALÇINLAR, İ., **Strüktüral Jeomorfoloji I**, İstanbul.
- Yüce 1993 YÜCE, A., **Amasya Müzesi**, Ankara.
- Zograph 1977 ZOGRAPH, A.N., **Ancient Coinage, Part II: The Ancient Coins of the Northern Black Sea Littoral**, çev. H.B. Wells, 1977.

EKLER

TABLÖLAR¹⁴⁷

TABLO 1

NO	İSİM	İL/İLÇE/KÖY	KA	İT	OT-ST	EDÇ	OD-GD/H-R	GÖNDERME
01	Hacıpınarı (Karacaören II)	Amasya-GHKöy Karacaören	X	X				Özsait 1990, 368; Dönmez 2000 b, 331.
02	Kadımpınarı- Kıdımpınarı	Amasya-GHKöy Keçi		X		X	Roma	Özsait 1990, 369; Özsait 1990 b, 127.
03	Selçuk	Amasya-GHKöy Çetmi		X				Özsait 1990, 369; Özsait 1990 b, 127.
04	Niyazbaba	Amasya-GHKöy Gümüş/Alan	X	İT1				Özsait 1990, 369; Dönmez 2000 b, 331.
05	Asarcık (Çaltepe)	Amasya-GHKöy Gümüş/Çal	X	X				Özsait 1990, 369-370; Özsait 1990 b, 127 vd.; Dönmez 2000 b, 331 vd.
06	Yeniköy	Amasya- Hamamözü Yeniköy		X		X	Roma	Özsait 1990, 370; Özsait 1997. 176.
07	Hamamözü Kaletepe	Amasya-GHKöy Hamamözü	X	X	Koloni- Eski Hitit	X	Roma	Özsait 1990, 370; Özsait 1998, 148.
08	Kartalkaya	Amasya-GHKöy Bademli	X	X				Özsait 1990, 370; Özsait 1990 b, 128.
09	İsmail Pınarı	Amasya-G.hacıköy Sallar		X	X	X		Özsait-Dündar 1997, 172.
10	Kabalak Deresi	Amasya-G.hacıköy Sallar		X	X	X		Özsait-Dündar 1997, 173.
11	Akkaya	Amasya-G.hacıköy Bademli		X		X		Özsait-Dündar 1997, 173.
12	Atağılı	Amasya-G.hacıköy Bademli/Mürsellers		X	X	X	Roma	Özsait-Dündar 1997, 173.
13	Susuz Tarla	Amasya-G.hacıköy Kutluca		X	X			Özsait-Dündar 1997, 173-174.
14	Fatma Pınarı	Amasya-GHKöy Köseler		X				Özsait-Dündar 1997, 174.
15	Gaffar Dede I	Amasya-GHKöy Köseler		X				Özsait-Dündar 1997, 174.
16	Gaffar Dede II	Amasya-GHKöy Köseler		X				Özsait-Dündar 1997, 174.
17	Kızlar Kayası	Amasya-GHKöy Köseler		X				Özsait-Dündar 1997, 174-175.

¹⁴⁷ Alacapınar Tepe (Hayrettin I), Delicik Tepe (Hayrettin II), Ebepınarı Tepe (Hayrettin III), gibi yerleşmelerinin isim ve yerleşim yerleri konusunda bazı problemler bulunmaktadır. Dönmez 2000 a, 235 vd; Dönmez 2000 b, 331 vdd.

TABLO 2

NO	İSİM	İL/İLÇE/KÖY	KA	İT	OT-ST	EDÇ	OD-GD/H-R	GÖNDERME
18	Kayabaşı I	Amasya-G.hacıköy Gümüş/Alan		X	X			Özsait-Dündar 1997, 175.
19	Kayabaşı II	Amasya-G.hacıköy Gümüş/Alan		X	X			Özsait-Dündar 1997, 175.
20	Sultan Çayırı	Amasya-G.hacıköy Çukuryurt Yayılası		X	X			Özsait-Dündar 1997, 175-176.
21	Tekke Tepesi	Amasya- Hamamönü Merkez		X				Özsait-Dündar 1997, 176.
22	Çittirin Bayır	Amasya- Hamamönü Yukarı Ovacık		X				Özsait-Dündar 1997, 177.
23	Paralı Tepe I	Amasya- Hamamözü Hıdırlar		X	X	X		Özsait-Dündar 1997, 177.
24	Paralı Tepe II	Amasya- Hamamönü Hıdırlar		X				Özsait-Dündar 1997, 177.
25	Karataş Tepe I	Amasya- Hamamözü Alan		X	X			Özsait-Dündar 1997, 177.
26	Karataş Tepe II	Amasya- Hamamönü Alan		X				Özsait-Dündar 1997, 178.
27	Bekçi Tepesi	Amasya-G.hacıköy Hacı Yahya Mah.		X	X		Hell.	Özsait-Dündar 1997, 145.
28	Karacaören I	Amasya-G.hacıköy Karacaören	X	X	Koloni- Es. Hitit	X		Özsait 1998, 146; Dönmez 2000 b, 331.
29	Çömezler	Amasya-GHKöy Korkut		X				Özsait 1998, 146.
30	Sarikabınkış-la Kartalkaya	Amasya-GHKöy Gümüş		X		Mono.boy alı		Özsait 1998, 146.
31	Terebağı	Amasya-H.Özü Aşağı Ovacık		X				Özsait 1998, 147.
32	Ekinalanı	Amasya-G.hacıköy Karacaören		X			Roma	Özsait 1998, 147.
33	Onhoroz	Amasya-Merzifon Yolüstü		X	Koloni- Es. Hitit	X		Özsait 1998, 149; Özsait 2000 b, 338; Dönmez 2000 b, 331 vdd.; Özsait- N. Özsait 2002 a, 19; Özsait- N. Özsait 2002 b, 81.
34	Büyük Küllük Tepe	Amasya-Merzifon Yolüstü		X	Koloni- Es. Hitit			Özsait 1998, 150-151; Özsait 2000 b, 338.

TABLO 3

NO	İSİM	İL/İLÇE/KÖY	KA	IT	OT-ST	EDÇ	OD-GD/H-R	GÖNDERME
35	Küçük Kallık Tepe	Amasya-Merzifon Yolüstü		X	Koloni-Es. Hitit	X		Özsait 1998, 151; Özsait 2000 b, 338; Özsait- N. Özsait 2002 a, 17; Özsait- N. Özsait 2002 b, 81.
36	Onhoroz Pınarı	Amasya-Merzifon Yolüstü			X			Özsait 1998, 151.
37	Çayıraltı	Amasya-Merzifon Yolüstü					Geç Roma	Özsait 1998, 151.
38	Seki Tarla	Amasya-G.hacıköy Sallar						Özsait-Dündar 1997, 172, dipnot 3.
39	Kalecik Tepesi	Amasya-G.hacıköy Kutluca						Özsait-Dündar 1997, 173, dipnot 5; Özsait- N. Özsait 2002 a, 19; Özsait- N. Özsait 2002 b, 81.
40	Aliğa Pınarı	Amasya-Merzifon Yolüstü	GKÇ	X	Koloni Es. Hitit			Özsait 1999 a, 97 vd.; Özsait 2000 a, 74; Özsait 2000 b, 338; Özsait- N. Özsait 2002 a, 19; Özsait- N. Özsait 2002 b, 81.
41	Sallar	Amasya-Gümüşhacıköy		X				Dönmez 2000 a, 234; Dönmez 2000 b, 331.
42	Gelinkaya Kalesi	Amasya-Hamamözü Gököy					GDÇ Hell. Roma	Dönmez 2000 a, 234.
43	Samadolu	Amasya-Merzifon Samadolu		X	OTÇ STÇ	X	Hellenistik Roma	Dönmez 2000 a, 235.
44	Alıcık	Amasya-Merzifon		X	OTÇ STÇ	X	Hellenistik Roma	Dönmez 2000 a, 235; Dönmez 2000 b, 331.
45	Mercimekli Tepe	Amasya-Merzifon Akören		X	X			Özsait 2002, 192.
46	Bağlar Mevkii	Amasya-Merzifon Akören					Hellenistik Roma	Özsait 2002, 192.
47	Örenler Mevkii	Amasya-Merzifon Akören					Roma	Özsait 2002, 192.
48	Kocatepe	Amasya-Merzifon Akören		X	X			Özsait 2002, 192.
49	Mercan Suyu	Amasya-Merzifon		X		X		Özsait 2002, 192.
50	Isıtma Suyu Mevkii	Amasya-Merzifon Yukarıbük					Roma	Özsait 2002, 192.
51	Yukarıbük Yayla Höyük	Amasya-Merzifon Yukarıbük		X				Özsait 2002, 193.
52	Hıdırlık Akkaya Tep.	Amasya-Merzifon Hırka Köyü		X		X		Özsait 2002, 193.
53	Karamustafa Paşa Höyük	Amasya-Merzifon Karamustafa Paşa	GKÇ	X				Özsait 2002, 193.

TABLO 4

NO	İSİM	İL/İLÇE/KÖY	KA	İT	OT-ST	EDÇ	OD-GD/H-R	GÖNDERME
54	Aksungur	Amasya-Merzifon Aksungur		X	X			Özsait 2002, 193.
55	Aksungur II- Maltepesi	Amasya-Merzifon Aksungur		X			Geç Roma	Özsait 2002, 193.
56	Tilki Tepesi	Amasya-Merzifon Çobanören		X	X			Özsait 2002, 193.
57	Göletüstü Kelik Başı	Amasya-Merzifon Aksungur		X			Roma	Özsait 2002, 193.
58	Çobanören Gölet Höyük	Amasya-Merzifon Aksungur		X				Özsait 2002, 193.
59	Bakacaklar Mevkii	Amasya-Merzifon Çavundur		X		Phryg	Roma	Özsait 2002, 194.
60	Kavakpınarı	Amasya-Merzifon Çavundur		X	X	X		Özsait 2002, 194.
61	Çataltepe	Amasya-Merzifon Kayadüzü					Roma	Özsait 2002, 194.
62	Örendere	Amasya-Merzifon Kayadüzü					Hellenistik Roma	Özsait 2002, 194.
63	Kayadüzü Yayla Höyük	Amasya-Merzifon Kayadüzü		X				Özsait 2002, 194.
64	Civek Tepe	Amasya-Merzifon Kayadüzü		X		X		Özsait 2002, 194.
65	Üçtaş Höyük	Amasya-Merzifon Kayadüzü	OKÇ- GKÇ	X				Özsait 2002, 194.
66	İmirler	Amasya- Gümüşhacıköy İmirler				Iskit		Hauptmann 1983.
67	Karatepe Büyüktepe	Amasya-Merzifon Karatepe		X	X	X		Özsait 2000 a, 74; Özsait- N. Özsait 2002 a, 17; Özsait- N. Özsait 2002 b, 81.
68	Dericik I	Amasya-Merzifon Hayrettin		X	X			Özsait 2000 a, 74.
69	Dericik II	Amasya-Merzifon Hayrettin			X	X		Özsait 2000 a, 74.

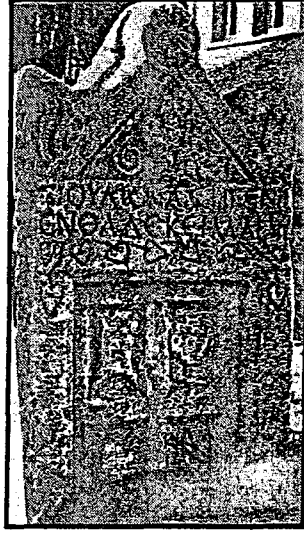
1

2

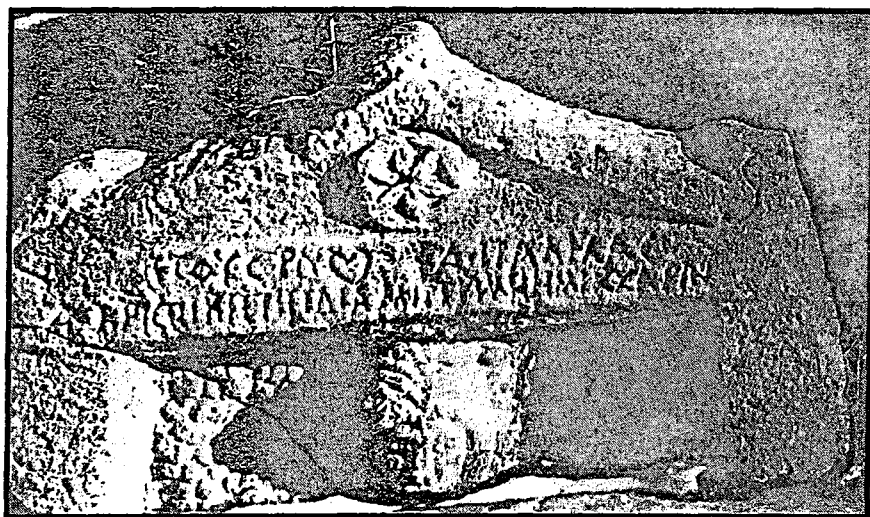
3

1

2

1

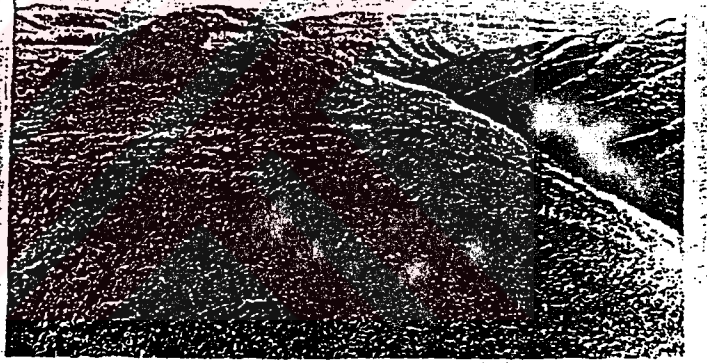

2

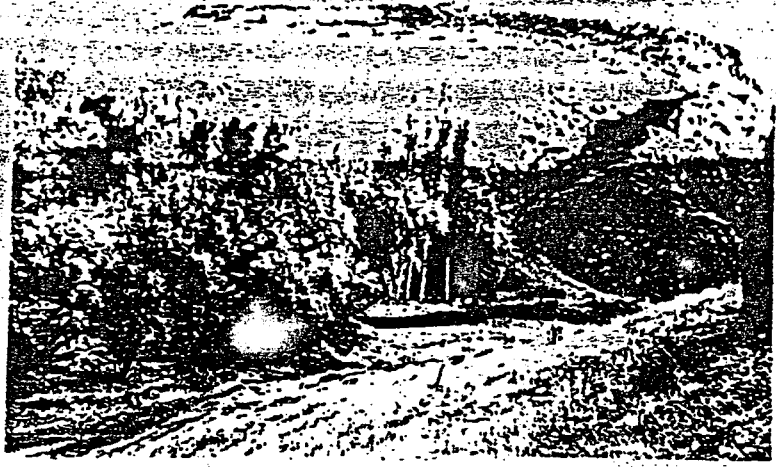

Fotoğraf 1-
Aliaga Pınarı Höyük

Fotoğraf 2-
Aksungur II Yerleşmesi

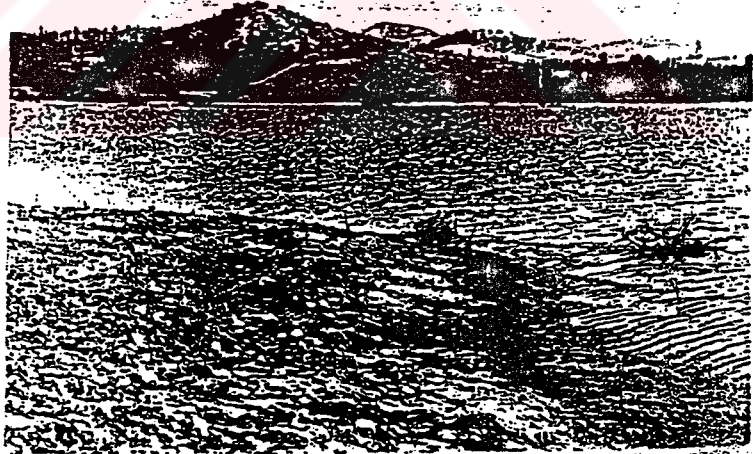

Fotoğraf 3-
Tilki Tepe

Fotoğraf 4-

Üçtaş Yerleşmesi

Fotoğraf 5-

Yeniköy Höyük

YERLEŞMELER

01. Hacınarı
02. Kadımpınarı
03. Selçuk
04. Niyazbaba
05. Asarcık
06. Yeniköy
07. H. Kaletpe
08. Kartalkaya
09. İ. Pınarı
10. Kabalak D.
11. Akkaya
12. Atağılı
13. Susuz Tarla
14. Fatma P.
15. Gaffar Dede I
16. Gaffar Dede II
17. Kızlar Kayası
18. Kayabaşı I
19. Kayabaşı II
20. Sulhan Çayırı
21. Tekke Tepesi
22. Çitir'in Bayır
23. Paralı Tepe I
24. Paralı Tepe II
25. Karataş T. I
26. Karataş T. II
27. Bekçi Tepesi
28. Karacaören I
29. Çömezler
30. Sarıkabın K.
31. Terebağı
32. Ekinalanı
33. Onhoroz
34. B. Küllük T.
35. K. Küllük T.
36. Onhoroz P.
37. Çayıraltı
38. Seki Tarla
39. Kalecik T.
40. Aliğa P.
41. Sallar
42. Gelinkaya K.
43. Samadolu
44. Alıcık
45. Mercimekli T.
46. Bağlar M.
47. Örenler M.
48. Kocatepe
49. Mercan Suyu
50. Isutma Suyu
51. Yukarıbük Y.
52. Hıdırlık Ak.
53. K.M. Paşa H.
54. Aksungur
55. Aksungur II
56. Tilki Tepesi
57. Göletüstü K.
58. Ç. Gölet H.
59. Bakacıklar M.
60. Kavakpınarı
61. Çataltepe
62. Örendere
63. Kayadüzü Y.
64. Civek Tepe
65. Üçtaş Höyük
66. İmirler
67. K. Büyük T.
68. Dericik I
69. Dericik II

